

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF STATE AND LAW

Collective monograph

ISBN 979-8-88526-735-9

DOI 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2

BOSTON(USA)-2022

ISBN – 979-8-88526-735-9

DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2

*Scientific Foundations
of State and Law*

Collective monograph

Boston 2022

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

ISBN – 979-8-88526-735-9

DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2

Authors – Бездольний М., Бондар В., Дерев'янкін С., Красіловська О., Шляховський О., Косяченко К., Ділігул А., Михайличенко Б., Видиборець С., Дерпак Ю., Мороз Г., Гор'яїнова Н., Поліщук М.Г., Тимченко Л.М., Сидоренко А., Полховська І., Карпова Н., Piestsov R., Makarova O., Konchakovska V., Karnaukh A., Батраченко Т., Березняк В.С., Людвік В.Д., Antoniuk U., Ogiyenko I., Liubchych A., Savchuk O., Brusakova O., Grechenko V., Александренко Е., Женунтий В., Петрова І., Кіпушева Т., Духненко Д., Ульянов О., Бахчеван Є., Ніколаєв О., Беланюк М., Бутирін Є., Єремєєва І.

REVIEWER

Romanova Alona – Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Theory and Philosophy of Law, Constitutional and International Law of the Institute of Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University.

Strelchenko Oksana – Doctor of law, Professor of the Department of Public Administration and Administration of the National Academy of Internal Affairs, Professor.

Published by Primedia eLaunch

<https://primediaelaunch.com/>

Text Copyright © 2022 by the International Science Group(isg-konf.com) and authors.

Illustrations © 2022 by the International Science Group and authors.

Cover design: International Science Group(isg-konf.com). ©

Cover art: International Science Group(isg-konf.com). ©

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required.

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe and Ukraine. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science.

The recommended citation for this publication is:

Scientific Foundations of State and Law: collective monograph / Karpova N., Piestsov R., Makarova O., Konchakovska V., Karnaukh A. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2022. 316 p. Available at : DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2

TABLE OF CONTENTS

1. ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCESS		
1.1	<p>Бездольний М.¹, Бондар В.¹, Деревянкін С.², Красіловська О.¹, Шляховський О.³</p> <p>ПРО ОСОБЛИВОСТІ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ЗБЕРІГАННЯ І ОБЛІКУ ВИЛУЧЕНИХ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ</p> <p>¹ кафедра адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ</p> <p>² кафедра політичних наук і права соціально-гуманітарного факультету Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. Ушинського</p> <p>³ кафедра оперативно-розшукової діяльності факультету №² Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ</p>	8
2. CIVIL LAW		
2.1	<p>Косяченко К.¹, Ділігул А.¹</p> <p>АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОПІКУНІВ ТА ПІКЛУВАЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН</p> <p>¹ Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ</p>	16
2.2	<p>Михайличенко Б.¹, Видиборець С.², Дерпак Ю.², Мороз Г.², Горяїнова Н.³</p> <p>ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА СКЛАД МЕДИЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН</p> <p>¹ Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ</p> <p>² Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, м. Київ</p> <p>³ ДУ «Інститут гематології та трансфузіології НАМН України», м. Київ</p>	25
2.3	<p>Поліщук М.Г.¹, Тимченко Л.М.¹</p> <p>ЛІКВІДАЦІЙНА ПРОЦЕДУРА У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ</p> <p>¹ кафедра цивільно-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ</p>	35

3.	CONSTITUTIONAL LAW	
3.1	Сидоренко А. ^{1,2} , Полховська І. ² РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ПРАЦЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ¹ Лабораторія дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН ² Кафедра конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого	46
4.	CRIMINAL AND CRIMINAL - EXECUTIVE LAW	
4.1	Карпова N. ¹ , Piestsov R. ² , Makarova O. ² , Konchakovska V. ² , Karnaukh A. ² FEATURES OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS OMBUDSMAN IN UKRAINE ¹ Faculty of law, Academician Yuri Bugay International University of Science and Technology ² Faculty of social and law, Drahomanov National Pedagogical University	57
4.1.1	КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	57
4.1.2	СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ІНСТИТУТОМ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ІНСТИТУТОМ ОМБУДСМЕНА	67
4.1.3	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	74
4.1.4	ОСОБЛИВОСТІ ПІДСЛІДНОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	75
4.1.5	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	76
4.1.6	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ УПОВНОВАЖЕНОМУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	77
4.1.7	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУР ОБШУКУ ТА/АБО ОСОБИСТОГО ОГЛЯДУ ЩОДО УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	78
4.1.8	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ДОПИТУ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ	79

4.1.9	ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ ВНАСЛІДОК ВИНЕСЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИРОКУ ЩОДО НЬОГО	79
4.2	Батраченко Т. ¹ РОСІЙСЬКІ ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ, ЯК ГЕНОЦИДУ ¹ Кафедра правоохоронної діяльності, Університет митної справи та фінансів, Дніпро, Україна	82
4.3	Березняк В.С. ¹ , Людвік В.Д. ¹ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ¹ кафедра кримінального права та кримінології, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	94
5.	ENVIRONMENTAL LAW. LAND LAW. AGRARIAN LAW	
5.1	Antoniuk U. ¹ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЯКІСТЬ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ¹ Department of Civil and Commercial Law and Process, Ivano-Frankivsk Law School, National University Odessa Law Academy	102
5.2	Ogiyenko I. ¹ , Liubchych A. ² , Savchuk O. ³ LEGAL SCIENCE SUPPORT IN SECURING FORESTRY SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE EU EXPERIENCE ¹ Labor, Agrarian and Environmental Law and Social Protection Department Kharkiv University, Researcher of Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of NALS of Ukraine, Kharkiv, Ukraine ² Scientific Secretary of Institute, Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine. ³ Law department (702) National Aerospace University H.E. Zhukovsky «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.	128
6.	HISTORY OF THE STATE AND LAW. HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL TEACHINGS	
6.1	Brusakova O. ¹ , Grechenko V. ² COMBATING CRIME IN UKRAINE AFTER THE SECOND WORLD WAR (1946-1948) ¹ Faculty of Law and Mass Communications, Kharkiv National University of Internal Affairs ² Department of Social Sciences and Humanities, Kharkiv National University of Internal Affairs	147

7.	JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES	
7.1	<p>Александренко Е.¹, Женунтий В.²</p> <p>КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОШИБОК ПРИ НАЗНАЧЕНИИ И ПРОВЕДЕНИИ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ СЕРИЙНЫХ СЕКСУАЛЬНЫХ УБИЙСТВ</p> <p>¹ научно-исследовательская лаборатория по проблемам криминалистического обеспечения и судебной экспертологии, Национальная академия внутренних дел</p> <p>² отдел организации научной деятельности и защиты прав интеллектуальной собственности, Национальная академия внутренних дел</p>	165
7.2	<p>Петрова І.¹, Кіпушева Т.¹, Духненко Д.¹</p> <p>АВТОМАТИЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ЯК СКЛАДОВА КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ</p> <p>¹ Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України</p>	174
7.3	<p>Ульянов О.¹, Бахчеван Є.¹, Ніколаєв О.¹</p> <p>КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ</p> <p>¹ Кафедра тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки Одеський державний університет внутрішніх справ</p>	184
8.	THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW	
8.1	<p>Беланюк М.¹</p> <p>ОСОБЛИВОСТІ СУДОЧИНСТВА У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</p> <p>¹ Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», м. Київ, Україна.</p>	193
8.2	<p>Бутирін Є.¹</p> <p>РОЛЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ В БОРОТБІ З КУРІННЯМ</p> <p>¹ кафедра політичних наук і права державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського»</p>	208
8.2.1	<p>ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИНИКНЕННЯ ТЮТЮНОВОЇ ЕПІДЕМІЇ ТА ЇЇ НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ В УКРАЇНІ</p>	208
8.2.2	<p>ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ АНТИТЮТЮНОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ</p>	227

8.2.3	РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА ОХОРОНИ НА ЗДОРОВ'Я УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ БОРОТЬБИ З КУРІННЯМ	263
9.	WORLD HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS	
9.1	Єремєєва І. ¹ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВИ, ЯК АКТОРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ¹ Кафедра міжнародних відносин, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ	273
	REFERENCES	283

SECTION 1. ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCESS

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.1.1

1.1 Про особливості та вдосконалення порядку зберігання і обліку вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів в органах Національної поліції України

Порядок зберігання і облік вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів в органах Національної поліції України повинен базуватись на комплексі взаємопов'язаних між собою положень конституційного, адміністративного та цивільного законодавства. Крім того, підзаконні акти такі як Постанови Кабінету Міністрів України, накази МВС України та ін., що регламентують цей порядок повинні базуватися на цих правових джерелах, а зміст документів, зразки яких затверджені ними повинні охоплювати не тільки більшість напрямків і ситуацій, які можуть виникати під час здійснення цих заходів але і процесуальні канони щодо забезпечення законності їх здійснення.

Правовий режим власності, порядок і умови набуття та припинення права власності, а також права володіння, користування та розпорядження майном визначаються законами.

Статтею 41 Конституції України (далі – Конституція) визначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом[1].

Відповідно до статті до статті 179 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс) річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки, а статтею 180 Кодексу визначено, що тварини є особливим об'єктом цивільних прав, на які поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом[2].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про Національну поліцію» (далі – Закон), одними з завдань поліції є надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави[4].

Шляхи виконання вказаних завдань полягають не тільки у реалізації принципів діяльності Національної поліції або безпосередньому патрулюванні вулиць, але і у оформленні матеріалів про адміністративні правопорушення, порядок складання яких передбачено наказом МВС України від 06.11.2015 №1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» (далі – Інструкція), в тому числі і в навчальному посібнику кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ «Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів: Навчальний посібник»[7, с.8].

Відповідно до стаття 24 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) одними з видів адміністративних стягнень за вчинення адміністративних правопорушень є: оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення та конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення. Так, КУпАП передбачено ряд адміністративних правопорушень за скоєння яких передбачено не тільки штрафні санкції, але і конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Наприклад, санкціями статей 156 (Порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями, тютюновими виробами, електронними сигаретами та рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, пристроями для споживання тютюнових виробів без їх згоряння) та 160 (Торгівля з рук у невстановлених місцях) передбачено можливість конфіскації предметів торгівлі.

Разом з цим слід наголосити, що відповідно до статті 29 КУпАП конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України[3].

Під час складання адміністративних матеріалів за адміністративні правопорушення санкціями яких передбачено можливість конфіскації предметів, які стали їх безпосереднім об'єктом, з метою забезпечення своєчасного розгляду справи та притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності можливо застосування такого заходу забезпечення, як вилучення речей і документів, що передбачено статтею 265 КУпАП. Відповідно до вимог зазначеної статті речі і документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, вилучаються посадовими особами органів, зазначених у статтях 234¹, 234², 244⁴, 262 і 264 КУпАП. Вилучені речі і документи зберігаються до розгляду справи про адміністративне правопорушення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України за погодженням із Державною судовою адміністрацією України (далі – ДСУ), а після розгляду справи, залежно від результатів її розгляду, їх у встановленому порядку конфіскують, або повертають володільцеві, або знищують, а при оплатному вилученні речей – реалізують[3].

Порядок вилучення речей та документів під час оформлення органами Національної поліції України матеріалів про адміністративне правопорушення визначено відповідною Інструкцією. Згідно з цією Інструкцією речі і документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, виявлені під час затримання, особистого огляду або огляду речей, вилучаються посадовими особами органів поліції. У протоколі про адміністративне правопорушення або в протоколі про адміністративне затримання робиться відповідний запис про те, які саме речі, предмети, документи, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом

правопорушення, вилучено у затриманого, зазначаються їх індивідуальні ознаки, номери, місце та обставини їх виявлення[7].

Звичайно, що вилучені речі і предмети повинні приєднуватись до матеріалів справи і зберігатися при неї. Разом з тим постає питання, а як поступати з певною категорією предметів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, які за своїми властивостями не можуть знаходитись при справі, але є доказами по неї.

Для цих випадків передбачено окремий Порядок зберігання вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 16 січня 2012 р. № 17 та Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затверджений Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. №1340 (далі – Порядок)[5, с.6].

Порядок зберігання вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів визначає загальні правила зберігання, у тому числі обліку речей і документів, вилучених посадовими особами органів, визначених у статтях 234¹, 234², 244⁴, 262 і 264 КУпАП, під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Дія цього Порядку не поширюється на наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори. Порядок зберігання та обліку речей і документів, що визнані доказами у справах про адміністративні правопорушення, які надійшли до суду, визначається інструкціями з діловодства в місцевому загальному суді, а також в апеляційних і місцевих адміністративних судах, затвердженими ДСУ. Речі і документи приєднуються до справи, крім тих, що за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть бути приєднані до справи[6].

Разом з цим, зміст цих Порядків мають свої особливості, які прямо пов'язані із зберіганням предметів, що є знаряддям або безпосереднім об'єктом правопорушення, які за своїми властивостями не можуть знаходитись при справі.

Першою особливістю є умови їх зберігання. Так, відповідно до п.3 Порядку речі і документи приєднуються до справи, крім тих, що за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть бути приєднані до справи. Вони зберігаються в приміщеннях уповноваженого органу або його підрозділу, обладнаних сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (далі - обладнані приміщення). За відсутності обладнаного приміщення виділяються спеціальні сейфи (металеві шафи) достатнього розміру[6].

Друга особливість полягає у призначенні відповідальних осіб (різного рангу та категорій) за зберігання цих речей і документів. Так, відповідно до п. 4 Порядку відповідальною за зберігання речей і документів, приєднаних до справи, є посадова особа, в провадженні якої перебуває справа про адміністративне правопорушення. Разом з цим відповідальною за зберігання речей і документів в обладнаному приміщенні є посадова особа уповноваженого органу або його підрозділу, яка призначається наказом керівника цього органу або його підрозділу. Таким чином відповідальною особою за зберігання речей і документів в обладнаному приміщенні може бути тільки посадова особа, але не обов'язково та в провадженні якої перебуває справа, а наприклад і інша цивільна особа[6].

Наступною особливістю є процес передачі вказаних речей та документів. Так, відповідно до п.8 Порядку речі і документи, які передаються на зберігання, повинні бути належним чином упаковані та опечатані. Разом з тим Порядок не передбачає конкретних дій та відповідальність відповідальної особи у разі прийняття нею на зберігання речей та документів із порушенням вимог описаного пункту[6].

Інша особливість полягає в зберіганні товарів з обмеженим терміном зберігання. Так, відповідно до п.3 та 10 Порядків товари з обмеженим терміном зберігання, вилучені правоохоронними органами, речі і документи, які за обсягом чи габаритами не можуть бути розміщені для зберігання в обладнаному приміщенні, можуть передаватися для зберігання на підставі відповідної угоди

торговельному підприємству, включеному до єдиного реєстру торговельних підприємств, яке має у володінні чи користуванні відповідні приміщення. Разом з тим Порядками не передбачено зміст цього договору. Як що вважати, що цей договір про зберігання товарів, речей і документів має стандартний зразок та зміст, тоді розділ «відповідальність сторін» носить не конкретизований характер, оскільки в своїй більшості цей розділ передбачає відповідальність сторін згідно із кримінальним, адміністративним або цивільним законодавством. Більш того, адміністративне законодавство не передбачає пряму відповідальність за допущені порушення під час зберігання товарів, речей і документів цієї категорії[5, с.6].

Оскільки поліцейські відділи не завжди мають технічну можливість обладнання спеціальних приміщень для зберігання товарів, речей і документів, доцільно доповнити Порядки розділами де буде передбачена можливість передачі вилученого майна по справам про адміністративні правопорушення, для тимчасового зберігання саме особі у якої воно вилучено або третім особам. При цьому є необхідність передбачити в адміністративному законодавстві відповідальність осіб цієї категорії за недбале зберігання цього майна.

Проблемами та перспективами розвитку діяльності Національної поліції України, а також деяких невідповідностей змісту нормативних актів органів Національної поліції адміністративному законодавству України неодноразово висвітлювались в роботах таких фахівців, як Салманова О.Ю., Бездольний М.Ю., Бондар В.В. та ін. В цих роботах проведено дослідження окремих проблем адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України, проаналізовано законодавство, що регулює діяльність Національної поліції України, запропоновані обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення окремих правових актів, щодо регулювання діяльності Національної поліції України, проаналізовано законодавство, яке регулює діяльність поліції та запропоновано обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення норм законодавства у цьому напрямку. Також, в них наголошено про те, що постала нагальна необхідність у перегляді теоретичних засад поліцейської діяльності,

формуванні нових підходів до визначення основних завдань, функцій, принципів функціонування, повноважень Національної поліції України, а також правових можливостей, інструментів її діяльності. Зазначеним обумовлена й необхідність переосмислення і розробки оновленої концепції правових актів в управлінській діяльності Національної поліції України, оскільки нормативна база, що регламентує діяльність поліції потребує постійного вдосконалення та приведення у відповідність до інших законодавчих актів на підставі яких вони створюються. Законодавець повинен підходити до прийняття нормативних актів більш предметно і чітко, оскільки допущені в них невідповідності діючому законодавству можуть мати негативні наслідки, які пов'язані в тому числі із можливістю притягнення винної особи до адміністративної відповідальності [9, с.10].

Враховуючи викладене слід зробити висновок, що існує проблема, яка полягає в тому, що у переважній більшості порядок зберігання і обліку вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів в органах Національної поліції України недосконалий. Основною причиною цього є неузгодженість між нормами адміністративного та цивільного законодавства України, а також підзаконних нормативних актів. Порядки зберігання товарів, речей і документів у справах про адміністративні правопорушення мають свої власні особливості, які на наш погляд, разом із адміністративним законодавством, потребують певного перегляду та вдосконалення.

Так, доцільно доповнити Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним та Порядок зберігання вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів розділами, які будуть передбачати права та обов'язки особи, яка є відповідальною за зберігання речей і документів в обладнаному приміщенні та його відповідальність в разі недбалого зберігання дорученого йому майна.

Крім того доцільно внести доповнення в КУпАП відповідною статтею, якою передбачати можливість накладання тимчасового арешту на майно яке відповідно до санкцій статей може бути конфісковано або оплато вилучено, а Порядки доповнити розділами щодо можливості передачі вилученого (тимчасово арештованого) майна по справам про адміністративні правопорушення, для тимчасового зберігання особі у якої воно вилучено або третім особам. Разом з цим, доцільно передбачити відповідальність осіб, яким передано вилучене (тимчасово арештоване) майно для зберігання у разі його недбалого ставлення до цього, в наслідок чого вказано майно було пошкоджено або прийшло негідність.

SECTION 2. CIVIL LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.2.1

2.1 Аспекти законодавчого регулювання правового статус опікунів та піклувальників у контексті цивільних правовідносин

На сьогодні питання регулювання правовідносин опіки та піклування в Україні займає особливе місце, оскільки без підтримки держави значна кількість громадян України, які перебувають у важких життєвих умовах, не здатні вирішити більшість фінансових, соціальних питань. Відносини виникнення, зміни та припинення опіки та піклування регулюються Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, а також іншими нормативно-правовими актами. Дослідження правового змісту і структури опіки та піклування необхідно для визначення місця і значення правового інституту в системі українського права. Питання про основні правові характеристики інституту опіки та піклування, визначення його складових є до теперішнього часу дискусійним.

Інститут опіки та піклування є класичним інститутом цивільного (приватного) права. При цьому у різні часи його сутність, зміст і форми істотно відрізнялися. У процесі розвитку цивілізації інститут опіки та піклування, будучи причетним до багатьох основних категорій суспільного життя, зокрема, сім'я, приватна власність і держава, ніс на собі відбиток духу своєї епохи, але завжди був спрямований на забезпечення взаємної турботи про людей і охорони майна. Конвенцією ООН про права дитини наголошено, що діти мають зростати в сімейному середовищі в атмосфері щастя, любові та розуміння, а сім'ям має бути надано необхідні захист і підтримка [11].

Механізм правового регулювання опіки зумовлений тим, що у правовій доктрині опіка розглядається переважно як комплексний інститут сімейного та цивільного права. Включення норм про опіку та піклування до ЦК України повністю відповідає загальній концепції Цивільного Кодексу як кодексу приватного права. Водночас в Сімейному Кодексі України міститься гл. 19 «Опіка та піклування над дітьми», яка регулює опіку над дітьми як правову

форму влаштування дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. При цьому норми ЦКУ застосовуються до опіки щодо дітей, відповідно до ст. 8 Сімейного Кодексу України про застосування дорегулювання сімейних відносин Цивільного Кодексу України.

У встановленні інституту опіки та піклування римське право було взято за основу в багатьох державах, в тому числі і в Україні. Його принципи зазнали рецепції і нової інтерпретації, відбулася зміна понять, але основна база залишилася. Розвиваючись, інститут опіки та піклування в Україні сформулював власну систему, пройшовши довгий шлях від первісних інстинктивних поривів, пов'язаних з прийняттям в сім'ю дитини, до сучасної, законодавчо встановленої системи, яка захищається державою. Давнє право регламентувало відносини опіки та піклування як безпосередній контроль за збереженням майна, яке належить підопічному [12].

Сучасне ж право охоплює значно більше коло обов'язків і повноважень опікуна, в які, на відміну від стародавнього римського права, входить і гармонійний розвиток особистості, і виховання підопічного.

Сам вищезазначений інститут завжди був важливою складовою правової системи та відображав ставлення суспільства до охорони і виховання дитини та забезпечення гідної життєдіяльності неповносправним суспільним верствам. Науковий аналіз становлення та розвитку інституту опіки і піклування в Україні дозволяє глибше зрозуміти специфіку державно-правового розвитку українського народу, відтворити систему правових відносин, що характеризують самобутність правової системи України, забезпечити наступність розвитку вітчизняного права.

При цьому, важливо зазначити про багатоаспектність та проблематичність нормативно-правового регулювання цього питання з точки зору права та визначення особливостей статусу опікунів та піклувальників в національному. Особливого значення набуває такий інститут в умовах інтеграції, коли встановлюється опіка та піклування над дітьми іноземними громадянами. І в

цьому випадку, дуже важливо установити сталу законодавчу базу для урегулювання таких питань.

Встановлення опіки та піклування – це складний за правовою природою юридичний факт, який передбачає волевиявлення опікуна або піклувальника – фізичної особи. Побажання малолітньої або неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування не входить до складу юридичних фактів, які породжують опіку та піклування, але може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна (піклувальника), якщо це відповідає інтересам (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК України) [13].

Законодавство у сфері опіки та піклування містить відсилки як до цивільної так і сімейної сфери суспільного регулювання. Водночас, за національними нормативно-правовими актами опіка (піклування) встановлюється для захисту особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки.

Якщо ми говоримо про заклади, які надають послуги опіки та піклування. Приміром інтернати, чи інші заклади виховання, то уповноваженою та відповідальною особою, у цьому випадку, є керівник такої установи/організації. Відповідно, вся відповідальність за життя та реалізацію прав і свобод таких осіб лежить на ньому, як на посадовій особі із відповідним колом повноважень та статусом.

Усі органи, які здійснюють опіку чи піклування щодо певної особи можна розділити за своїми галузями. Водночас, також в залежності від суб'єкта, щодо якого він здійснює функцію опіки чи піклування, а саме:

- органи освіти здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків, шкіл-інтернатів різних профілів, на усиновлення, під опіку (піклування) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

- органи в справах сім'ї та молоді, служби в справах неповнолітніх здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах, на виховання в сім'ї (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

- органи соціального захисту населення здійснюють діяльність щодо забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування громадянам похилого віку, інвалідам і дітям з вадами фізичного та розумового розвитку, які цього потребують [14].

Питання щодо опіки та піклування гостро стоїть у сучасному суспільстві і є важливим компонентом для економічного, соціального та культурного благополуччя країни. З огляду на те, що ці терміни застосовують як міру систем захисту інтересів осіб, які не мають можливості в необхідному обсязі здійснювати свої індивідуальні потреби та права, то конкретним завданням опіки та піклування є сприяння і соціальна допомога тим категоріям осіб, які її потребують.

У свою чергу органи опіки та піклування здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства. Для допомоги в роботі при органах опіки та піклування створюються опікунські ради, що мають дорадчі функції і до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадськості [15].

Органи опіки та піклування відповідно до покладених на них завдань та розподілу повноважень між структурними підрозділами відповідних управлінь і відділів місцевої державної адміністрації мають широкі повноваження здійснювати та реалізовувати їх. Зокрема, вони стосуються визначених законодавством перелік прав і обов'язків.

Піклування встановлюється над неповнолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена за статтею 59 Цивільного кодексу України. Піклування також може бути встановлене над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права. Опіка (піклування) над неповнолітніми дітьми встановлюється, якщо батьки:

- померли;
- невідомі;
- визнані в судовому порядку безвісно відсутніми або померлими.

Водночас, опіка та піклування є явищем, яке може використовуватися і при житті законних батьків. Коли, до прикладу, особи не справляються зі своїми обов'язками та неповнолітні особи потребують кращих умов життя.

Опіку (піклування) може бути встановлено і при житті батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки:

1. Судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання дитини і передачу її під опіку незалежно від того, позбавлені вони батьківських прав чи ні, оскільки перебування з ними небезпечно для життя дитини;

2. Визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі або перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні в лікувально-профілактичному закладі чи на державному утриманні в будинках-інтернатах);

3. Понад шість місяців не можуть займатись вихованням своїх дітей (засуджені до позбавлення волі на тривалий час за скоєння злочину, за станом здоров'я (інваліди I - II групи) тощо) та інші, визначені законодавством випадки [16].

Такі випадки є вичерпними та виключними. Водночас, судова практика регламентує, що до вищезазначених заходів вдаються дуже рідко, оскільки все ж основним завданням держави є збереження інституту сім'ї у національній системі

Над повнолітніми дієздатними особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права і виконувати свої обов'язки, піклувальник може бути призначений лише на їх прохання.

При цьому, особа яка призначається на посаду опікуна чи піклувальника має право отримувати винагороду за свою діяльність. Водночас, виконуючи певні права та обов'язки, особи не можуть робити дій, що суперечать інтересам та законним вимогам таких осіб.

В межах даного дослідження вказано обов'язки та права опікунів (піклувальників), а саме те, що опікуни (піклувальники) мають право вимагати через суд повернення їм дітей, що перебувають у них під опікою і піклуванням, від будь-яких осіб, які утримують дітей у себе без законних підстав; опікуни (піклувальники) мають право управляти майном підопічних на користь останніх; опікуни (піклувальники) над неповнолітніми зобов'язані виховувати підопічних та забезпечувати піклування щодо осіб, з обмеженими можливостями, до прикладу дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їх здоров'я, духовний і фізичний розвиток, навчання, готувати їх до праці та самостійного життя, захищати їх права та інтереси; опікун (піклувальник) повинен раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічних [17].

Розмежування понять опіки та піклування не має істотного значення у сфері виховання і освіти підопічних дітей, але вкрай важливе у сфері захисту опікунами (піклувальниками) та підопічними особистих і майнових прав та інтересів. Варто звернути увагу на деякі відмінності між інститутом опіки та піклування.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла 14 років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду. Також призначення опікуна є прямим наслідком визнання особою недієздатною (ч. 1 ст. 41 ЦК України) [18].

Після досягнення підопічним чотирнадцяти років опіка припиняється і призначається піклування. Опікун стає піклувальником.

Опіка припиняється:

- у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);
- у разі досягнення підопічним чотирнадцяти років, за винятком випадків, коли вони будуть в установленому порядку визнані недієздатними внаслідок психічних захворювань. У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього;

- у разі одужання або значного поліпшення здоров'я особи, яка була визнана недієздатною, і відновлення судом її дієздатності;
- унаслідок смерті підопічного;
- унаслідок смерті опікуна.

Піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність. Піклування встановлюється над особою, яка є обмежено дієздатною. Так, ст. 36 ЦК України передбачає, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [18].

Піклування припиняється:

- досягнення фізичною особою повноліття;
- реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;
- у разі скасування судом обмеження в дієздатності осіб, які зловживали спиртними напоями або наркотичними речовинами;
- якщо відпали причини, що викликали встановлення піклування над особами, які за станом здоров'я не могли самостійно захищати свої права;
- унаслідок смерті особи, що перебувала під піклуванням;
- унаслідок смерті піклувальника.

При зловживанні правами і залишенні підопічних дітей без догляду і піклування опікун або піклувальник притягується до відповідальності згідно з чинним законодавством.

Питання про правову природу опіки над неповнолітніми вважається спірним, оскільки поняття опіки належить до комплексних, бо з одного боку, це спосіб поповнення дієздатності дитини, з іншого – своєрідний інститут представництва, без якого фактично неможливо захищати права та інтереси неповнолітніх дітей. Перед інститутом опіки стоять завдання забезпечення: встановлення опіки над дітьми, які цього потребують; захисту прав та інтересів дітей, які перебувають під опікою; мінімального рівня забезпечення життя дітей, які перебувають під

опікою; державної підтримки громадян, які виконують обов'язки; виконання органами опіки покладених на них функцій.

Діти, які перебувають під опікою, мають особливе правове становище як учасники цивільних та сімейних правовідносин. Втрата батьківського піклування з тієї чи іншої причини є підставою для набуття дітьми додаткового комплексу прав не тільки в сімейних, а й в інших правовідносинах. Ці обставини дають змогу стверджувати про самостійний характер і специфіку правовідносин з виховання дітей, які перебувають під опікою.

Відповідно до проаналізованого матеріалу можна говорити про вичерпність та систематизованість інституту опіки та піклування та, окрім цього, чітке окреслення повноважень опікунів та піклувальників. Основні нормативні положення, які стосуються цієї сфери регулюють загальні положення, з огляду на сучасний стан речей. На сьогодні є багато прикладів, коли опікунство чи піклування може суперечити основоположним правам і свободам дитини чи особи, дієздатність якої обмежена, або взагалі відсутня.

У сфері правового регулювання відносин опіки сьогодні існують істотні недоліки: не розроблені теоретичні положення стосовно механізму правового регулювання у цій сфері; не визначений в належний спосіб понятійний апарат; у чинних правових актах недостатньо чітко розмежована компетенція органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо здійснення опіки; фактично не передбачається участь громадськості у виконанні завдань опіки; відсутня чіткість у визначенні правового статусу підопічних тощо.

Для подолання виявлених недоліків, необхідно прийняти спеціальний закон про опіку в Україні з визначенням відповідного понятійного апарата цієї сфери; деталізувати правове регулювання опіки щодо застосування відповідальності за правопорушення у цій сфері; визначити правові форми залучення суспільно-політичних організацій до виконання завдань опіки. Реалізація цих пропозицій сприяла б подальшому удосконаленню правового регулювання відносин у сфері опіки.

Інститут опіки та піклування зумовлений загальними потребами життя, необхідністю реалізовувати недостатній обсяг дієздатності тим особам, які обмежені в своїх можливостях в силу різних причин, тому цей інститут повинен обов'язково вдосконалюватися, оскільки він є одним з найважливіших напрямків забезпечення нормальної життєдіяльності фізичних осіб, які не можуть самостійно здійснювати свої права та обов'язки. Водночас, важливо усвідомлювати, що маючи певні обов'язки, опікун має і певні права та пільги, які стимулюють його до належного виконання своїх повноважень.

2.2 Поняття, види та склад медичних правовідносин

Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя [19].

«Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначають правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, регулюють суспільні відносини у цій галузі з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості.

Закони, прийняті за останнє десятиліття, разом з «Основами законодавства України про охорону здоров'я» створили базу для офіційного визнання самостійної галузі правової науки — медичного права - комплексної галузь права, що включає сукупність правових норм, регулюючих суспільні відносини у сфері медичної діяльності (медичні правовідносини) [20-28].

Правовідносини — це суспільні відносини, врегульовані нормами права. Це саме життя норми права. Правовідносини — явище складне для реального сприймання, їх не можна побачити чи сприйняти органами чуттів. Реально можна лише спостерігати конкретну поведінку людей, наприклад продавця і покупця, які реалізують свої суб'єктивні права, передбачені цивільним законодавством. Через правовідносини особи можуть реалізовувати свої права та обов'язки, задовольняти свої інтереси. Правовідносини виникають в конкретній поведінці суб'єктів правовідносин (громадян, організацій, підприємств та ін.).

Основні ознаки правовідносин є видом суспільних відносин фізичних чи юридичних осіб, організацій і спільнот; виникають на основі норм права; характеризуються наявністю сторін, які мають взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки; здійснення суб'єктивних прав чи додержання юридичних обов'язків у правовідносинах що контролюється і забезпечується державою.

Медична діяльність є сукупністю різної складності суспільних відносин, які, за умови урегульованості нормами права, носять характер правових відносин. Специфічною ознакою таких суспільних відносин є те, що вони виникають, існують і розвиваються переважно з приводу особистих немайнових благ людини - життя і здоров'я.

Взаємовідносини лікаря і хворого є різновидом правових відносин, за яких обидва є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [29].

Медичні правовідносини — це результат впливу норм медичного права на поведінку суб'єктів медичного права, внаслідок якого між ними виникають правові зв'язки.

Склад правовідносин			
суб'єкти	об'єкти	зміст	юридичні факти
Склад медичних правовідносин - це характеристика правовідносин з точки зору їх внутрішнього устрою і взаємозв'язку складових елементів:			
суб'єкти	об'єкт	зміст	
- що надають медичну допомогу.	- реальні матеріальні і духовні блага, на досягнення яких спрямована реалізація прав і обов'язків суб'єктів медичних правовідносин (особисті немайнові блага людини (життя і здоров'я), процес надання і результат медичної допомоги).	- суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які реалізуються в поведінці суб'єктів медичних правовідносин.	
- що отримують медичну допомогу.			
- що сприяють наданню медичної допомоги (підрозділи забезпечення).			

Суб'єктами права є учасники правовідносин, тобто носії суб'єктивних прав і обов'язків.

Суб'єктами правовідносин є:		
1) фізичні та юридичні особи	2) державні та громадські організації (органи держави, профспілки, партії, фонди, земляцтва, ветеранські, молодіжні організації тощо);	3) різні спільноти (трудоий колектив, нація, народ, населення відповідного регіону тощо).
Суб'єкти медичних правовідносин		
- що надають медичну допомогу (медичні заклади)	- що отримують медичну допомогу (пацієнти)	- що сприяють наданню медичної допомоги
державні, комунальні, приватні.	громадяни України, іноземні громадянами, особи без громадянства.	фінансово-економічні, кадрові, соціальні, юридичні службами установ охорони здоров'я.

Характеристика суб'єктів медичних правовідносин	
пацієнт	заклади охорони здоров'я, що надають діагностичні, профілактичні та лікувальні послуги
може вважатися особа якщо вона:	стають суб'єктом за наявності:
<p>1) виявила бажання або дала згоду на надання їй медичних послуг лікувальною установою, що здійснює необхідні медичні послуги;</p> <p style="padding-left: 40px;">щодо особи, яка не досягла віку 14 років, а також особи, визнаної в установленому законом порядку недієздатною, медичне втручання здійснюється за згодою їх законних представників;</p> <p>2) за медичними показниками потребує отримання медичної допомоги.</p>	<p>1) укладеного з пацієнтом договору на надання медичних послуг (незалежно від способу укладення договору);</p> <p>2) організаційної єдності і відособленого майна, прямо або опосередковано призначеного для надання медичної допомоги;</p> <p>3) державної реєстрації у встановленому законом порядку;</p> <p>4) ліцензії на обраний вид діяльності;</p> <p>5) положення в статутних документах і дозволу органу управління охорони здоров'я на здійснення цього виду лікування;</p> <p>6) належної, підтвердженої документально кваліфікації медичного персоналу, що здійснює конкретні медичні втручання.</p>

Наявність перерахованих вище ознак суб'єктів правовідносин свідчить про правомірність надання медичної допомоги.

Можна виділити три групи прав і обов'язків у правовідносинах з приводу надання медичної допомоги:

Права і обов'язки		
складають основу (суть) правовідносин	специфічні (закріплені за окремими категоріями громадян)	додаткові
<p>про право пацієнта на отримання медичної допомоги і обов'язок медичного працівника її надавати.</p>	<p>до групи специфічних прав і обов'язків при здійсненні медичного втручання входять лише ті, які виникають у певних ситуаціях і обставинах.</p>	<p>можуть бути включені будь-які умови, що відповідають двом критеріям:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) відповідність вимогам нормативно-правових актів. 2) досягнення згоди з їх приводу між суб'єктами правовідносин.
наприклад:		
<ul style="list-style-type: none"> • шанобливе і гуманне ставлення з боку медичного персоналу до пацієнтів; • вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я; • відповідні вимоги до умов обстеження і лікування; • проведення на його прохання консультацій інших фахівців, • згода і відмова від медичного втручання тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • право матері на перебування в стаціонарі з дитиною, що потребує догляду та обов'язок лікувальної установи забезпечити його реалізацію; • право пацієнта на оплачувану відпустку й інші компенсаційні заходи у зв'язку з перенесеним захворюванням і необхідністю реабілітаційних заходів; • право на проведення біомедичних досліджень за наявності певних умов та ін. 	<p>ті умовах, про які досягнута угода при укладанні договору на надання медичної допомоги (особливості харчування, післяопераційного догляду, окрему комфортабельнішу палату та інші аспекти знаходження пацієнта в стаціонарі).</p>

Для того, щоб бути суб'єктами медичних правовідносин, необхідно мати правоздатність і дієздатність, котрі об'єднуються поняттям правосуб'єктності.

Цивільна правоздатність - здатність мати цивільні права та обов'язки мають усі фізичні особи. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється у момент її смерті. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини; здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку.

Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Вони мають усі особисті немайнові права, здатні мати усі майнові права встановлені Конституцією України, ЦКУ та іншим законом, а також цивільні права, що не встановлені законодавством, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Фізичні особи здатні мати обов'язки як учасник цивільних відносин (ЦКУ стаття 24-26).

Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється ЦКУ і залежить від віку, способу життя та стану здоров'я фізичної особи. Виходячи з цих умов існують наступні види цивільної дієздатності: часткова, неповна, повна, обмежена, визнання особи недієздатною.

Деліктоздатність — це обумовлена нормами права здатність суб'єктів нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення.

Правосуб'єктністю учасника медичних правовідносин слід розуміти передбачену нормами права здатність і можливість мати і користуватися суб'єктивними правами і нести юридичні обов'язки.

Об'єкти правовідносин

<p>— це ті реальні соціальні блага, які задовольняють інтереси і потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Їх поділяють на матеріальні й духовні блага, дії суб'єктів, правовідносини, результати їх діяльності, в тому числі й духовні.</p>

Зміст правовідносин складають права та обов'язки його учасників (суб'єктів) та рівень їх здійснення на практиці.

Зміст суб'єктивного права (можливість певної поведінки) включає можливості: діяти відповідно до свого бажання та користуватися соціальним благом, на оволодіння яким спрямоване суб'єктивне право; вимагати певних дій від зобов'язаної сторони; звертатися до суду, державного органу чи посадової особи щодо захисту свого права.

Змістом юридичних обов'язків (належної необхідної поведінки) є необхідність здійснення або нездійснення певних дій на вимогу уповноваженої сторони; юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання передбачених нормою права дій.

Види правовідносин	
---------------------------	--

1) за галузями права	<ul style="list-style-type: none"> а) конституційно-правові; б) кримінально-правові; в) цивільно-правові; г) трудові; д) сімейно-правові; є) фінансово-правові тощо;
2) за кількістю суб'єктів (учасників):	<ul style="list-style-type: none"> а) прості (між двома суб'єктами); б) складні (між трьома суб'єктами і більше);

<p>3) за розподілом прав та обов'язків суб'єктів:</p>	<p>а) односторонні (кожен суб'єкт має або лише право, або лише обов'язки, наприклад договір займу);</p> <p>б) двосторонні (кожен суб'єкт має і права, і обов'язки, наприклад договір купівлі-продажу);</p>
<p>4) за характером дій зобов'язаного суб'єкта:</p>	<p>а) активні (суб'єкт повинен вчинити певні дії);</p> <p>б) пасивні (суб'єкт повинен утримуватися від вчинення певних дій);</p>
<p>5) за методом правового регулювання:</p>	<p>а) договірні (виникають за волевиявленням сторін);</p> <p>б) управлінські (виникають на основі одностороннього волевиявлення уповноваженої сторони);</p>
<p>б) за дією у часі:</p>	<p>а) довготривалі;</p> <p>б) короткотривалі;</p>
<p>7) за функціональною спрямованістю відповідних норм права:</p>	<p>а) регулятивні;</p> <p>б) охоронні.</p>

Класифікація правових відносин у сфері охорони здоров'я	
- за співвідношенням взаємних прав і обов'язків суб'єктів:	
1) вертикальні	2) горизонтальні
- за напрямками медичної діяльності:	
	проведення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів;
	проведення заходів щодо профілактики виникнення особливо небезпечних інфекцій, проведення карантинних заходів тощо;
	надання безоплатної медичної допомоги;
	надання платних медичних послуг;
	здійснення заходів щодо програми добровільного медичного страхування;
	проведення медичних експертиз;
	здійснення примусових заходів медичного характеру тощо.
– за ступенем визначеності суб'єктного складу:	
1) абсолютно визначені	2) відносно визначені
– за характером дій зобов'язаного суб'єкта:	
активні, де змістом обов'язків є здійснення певних позитивних активних дій (виконання своїх обов'язків медичним персоналом тощо);	пасивні, що передбачають утримання від вчинення певних дій (не розголошувати лікарську таємницю тощо).

Юридичними фактами є конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юридичні факти поділяються на окремі групи за такими показниками: юридичними наслідками - утворюючі, правозмінні, правоприпиняючі; складом — прості (складаються з однієї обставини, якої досить для настання юридичних наслідків), складні (сукупність окремих обставин); тривалістю у часі — одноактні (складаються з одноразового акту їх виявлення), тривкі, або сталі акти (тривають у часі); наявністю волі суб'єктів (щодо волі учасників) — події, дії. Події — обставини, що не залежать від волі людини (стихійне лихо, досягнення певного

віку, народження, смерть людини тощо). *Дії* — обставини, що залежать від волі людини. Дії бувають правомірні (відповідають вимогам правових норм) і неправомірні (протиправні — злочини, проступки).

Особливе значення мають юридичні факти, що є тими життєвими обставинами, з якими пов'язано виникнення, зміна або припинення правових відносин у сфері медичної діяльності.

Юридичні факти поділяються за їх зв'язком з індивідуальною волею суб'єкта на дві групи:		
події - це юридичні факти, що відбуваються незалежно від волі людини (надходження особи до лікувальної установи в без свідомому стані);	дії - це такі факти, настання яких залежить від волі і свідомості людей (згода особи на оперативне втручання).	
	правомірні (надання медичної допомоги, при зверненні пацієнта)	неправомірні (протизаконне вилучення органу або тканини для трансплантації)

Право тісно пов'язане зі свідомістю людей.

Правосвідомість є формою суспільної свідомості, сукупністю світоглядів, ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп, класів до права, його мети, до законності, правосуддя, їх уявлення про те, що є правомірним і що є неправомірним.

Правосвідомість — це не тільки знання чинних прав, їх основних принципів і вимог, а й свідоме ставлення до права, орієнтація людей на поведінку, що відповідає вимогам права. Розрізняють правосвідомість людини, певної соціальної групи, суспільства загалом.

Правосвідомість пов'язана із правовою системою, яку слід відрізнити від системи права (сукупності чинних правових норм і поділу їх на галузі та інститути). Під поняттям правової системи розуміють сукупність усіх взаємозв'язаних правових явищ у суспільстві: створення, реалізація, і охорона права, забезпеченість виконання правових норм, вплив права на суспільство, ставлення членів суспільства до чинного законодавства тощо.

2.3 Ліквідаційна процедура у справі про банкрутство юридичних осіб

Постановка проблеми. Дуже важливим аспектом діяльності юридичної особи є її платоспроможність перед іншими особами. При відсутності платоспроможності та можливості виплатити свої борги іншим особам, така юридична особа може бути визнана банкрутом. Після ухвалення постанови суду про визнання юридичної особи банкрутом, той же самий суд відкриває ліквідаційну процедуру та визначає її строк. Тому, потрібно визначити усі аспекти, які призвели до вищезазначених обставин.

Також, у зв'язку з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства у 2018 році та відведенням окремого розділу саме ліквідаційної процедури існує необхідність в дослідженні саме питання ліквідаційної процедури у справі про банкрутство юридичної особи з належними прикладами судової національної практики.

Стан дослідження. Ліквідаційну процедуру у справі про банкрутство юридичних осіб було досліджено рядом вітчизняних вчених, зокрема такими, як: Богатиря В. К., Бородіної В. В., Дмитренка А. І., Кочина В. В., Хохлова Є. Б. та інші.

Виклад основного матеріалу. Дослідуючи ліквідаційну процедуру у справі про банкрутство юридичних осіб, слід згадати положення Конституції України. Так, в ст. 42 Конституції України зазначено, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [30].

Так, ми бачимо, що підприємницька діяльність та усі пов'язані з нею аспекти підтримуються державою й адміністративними органами, ніхто не вправі забороняти підприємницьку діяльність і примусово ліквідувати підприємство.

Перейдемо безпосередньо до визначення поняття юридична особа та ліквідація. Юридичною особою, відповідно до ст. 80 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку [31].

Так, В. В. Кочин аргументує, що «в контексті поняття юридичної особи її сутність полягає в юридично значущих ознаках цього учасника відносин, які є імперативними вимогами до організації, що надає можливість останній стати суб'єктом цивільних відносин. До таких ознак, зокрема, належать: 1) організаційна єдність; 2) публічність виникнення та припинення; 3) загальна (універсальна) правоздатність; 4) майнова відокремленість; 5) самостійна відповідальність; 6) виступ у цивільному обороті від власного імені» [32, с. 44].

За дослідженнями О. Б. Хохлова та В. В. Бородіна «юридична особа є суб'єктом, як публічного, так і приватного права, може вступати в цивільні, трудові, адміністративні та кримінальні відносини» [33, с. 154].

Також, слід вказати, що за ЦК України виділені такі ознаки та вимоги до юридичної особи, як:

- має пройти закріплений законодавством процес створення (ст. 87 ЦК України);
- мають бути дотримані вимоги до змісту установчих документів (ст. 88 ЦК України);
- пройшла державну реєстрацію та були внесені дані до єдиного державного реєстру (ст. 89 ЦК України);
- має можливість виступати у суспільстві за закріпленою назвою, або від свого імені (ст. 90 ЦК України);
- має повну цивільну правоздатність (ст. 91 ЦК України);
- має повну цивільну дієздатність (ст. 92 ЦК України);
- закріплено місцезнаходження головного офісу, або філіалу (ст. 93 ЦК України);
- самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями (ст. 96 ЦК України);
- повноцінно здійснюється управління товариством його керівниками, або органами управління (ст. 97 ЦК України) тощо.

Щодо поняття ліквідації юридичної особи, то перш за все воно закріплене у ст. 104 ЦК України, де вказано, що юридична особа припиняється в результаті

реорганізації або ліквідації. В ч. 1 ст. 110 ЦК України вже закріплений перелік за яким ліквідується юридична особа:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади;

3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, - за позовом відповідного органу державної влади [31].

За словником української мови І. К. Білодіда термін «ліквідація» тлумачено як «припинення діяльності (закладу, підприємства, установи тощо); доведення чого-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розрахуватися з ким-, чим-небудь тощо; припинення існування, знищення чого-небудь; фізичне знищення кого-небудь» [34, с. 513].

Важливим етапом ліквідації юридичної особи є правонаступництво, за яким інша особа отримує усі активи підприємств та усі його борги. З цього приводу, цікавою видається думка О. М. Гнатів, що «під час ліквідації теж можливе правонаступництво, але воно відрізняється від правонаступництва в процесі реорганізації» [35, с. 107].

Вважаємо, що висновок О. М. Гнатів цілком правильний, оскільки вчений зазначає, що правонаступництво у разі ліквідації суб'єкта управління відбувається лише за наявності активів, які залишилися після погашення вимог усіх кредиторів у встановленому законодавством порядку. правонаступниками в даному випадку є засновники, тобто фізичні та юридичні особи, якщо це не передбачено законом. Спадщиною є лише та частина майна, яка залишилася після погашення боргу, а не за весь набір прийнятних активів. Перехід права власності відбувається у порядку, визначеному законом, установчими документами чи рішенням суду. Тому вчений пропонує ліквідацію визначити як

припинення юридичних осіб у встановленому законодавством порядку, без створення нових суб'єктів господарювання.

Загальний порядок ліквідації юридичної особи зазначений у ст. 111 ЦК України. Сама ж ліквідаційна процедура у порядку банкрутства закріплена в розділі IV Кодексу України з питань банкрутства (далі – КУзПБ), який був прийнятий 18 жовтня 2018 року замінивши Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Основною метою цього кодексу стало вдосконалення самої процедури банкрутства та забезпечення балансу інтересів кредиторів з інтересами боржника. КУзПБ закріпив більшість повноважень господарського суду, у провадження справ про банкрутства, які направлені для відновлення платоспроможності юридичної особи або формування ліквідаційної маси, яка б була достатньою для задоволення кредиторських вимог.

Розглянемо детальніше порядок ліквідаційної процедури за розділом IV КУзПБ. Ухвалення постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури закріплено в ст. 58 КУзПБ. Наслідки визнання боржника банкрутом закріплені у ч. 1 ст. 59 КУзПБ, а саме:

- господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу, крім укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу у процедурі ліквідації тощо;

- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав;

- у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань, у тому числі зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), крім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури;

- припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

- відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;
- продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому цим Кодексом;
- скасовуються арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, та інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;
- припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, члени виконавчого органу (керівник) банкрута звільняються з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (органу, уповноваженого управляти майном) майна банкрута [36].

Особливе значення у ліквідаційній процедурі займає ліквідатор, якого назначають для контролю та проведення цієї самої процедури. До повноважень ліквідатора за ч. 1 ст. 61 КУЗПБ віднесені повноваження: прийняття у своє відання майна боржника, забезпечення його збереження; проведення інвентаризації та визначення початкової вартості майна банкрута; аналіз фінансового стану банкрута; виконання повноваження керівника (органів управління) банкрута; формування ліквідаційної маси; заява до третіх осіб вимог щодо повернення банкруту сум дебіторської заборгованості; вживання заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб тощо [36].

Було також закріплено положення про ліквідаційну масу, де за ч. 1 ст. 62 КУЗПБ закріплено, що «усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання, включаються до складу ліквідаційної маси», а за ч. 1 ст. 63 КУЗПБ визначено, що «після проведення інвентаризації та отримання згоди на продаж майна ліквідатор здійснює продаж майна банкрута на аукціоні» [36].

Відповідно до вищезазначеного, ліквідатор оцінює усі майнові активи підприємства, яке визнано банкрутом та ліквідує його з подальшим продажем на аукціону, щоб хоча б якось покрити борги підприємства до кредиторів та осіб, перед якими воно має заборгованість.

Перейдемо до судової практики. Як приклад, в Постанові господарського суду Закарпатської області від 06.05.2019 р. у справі № 907/70/19 суд, враховуючи наявні у матеріалах справи докази та встановлені у ході судового розгляду обставини, зокрема, щодо недостатності майна боржника для задоволення вимог його кредиторів, господарський суд приходять до висновку щодо наявності підстав для визнання боржника банкрутом та введення процедури ліквідації, постановив визнати юридичну особу банкрутом та відкрити ліквідаційну процедуру [37].

В Ухвалі господарського суду Харківської області від 16.02.2021 р. у справі № Б-24/158-07 де «08.02.2021 від ліквідатора на адресу суду надійшов звіт ліквідатора, в якому він зазначив про неможливість завершення ліквідаційної процедури у зв'язку з відсутністю погодження органом управління боржником - Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України переліку ліквідаційної маси, що в свою чергу позбавляє можливості розпочати реалізацію майна ДСП «Оберіг» та провести розрахунки з кредиторами. На адресу суду від комітету кредиторів також надійшло клопотання, в якому комітет кредиторів просить суд зобов'язати ліквідатора провести реалізацію майна ДСП «Оберіг» відповідно до ст.ст.48, 62-89, 96 Кодексу України без погодження з органом, уповноваженим управляти майном» [38].

Сама ж ліквідаційна процедура, по цій справі, на той момент тривала вже 11 років. Тому суд дійшов висновку, що можливо задовольнити клопотання комітету кредиторів та зобов'язати ліквідатора провести реалізацію майна ДСП «Оберіг» відповідно до положень КУЗПБ, а саме провести оцінку майна банкрута згідно ч. 12 ст. 96 КУЗПБ та після проведення оцінки, у відповідності до п. 5 ст. 48 КУЗПБ скликати комітет кредиторів для погодження умов продажу майна та отримання згоди на продаж майна боржника.

Також, слід зазначити, що в Ухвалі господарського суду Хмельницької області від 25.11.2021 р. у справі № 924/995/19 суд приходиться до висновку, що при визначенні початкової вартості майна ліквідатором не дотримано критерію отримання найвищої ціни за продаж майна банкрута. Судом також було враховано, що виникнення у боржника, щодо якого введено ліквідаційну процедуру у справі про банкрутство, податкового обов'язку щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін сплати яких настав після моменту визнання боржника банкрутом, матиме наслідком порушення права такого боржника, яке визначене законодавством, на звільнення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), що у свою чергу суперечить принципу правової визначеності, який є одним із елементів верховенства права [39].

Як бачимо, судова практика з ліквідаційної процедури охоплює дуже багато різних практичних нюансів з якими зіштовхується сам ліквідатор по справі. У ліквідатора постійно існує необхідність звернення до господарського суду з різного роду проблемними питаннями, що значно навантажує судову систему. З цього приводу, пропонуємо розробити окремий судовий відділ з питань ліквідаційної процедури в самому господарському суду, або посаду судді з питань ліквідаційної процедури, до якого буде звертатися ліквідатор з різного роду питань, та який зможе прийняти рішення, яке не суперечить нормам КУзПБ, цивільного й господарського законодавства, та повідомляти про нього самого банкрута. Це на нашу думку, дозволить зняти навантаженість з господарських судів.

Ще одним важливим питанням є саме строк ліквідаційної процедури, за ч. 1 ст. 59 КУзПБ який становить 12 місяців. На прикладі судової практики бачимо, що ліквідаційна процедура триває по декілька років, це також наводить на думку введення до господарського суду окремого ліквідаційного судового відділу, або судді з ліквідаційних питань.

Потрібно закріпити відповідальність ліквідатора та осіб, які перешкоджають ліквідаційній процедурі по справі у вигляді штрафу, який буде

зростати пропорційно до перевищення строку ліквідаційної процедури саме з умисної вини ліквідатора, або інших осіб.

Існує декілька нормативних невідповідностей у ліквідаційній процедурі юридичних осіб, які помітив В. К. Богатир, приєднуємося до його думки, та вважаємо за необхідне зробити наступні кроки:

1. Внесення змін до ч. 2 ст. 59 КУЗПБ, а саме «Процедура передавання бухгалтерської та іншої документації, печатки і штампів, матеріальних та інших цінностей банкрута ліквідатору починається автоматично після призначення ліквідатора. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові особи банкрута несуть відповідальність відповідно до закону. Ліквідатор має право замовити виготовлення дублікатів печатки та штампів у разі їх втрати». Що дозволить прискорити початок ліквідаційної процедури, так як норма про 15-денний строк не завжди дотримується.

2. Внесення змін до ч. 1 ст. 62 КУЗПБ, а саме «Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності, господарського відання, або оперативного управління включаються до складу ліквідаційної маси». Що виправить ситуацію, за якою законодавець не передбачив можливість некомерційних суб'єктів господарювання відповідати своїм майном на статусі оперативного управління перед кредитором у процедурі ліквідації.

3. Видалення абзацу першого ч. 3 ст. 62 КУЗПБ, для остаточного захисту прав кредиторів та при рівняння некомерційних суб'єктів господарювання наряду з комерційними.

4. Доповнення ч. 4 ст. 62 КУЗПБ наступним реченням: «Якщо майно, виключене з обігу, знаходиться у складі майна банкрута на законних підставах, передача його здійснюється на оплатній основі».

5. Зміна назви ст. 63 КУЗПБ з «Продаж майна банкрута» на «Реалізація ліквідаційної маси», так як звужуються терміни зазначені в ст. 62 КУЗПБ та недотримується повноцінна термінологія ліквідаційної процедури банкрутства [40, с. 130-134].

Крім того, ліквідаційні процедури закріплені для окремих господарських суб'єктів закріплені в різних нормативно-правових актах, наприклад такі ліквідації, як: повного товариства (ст. 132 ЦК України); командитного товариства (ст. 139 ЦК України); товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю (Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»); акціонерні товариства (Закон України «Про акціонерні товариства»); банків (Закон України «Про банки і банківську діяльність») тощо [31, с. 12-14].

Цікавою є класифікація ліквідації юридичних осіб А. І. Дмитренко за такими ознаками: «за характером здійснення – примусова й добровільна; за метою здійснення можна виокремити ліквідацію внаслідок зміни організаційно-правової форми господарювання, з метою припинення діяльності й альтернативу; за ознакою основного спонукального мотиву – ліквідація внаслідок неефективної діяльності, досягнення мети функціонування та невідповідності нормативним вимогам функціонування; за масштабом поширення – ліквідація материнської компанії (холдингу), ординарного підприємства, філії або представництва, структурного підрозділу, окремих функцій чи процедур, а також скорочення персоналу; за технологією здійснення ліквідацію можуть здійснювати в загальному порядку, у межах банкрутства, автоматично або як припинення діяльності за спеціальною технологією» [44, с. 216–217].

Висновки. На нашу думку, ліквідацію юридичної особи потрібно розглядати через призму набору символів, які невіддільні для такого правового інституту, як завершене судове провадження. Пропонуємо встановити, що ліквідація юридичної особи закріплена за цивільним законодавством, та нею є юридична процедура, врегульована законом, за результатами якої повністю припинено платоспроможність юридичної особи як суб'єкт права з можливістю часткової передачі прав та обов'язків іншим особам – правонаступникам.

Пропонуємо розробити окремий судовий відділ з питань ліквідаційної процедури в самому господарському суду, або посаду судді з питань

ліквідаційної процедури до якого буде звертатися ліквідатор з різного роду питань та який зможе прийняти рішення, яке не суперечить нормам КУзПБ, цивільного й господарського законодавства і повідомити про своє рішення самого банкрута. Це на нашу думку, дозволить зняти завантаженість з господарських судів та дозволить дотримуватися строку ліквідаційної процедури у термін 12 місяців.

Потрібно закріпити відповідальність ліквідатора та осіб, які перешкоджають ліквідаційній процедурі по справі у вигляді штрафу, який буде зростати пропорційно до перевищення строку ліквідаційної процедури саме з умисної вини ліквідатора, або інших осіб.

Пропонуємо також внесення змін до КУзПБ у наступному вигляді:

1) внесення змін до ч. 2 ст. 59 КУзПБ у вигляді: «Процедура передавання бухгалтерської та іншої документації, печатки і штампів, матеріальних та інших цінностей банкрута ліквідатору починається автоматично після призначення ліквідатора. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові особи банкрута несуть відповідальність відповідно до закону. Ліквідатор має право замовити виготовлення дублікатів печатки та штампів у разі їх втрати»;

2) внесення змін ч. 1 ст. 62 КУзПБ, а саме «Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності, господарського відання, або оперативного управління включаються до складу ліквідаційної маси»;

3) видалення абзацу першого ч. 3 ст. 62 КУзПБ, для остаточного захисту прав кредиторів та при рівняння некомерційних суб'єктів господарювання наряду з комерційними;

4) доповнення ч. 4 ст. 62 КУзПБ наступним реченням: «Якщо майно, виключене з обігу, знаходиться у складі майна банкрута на законних підставах, передача його здійснюється на оплатній основі».

5) зміна назви ст. 63 КУзПБ з «Продаж майна банкрута» на «Реалізація ліквідаційної маси».

Цікавим доповненням також може стати норма, внесена до ч. 1 ст. 58 КУЗПБ після «Суд визначає строк, протягом якого ліквідатор зобов'язаний здійснити ліквідацію боржника. Цей строк не може перевищувати 12 місяців» додати наступне «Суд може надати банкруту можливість відновлення платоспроможності строком на 3 місяців, протягом якого банкрут має відновити свою платоспроможність та виплатити усі боргові зобов'язання, що скасує постанову про його банкрутство та продажу його майна». Це, на нашу думку, може дати підприємству другий шанс та зробити ліквідаційну процедуру остаточним варіантом неможливості відновлення платоспроможності боржника.

SECTION 3. CONSTITUTIONAL LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.3.1

3.1 Реалізація конституційного права на працю в умовах воєнного стану

Право на працю є одним з найважливіших у системі соціально-економічних прав людини. Його реалізація зумовлює нормальне функціонування і розвиток людини у суспільстві, сприяє задоволенню життєво-необхідних потреб, а також надає можливість скористатися іншими конституційними правами і свободами: на відпочинок, на страйк, на вільний розвиток своєї особистості, на достатній життєвий рівень тощо. Тобто, соціально-економічні права, зокрема й право на працю, передусім покликані забезпечити гідні умови життя людини та є продовженням наскрізної ідеї гарантування людської гідності [45, С.219].

За періодизацією включення до конституцій право на працю належить до другого покоління прав людини. Це право належним чином гарантовано на міжнародному рівні. Так, відповідно до ст. 23 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [46]. Подальша його деталізація відображена у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейській соціальній хартії, а також на рівні національних конституцій. До прикладу, ст. 24 Конституції Польщі проголошує, що праця знаходиться під охороною Республіки Польща. Держава здійснює нагляд за умовами здійснення праці [47]. Згідно зі ст. 48 Конституції Болгарії громадяни мають право на працю. Держава піклується для здійснення умов цього права. Дуже важлива теза передбачена на рівні ч.2 ст. 48: держава створює умови для здійснення права на працю особам, які мають фізичні і психічні вади [48]. Досить детально регламентовано право на працю у Конституції Румунії. А саме, ст. 38 закріплює право на працю і соціальну охорону праці. Зокрема, наголошується, що при рівній праці жінки мають рівну з чоловіками заробітну плату. Стаття 39

забороняє примусову працю [49]. Відповідно до ст. 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [50].

Згідно чинного законодавства України право на працю не належить до абсолютних прав, тобто таких, які не підлягають обмеженню. Відповідно до ст. 64 Основного Закону України в умовах воєнного та надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод особи. Відповідно до Закону України від 12 травня 2005 року «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [51].

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року Законом України був затверджений Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [52]. Указ передбачає, що тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені, зокрема статтями 43 (право на працю), 45 (право на відпочинок) Конституції України. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України 17 травня 2022 року Президент України прийняв Указ №341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» з 25 травня 2022 року строком на 90 діб, який був затверджений парламентом України 22 травня 2022 року.

Обмеження прав і свобод людини і громадянина повинні бути співмірні ситуації, що складається та відповідати іншим правовим зобов'язанням й не допускати дискримінації у будь-якій сфері суспільних відносин. Не даремно положення ч. 2. ст. 29 Загальної декларації прав людини визначає, що при реалізації своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших й задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального благополуччя в демократичному суспільстві [46]. На законодавчому рівні допускається можливість обмеження або відступ від деяких прав для досягнення законних цілей, але при цьому повинні міститися жорсткі вимоги коли, як і до якої міри такі обмеження можливі. Будь-які обмеження повинні переслідувати законну мету, бути необхідними, ефективними і заснованими на доказах [53].

Питанню обмеження прав людини і громадянина, в тому числі права на працю, особливу увагу було приділено на 109 сесії Міжнародної конференції праці. Основна увага була зосереджена на тому, що обмеження прав викликано обставинами, що склалися та покликані забезпечити національну безпеку і здоров'я населення, разом з тим такі обмеження слугують законною метою та все ж таки повинні відповідати принципам міжнародного права, а саме:

- 1) принципу законності – такі обмеження не можуть бути довільними та повинні спиратися на норми закону;
- 2) принципу необхідності – органи виконавчої влади повинні довести, що такі обмеження дійсно необхідні у зв'язку з обставинами, що склалися;
- 3) принципу співрозмірності – передбачає необхідність тестування обмежувальних заходів на предмет їх співрозмірності ризикам і ситуації;
- 4) принципу недопущення дискримінації окремих груп, суспільства при одночасному дотриманні відповідних вимог, закріплених у міжнародних договорах про права людини [54].

Конституція України наголошує, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3) [50]. Конституційний

Суд України деталізував, що зміст права на працю, крім вільного вибору праці, включає також відповідні гарантії реалізації цього права. Орган конституційної юрисдикції констатував, що всі трудові відносини повинні ґрунтуватися на принципах соціального захисту та рівності для всіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором, що, зокрема, має відображатись у встановленні вичерпного переліку умов та підстав припинення таких відносин. (Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 4 вересня 2019 року № 6-р(П)/2019).

Однак, під час дії воєнного стану гарантувати належні, здорові й безпечні умови праці вкрай важко. Частина підприємств припинила свою роботу через руйнування або знаходження в зоні окупації, через нестачу сировини, з інших об'єктивних і суб'єктивних причин. У Міжнародній організації праці підрахували, що через війну в Україні було втрачено майже 5 мільйонів робочих місць. Генеральний директор Міжнародної організації праці Гай Райдер засудив «неспровокований та невиправданий напад Російської Федерації на Україну, що ведеться із порушенням міжнародного права» та наголосив, що ті, хто відповідають за цю агресію, добре знають, що її найпершими жертвами стане працююче населення, а втрати робочих місць, підприємств та джерел засобів до існування матиме масивний характер і триватиме протягом багатьох років[55]. За даними пресслужби Міністерства внутрішніх справ України з 24 лютого з України виїхало понад 6,2 млн осіб [56]. Більшість з них – це жінки працездатного віку й діти. Війна ускладнила демографічну кризу в Україні і назавжди змінить вітчизняний ринок праці.

В умовах воєнного стану держава й приватний сектор змушені вдаватися до нетипових для мирного часу кроків й способів врегулювання трудових відносин, що викликало необхідність їх адаптування під реалії сьогодення. У зв'язку з цим, 15 березня 2022 року Президентом України підписано Закон «Про

організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», котрий визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану [57]. Закон має пріоритет у застосуванні по відношенню до чинного Кодексу законів про працю України та діє винятково протягом періоду воєнного стану та втрачає чинність із дня його припинення або скасування.

Вказаним вище документом передбачено новели в трудовому законодавстві та внесено певні зміни в механізми реалізації права на працю, що були закріплені в чинному трудовому законодавстві. Так, відповідно згаданого вище Закону, змін зазнали положення, що стосуються:

- особливостей укладення трудового договору, а саме форми трудового договору та можливості укладення строкових трудових договорів, а також порядку встановлення випробувального терміну для будь-якої категорії працівників (ст.2). Аналізуючи дану норму, слід звернути увагу на коментар Мінекономіки, в якому визначено, що метою таких дій є можливість оперативного залучення до праці нових працівників та усунення дефіциту й браку робочої сили [58]. Стосовно форми трудового договору, то укладення договорів як письмово так і усно дасть можливість залучення більшої кількості робочої сили задля підняття економіки нашої країни;

- особливостей переведення та зміни істотних умов трудового договору (ст.3). Чинний Кодекс законів про працю України визначає механізм переведення працівника на іншу роботу, разом з тим Закон №2136-IX змінює його, та визначає можливість такого переведення без погодження з самим працівником та таку, що є необумовленою трудовим договором лише у випадку відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей, з оплатою праці за виконану роботу не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою. Мінекономіки роз'яснює, що переведення можливе

лише якщо воно: здійснюється виключно для виконання робіт, спрямованих на відвернення або ліквідацію наслідків бойових дій, а також інших обставин, що ставлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей; не здійснюється в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії (для переведення в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії необхідна згода працівника); оплата праці становить не нижче середньої заробітної плати за попередньою роботою [58]. Говорячи про зміну істотних умов праці, основна увага зосереджена на тому, що повідомляти працівника про такі зміни за два місяці не потрібно, лише попередньо після прийняття роботодавцем відповідного рішення. Також, унеможлиблюється звільнення працівника за п.6 ст.36 КЗпП за відмову від роботи в умовах таких змін, та надається можливість відправити такого працівника на простій, призупинити з ним трудовий договір або за ініціативою працівника піти у відпустку без збереження заробітної плати;

- особливостей розірвання трудового договору як з ініціативи працівника так і роботодавця, що стосується строків повідомлення про звільнення та можливості такого звільнення у період тимчасової непрацездатності та перебування у відпустці (ст.ст.4-5). Аналізуючи положення, щодо порядку звільнення з ініціативи одного з суб'єктів трудових правовідносин, варто зауважити, що зміни стосуються порядку попередження роботодавця про звільнення з ініціативи працівника та визначають строк попередження той який вказаний у заяві останнього лише з виключних підстав; надається право роботодавцю звільнити працівника у період його тимчасової непрацездатності та перебування у відпустці, що зумовлено законними підставами; отримання згоди виборного органу первинної профспілкової організації не вимагається при звільнення за ст.ст.40-41 КЗпП;

- особливостей встановлення обліку робочого часу та часу відпочинку, а саме можливості збільшення тривалості робочого часу до 60 годин на тиждень при нормальній тривалості та 50 годин при скороченому робочому часі, а також скорочення тривалості часу щотижневого безперервного відпочинку до 24 годин

(ст.6). Введення таких режимів є обов'язковим, оскільки це є правом, а не обов'язком роботодавця, та повинно бути належним чином обґрунтоване з урахуванням умов виробництва. Також, на період дії воєнного стану обмежується норми щодо скорочення тривалості робочого дня на передодні святкових, неробочих та вихідних днів, разом з тим, не діють норми КЗпП щодо встановлення граничних норм надурочних робіт, перенесення вихідних та неробочих днів тощо;

- особливостей, що стосуються роботи окремих категорій працівників та залучення їх до роботи у нічний час (ст.ст.8-9). Ці зміни торкаються порядку залучення до роботи у нічний час вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, інвалідів та залучення таких категорій працюючих до робіт з важкими та небезпечними умовами праці;

- особливостей регулювання питань оплати праці, зупинення окремих положень колективного договору та реалізації конституційного права на відпустки (ст.ст. 10-12). Особливих змін зазнав інститут відпусток, оскільки відповідно до ст. 12 - у період дії воєнного стану щорічна основна оплачувана відпустка надається працівникам тривалістю 24 календарні дні. Окрім того, роботодавець може відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпусток (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури. Протягом періоду дії воєнного стану роботодавець на прохання працівника може надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження будь-яким строком. Тобто, варто зазначити, що в умовах воєнного стану право на відпуски дещо обмежується, а саме стосовно тривалості щорічної основної відпустки;

- призупинення трудового договору (ст.13), що є нововведенням в трудовому законодавстві, та викликало багато спірних питань використання цієї норми на практиці. Коментуючи статтю 13 Мінекономіки визначає, що у зв'язку з призупиненням дії трудового договору працівник звільняється від обов'язку виконувати роботу, визначену трудовим договором, а роботодавець звільняється

від обов'язку забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи [58]. Тобто, призупинення договору не припиняє трудових відносин та відрізняється від припинення, оскільки підстави припинення договору визначені чинним Кодексом законів про працю України. Але, разом з тим, аналізуючи ч.3 ст.13 Закону, що стосується відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат актуальним залишається питання механізму стягнення таких виплат за весь час призупинення трудового договору працівникам країною агресором. Також, варто відмітити, що період призупинення дії трудового договору повинен бути зарахований до страхового стажу працівника. Але, знову ж таки повинен бути вироблений єдиний механізм врегулювання цього питання для всіх категорій працівників.

Разом з тим слід наголосити, що, окрім Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», яким внесено зміни до реалізації конституційного права на працю, на розгляді у Верховній Раді перебувають ще законопроекти, якими передбачається адаптація норм чинного трудового законодавства до умов війни. Так, законопроектом №7251 «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» від 5 квітня 2022 року пропонується внести зміни до КЗпП та ряду законів. Насамперед нововведення стосуватимуться: документів та документообігу, які під час дії воєнного стану повинні вестися в електронній формі; пропонується запровадження додаткової підстави для звільнення працівника - неможливість забезпечувати працівникові умови праці, внаслідок того, що необхідні для виконання роботи зазначеним працівником виробничі, організаційні, технічні потужності, засоби виробництва або майно власника або уповноваженого ним органу знищені в результаті бойових дій, а також вводиться особлива процедура вивільнення таких працівників; введення додаткових підстави для розірвання трудового договору таких як відсутність працівника на роботі та інформації про причини такої відсутності понад чотири місяці; призов, смерть, або визнання безвісно відсутнім ФОПа який використовує найману працю; смерть або оголошення безвісно відсутнім працівника. Законопроектом вводяться норми,

покликані прискорити перехід до обліку трудової діяльності працівника в електронній формі, визначається поняття сумісництва, що забезпечить можливість працівникам, які були вимушені покинути свої робочі місця, працевлаштуватися на іншій роботі. Також внести зміни пропонують до інституту відпусток, а саме, законопроект містить положення про те, що: час протягом якого працівник мобілізований, не зараховується до страхового стажу, що впливає на щорічну відпустку; врегульовується питання оплати додаткової відпустки окремим категоріям громадян та постраждалим учасникам Революції Гідності, а саме за рахунок коштів підприємств, призначених на оплату праці, або за рахунок коштів фізичної особи, в якій працюють за трудовим договором працівники та пропонується зменшити її тривалість з 14 до 7 календарних днів; скасовується обов'язок виплати заробітної плати за три дні до початку відпустки; врегульовано окремі питання виплати грошової компенсації за не використані працівником дні щорічних відпусток, а також додаткової батьківської відпустки у разі його смерті, а саме – входження до складу спадщини таких виплат, у разі відсутності спадкоємців; фонд соціального страхування не проводитиме фінансування відпустки по догляду за дитиною; компенсаційні виплати у разі переведення працівника на інше підприємство не перераховуватимуться. Окрім того, положення про час роботи та відпочину також пропонують змінити, а саме проектом конкретизовано порядок регламентації робочого часу та часу відпочинку у період дії воєнного часу, зокрема, відносно категорій працівників, яким може бути збільшено тривалість роботи впродовж тижня, відновлено механізм оплати праці за роботу у вихідний день, уточнено порядок надання щорічної основної відпустки. Також акцентовано увагу на тому, що запровадження подовженої тривалості роботи є правом, а не обов'язком роботодавця. Проектом уточнено порядок та умови застосування механізму призупинення дії трудового договору [59].

Відповідно до ст. 1 Конституції Україна є соціальною державою [50]. З огляду на це, держава має дотримуватися відповідних стандартів у сфері захисту соціальних прав особи. Основними завданнями соціальної держави є створення

умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї. (Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012). Як значив Конституційний Суд України закріплення в Основному Законі України права громадян на соціальний захист сприяє виконанню обов'язку держави зі створення умов для реалізації громадянами права на працю, що корелюється з вимогами приписів Основного Закону України (частина друга статті 43) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (статті 16, 17)(Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Жабо Тетяни Максимівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 40 Кодексу законів про працю України від 4 вересня 2019 року № 6-р(П)/2019.

Далі орган конституційної юрисдикції наголосив, що зі змісту статті 46 Основного Закону України випливає, що держава зобов'язана здійснювати соціальний захист насамперед тих осіб, які не можуть самостійно себе забезпечити шляхом реалізації права на працю та/або позбавлені засобів існування. При цьому соціальна орієнтованість держави та принцип соціальної солідарності не можуть замінити особисту відповідальність людини за власну долю та добробут своєї сім'ї. Державна система соціального захисту має заохочувати і не повинна стримувати прагнення особи покращити умови життя для себе і своєї сім'ї (Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 року № 9-р/2018).

10 червня 2022 року на засіданні Уряду України було оголошено про запуск нової економічної стратегії, яка діятиме в умовах війни, допоможе нашій

економіці вистояти та стане фундаментом для післявоєнного відновлення. Всього це 8 програм, спрямованих на створення робочих місць через підтримку бізнесу, держзамовлення, будівництво, кредитування та працевлаштування безробітних. Це також безповоротна грантова допомога малому та середньому бізнесу, підтримка українських виробників, будівництво нової інфраструктури[60].

Такою і має бути соціальна політика сучасної держави – створення належних умов для працездатного населення і підтримка тих, хто не в змозі про себе подбати або опинився у складній життєвій ситуації. Важливо, щоб усі законодавчі новели попри умови воєнного стану, були в парадигмі визнання людини найвищою соціальною цінністю. Адже держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

SECTION 4. CRIMINAL AND CRIMINAL - EXECUTIVE LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.4.1

4.1 Features of the criminal proceedings ombudsman in Ukraine**4.1.1 Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини**

Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини законодавець розкриває в п.17 ч.1 ст.85 Конституції України, Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, та деяких інших правових актах. Ст. ст. 1, 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР визначають найбільш суттєві риси статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – Уповноважений є посадовою особою, яка здійснює на постійній основі парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції, її статус визначається Конституцією України та законами України, її діяльність незалежна від інших державних органів та посадових осіб та доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відмінняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод, її повноваження не можуть бути припинені чи обмежені у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України (далі ВРУ) або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях. Відповідно до підп. «а» п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Уповноважений ВРУ з прав людини є особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Ст. 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР встановлює загальні вимоги для Уповноваженого ВРУ з прав людини:

на посаду Уповноваженого ВРУ з прав людини може бути призначено ВРУ за результатами таємного голосування шляхом подання бюлетенів строком на п'ять років громадянина України, який на день виборів досяг 40 років, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Національною комісією зі стандартів державної мови, має високі моральні якості, досвід правозахисної діяльності, не має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої, не має протягом останнього року адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини не може бути членом будь-якої політичної партії, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші посади в органах державної влади, виконувати іншу оплачувану чи неоплачувану роботу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, крім викладацької, наукової та творчої діяльності. Усі вище перелічені види діяльності вважаються несумісними зі статусом Уповноваженого ВРУ з прав людини, у випадку їх наявності у призначеного Уповноваженого ВРУ з прав людини, який ще не склав присягу, йому дається 10 днів до складання присяги на їх усунення, у випадку їх виникнення у Уповноваженого ВРУ з прав людини, який вступив на посаду, йому дається 10 днів на їх усунення, після час усунення може бути продовжено на окремо зазначений строк, якщо протягом цього строку Уповноважений не виконає встановлених вимог, його повноваження припиняються і ВРУ зобов'язана звільнити його з посади.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, ч. 3 ст. 208 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI пропозиції щодо кандидатур(и) на посаду Уповноваженого ВРУ з прав людини вносять Голова ВРУ або не менше $\frac{1}{4}$ народних депутатів України від

конституційного складу ВРУ, при цьому Комітет ВРУ, до предмета відання якого належить питання додержання прав і свобод людини і громадянина, за результатами спеціальної перевірки відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII подає ВРУ свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду Уповноваженого ВРУ з прав людини, відповідності її законодавчим вимогам, та про відсутність причин, які б перешкождали зайняттю нею цієї посади, за три дні до розгляду ВРУ питання про призначення Уповноваженого ВРУ з прав людини. Відповідно до ч. 4 ст. 6 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, ч. ч. 7, 8 ст. 208 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI призначеним вважається той кандидат, за якого проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ, про що приймається постанова. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР повноваження Уповноваженого ВРУ з прав людини починаються з моменту складення їм присяги.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини має наступні гарантії своєї діяльності: 1) заборона на втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб у діяльність Уповноваженого ВРУ з прав людини забороняється; 2) відсутність обов'язку давати пояснення по суті справ, які закінчені або перебувають у його провадженні; 3) право недоторканності на весь час своїх повноважень; 3) вимога обов'язкового отримання згоди ВРУ на затримання, арешт, обшук, особистий огляд, притягнення до кримінальної відповідальності або до заходів адміністративного стягнення, що накладаються в судовому порядку щодо Уповноваженого ВРУ з прав людини; 4) повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснено уповноваженому лише генеральним прокурором; 5) встановлення

відповідальності за порушення законодавства щодо гарантій діяльності Уповноваженого, його представників та працівників секретаріату.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини має наступні права: 1) невідкладного прийому Президентом України, Головою ВРУ, Прем'єр-міністром України, головами Конституційного Суду України (далі КСУ), Верховного Суду України (далі ВСУ) та вищих спеціалізованих судів України, Генеральним прокурором, керівниками інших державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовими та службовими особами; 2) присутності на засіданнях ВРУ, Кабінету Міністрів України (далі КМУ), КСУ, ВСУ та вищих спеціалізованих судів України, колегії прокуратури України та інших колегіальних органів; 3) звертання до КСУ з поданнями: про відповідність Конституції України законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента України, актів КМУ, правових актів ВР АРК, які стосуються прав і свобод людини і громадянина та про офіційне тлумачення Конституції України; 4) внесення в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина; 5) безперешкодне відвідування органів державної влади, та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, бути присутнім на їх засіданнях; 6) ознайомлення з будь-якими документами та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах; 7) вимагання від посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності сприяння проведенню перевірок діяльності підконтрольних і підпорядкованих їм підприємств, установ, організацій, виділення спеціалістів для участі у проведенні перевірок, експертиз і надання відповідних висновків; 8) запрошення

посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, які перевіряються по справі; 9) відвідування без попереднього повідомлення про час і мету відвідування таких місць: місця, в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону, в тому числі ізолятори тимчасового тримання, кімнати для затриманих та доставлених чергових частин органів Національної поліції, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кімнати для перебування тимчасово затриманих військовослужбовців, слідчі ізолятори, арештні доми, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, спеціальні приймальники для тримання осіб, підданих адміністративному арешту, міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти органів Національної поліції, спеціалізовані автомобілі, приміщення (кімнати) для тримання підсудних (засуджених) у судах, заклади примусового лікування; психіатричні заклади; пункти тимчасового розміщення біженців; приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон; будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей; психоневрологічні інтернати; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри; 10) опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених вище, та отримання інформацію стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання; 11) присутності на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено

закритим; 12) з метою захисту прав і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку: звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)); вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень; 13) направлення у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів; 14) перевірку стану додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюють виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері; 15) здійснення контролю за забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; 16) здійснення інших повноважень, визначених законом. Відповідно до ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини виконує функції національного превентивного механізму відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання і має для цього наступні повноваження: 1) здійснює регулярні відвідування місць, зазначених у п. 8 ст. 13 цього Закону, без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та без обмеження їх кількості; 2) проводить опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених у п. 8 ст. 13 цього Закону, з метою отримання інформації стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання; 3) вносить органам державної влади, державним органам, підприємствам, установам, організаціям незалежно від форми власності, у тому числі зазначеним у п. 8 ст.

13 цього Закону, пропозиції щодо попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; 4) залучає на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць, зазначених у п. 8 ст. 13 цього Закону, представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних; 5) реалізує інші повноваження, передбачені цим Законом.

Повноваження Уповноваженого ВРУ з прав людини у сфері захисту персональних даних через їх важливість окремо визначені в ч.1 ст.23 Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI, відповідно до якої Уповноважений ВРУ з прав людини у сфері захисту персональних даних має наступні повноваження: 1) отримувати пропозиції, скарги та інші звернення фізичних і юридичних осіб з питань захисту персональних даних та приймати рішення за результатами їх розгляду; 2) проводити на підставі звернень або за власною ініціативою виїзні та безвиїзні, планові, позапланові перевірки володільців або розпорядників персональних даних в порядку, визначеному Уповноваженим ВРУ з прав людини, із забезпеченням відповідно до закону доступу до приміщень, де здійснюється обробка персональних даних; 3) отримувати на свою вимогу та мати доступ до будь-якої інформації (документів) володільців або розпорядників персональних даних, які необхідні для здійснення контролю за забезпеченням захисту персональних даних, у тому числі доступ до персональних даних, відповідних баз даних чи картотек, інформації з обмеженим доступом; 4) затверджувати нормативно-правові акти у сфері захисту персональних даних у випадках, передбачених цим Законом; 5) за підсумками перевірки, розгляду звернення видавати обов'язкові для виконання вимоги (приписи) про запобігання або усунення порушень законодавства про захист персональних даних, у тому числі щодо зміни, видалення або знищення персональних даних, забезпечення доступу до них, надання чи заборони їх надання третій особі, зупинення або припинення обробки персональних даних; 6) надавати рекомендації щодо практичного застосування законодавства про захист персональних даних, роз'яснювати права

і обов'язки відповідних осіб за зверненням суб'єктів персональних даних, володільців або розпорядників персональних даних, структурних підрозділів або відповідальних осіб з організації роботи із захисту персональних даних, інших осіб; 7) взаємодіяти із структурними підрозділами або відповідальними особами, які відповідно до цього Закону організують роботу, пов'язану із захистом персональних даних при їх обробці; оприлюднювати інформацію про такі структурні підрозділи та відповідальних осіб; 8) звертатися з пропозиціями до ВРУ, Президента України, КМУ, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо прийняття або внесення змін до нормативно-правових актів з питань захисту персональних даних; 9) надавати за зверненням професійних, самоврядних та інших громадських об'єднань чи юридичних осіб висновки щодо проектів кодексів поведінки у сфері захисту персональних даних та змін до них; 10) складати протоколи про притягнення до адміністративної відповідальності та направляти їх до суду у випадках, передбачених законом; 11) інформувати про законодавство з питань захисту персональних даних, проблеми його практичного застосування, права і обов'язки суб'єктів відносин, пов'язаних із персональними даними; 12) здійснювати моніторинг нових практик, тенденцій та технологій захисту персональних даних; 13) організовувати та забезпечувати взаємодію з іноземними суб'єктами відносин, пов'язаних із персональними даними, у тому числі у зв'язку з виконанням Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Додаткового протоколу до неї, інших міжнародних договорів України у сфері захисту персональних даних; 14) брати участь у роботі міжнародних організацій з питань захисту персональних даних.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини має наступні обов'язки: додержуватися Конституції України і законів України, інших правових актів, прав та охоронюваних законом інтересів людини і громадянина, забезпечувати виконання покладених на нього функцій та повною мірою використовувати надані йому права, зберігати конфіденційну

інформацію під час і після припинення його повноважень, не розголошувати отримані відомості про особисте життя заявника та інших причетних до заяви осіб без їхньої згоди, здійснювати парламентський контроль за дотриманням права на доступ до публічної інформації. Відповідно до п.1 ч.1 ст.24 Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI Уповноважений ВРУ з прав людини зобов'язаний здійснювати контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних у межах повноважень, передбачених законом. Відповідно до ч.2 ст.23 Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI Уповноважений ВРУ з прав людини зобов'язаний включити до своєї щорічної доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні звіт про стан додержання законодавства у сфері захисту персональних даних. Відповідно до абз. 15 ч. 1 ст. Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII Уповноважений ВРУ з прав людини зобов'язаний подавати декларацію відповідно до даного Закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР повноваження Уповноваженого ВРУ з прав людини припиняються у разі: 1) відмови його від подальшого виконання обов'язків шляхом подання заяви про складення своїх повноважень; 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання особи, яка обіймає посаду Уповноваженого ВРУ з прав людини, безвісно відсутньою або про оголошення її померлою; 4) складення присяги новообраним Уповноваженим ВРУ з прав людини; 5) смерті особи, яка обіймає посаду Уповноваженого ВРУ з прав людини; 6) набрання законної сили рішенням суду про визнання активів Уповноваженого ВРУ з прав людини або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави. Відповідно до ч. 6 ст.9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР

припинення повноважень Уповноваженого ВРУ з прав людини оформляється відповідною постановою ВРУ.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР ВРУ приймає рішення про звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини до закінчення строку, на який його було обрано, у разі: 1) порушення присяги; 2) порушення вимог щодо несумісності діяльності; 3) припинення громадянства України; 4) неспроможності протягом більше чотирьох місяців підряд виконувати обов'язки через незадовільний стан здоров'я чи втрату працездатності; 5) порушення вимог п.7 ч. 5 ст. 8 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. №1780-ІХ у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти. Висновок щодо наявності підстави для звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини повинна дати тимчасова спеціальна комісія ВРУ. Відповідно до ч. 4 ст.9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, ч.6 ст.206 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини здійснюється за поданням Голови ВРУ або не менш як $\frac{1}{4}$ народних депутатів України від конституційного складу ВРУ за наявності рішення комітету, до предмета відання якого належить питання додержання прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ч.7 ст.206 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI, ч. 5 ст.9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини вважається звільненим з посади, якщо за це проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ. Відповідно до ч. 6 ст.9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. №

776/97-ВР звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини оформляється відповідною постановою ВРУ.

4.1.2 Співвідношення між інститутом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та інститутом омбудсмена

Необхідною складовою будь-якої демократичної правової держави є права й свободи людини і громадянина, визнання і захист яких є її безпосереднім обов'язком і мірилом її демократичності. Україна як повноправний член світового співтовариства проголосила права людини найвищою цінністю. Так, у ст.3 Конституції України визначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави». Відповідно до цього, держава взяла на себе зобов'язання створити необхідні умови та визначити механізм належної реалізації проголошених прав і свобод, передбачити і встановити порядок захисту порушених прав тощо.

В багатьох країнах світу дієвою і невід'ємною частиною механізму захисту прав людини є інститут омбудсмена, який є додатковим органом у захисті прав людини і громадянина від свавілля та неправомірних дій адміністративних органів та їх посадових осіб та інституціонально відноситься до системи позасудового захисту прав людини. Проте правовий статус омбудсменів у різних країнах встановлюється по-різному.

Прийнято вважати, що термін «омбудсмен» походить від давньошведського слова «ombud», що у перекладі означає «представник», або «особа, котра користується довірою і котра представляла інтереси інших осіб». У юридичній літературі можна зустріти різні визначення поняття інституту омбудсмена, які залежать від багатьох факторів, зокрема, від правових традицій та культури, прийнятих у тому чи іншому суспільстві, ставленні до даного інституту і визначення його місця у правозахисному механізмі. Британський вчений Роват

Д. С. уявляє омбудсмена як незалежного і неупередженого функціонера законодавчого органу, котрий здійснює контроль за діяльністю державних органів, розглядає скарги громадян у зв'язку з адміністративним свавіллям і незадовільним управлінням. Український науковець Наулік Н. С. визначає омбудсмена як «самостійний орган державної влади, який за своєю правовою природою входить до системи контрольно-наглядових органів влади держави, який очолює незалежна публічна посадова особа високого рангу, яка підзвітна парламентові, отримує скарги від потерпілих осіб на органи державної влади та місцевого самоврядування, службовців або діє на власний розсуд та уповноважена проводити розслідування, рекомендувати коригувальні дії, представляти звіти й доповіді щодо стану дотримання прав людини». Британський вчений Бромхед П. розглядає омбудсмена як уповноваженого законодавчого органу, покликаного розглядати скарги на зловживання бюрократичного апарату. Неважко помітити, що відмінність між визначеннями українських і британських вчених відбиває відмінність між устроєм державних органів в Україні та Великій Британії.

Міжнародний авторитет інституту омбудсмена пояснюються цілою низкою взаємопов'язаних факторів. По-перше, сьогодні має місце усвідомлення важливості існування гарантій охорони прав громадян, у тому числі інституційних, внаслідок чого і виникають нові механізми прав і свобод громадян. По-друге, міжнародна громадськість через свої політико-правові інститути стала приділяти дедалі більше уваги правам людини, і це спонукає кожну державу прагнути до міжнародних стандартів із прав людини, й інститут омбудсмену цьому сприяє. Тому слід навести визначення омбудсмена з точки зору міжнародних правозахисних організацій. Вчені з Міжнародного інституту омбудсмена формулюють головний об'єкт своїх досліджень як захисника людей від порушення їхніх прав, зловживання владою, помилок, халатності, несправедливих рішень та поганого управління. На нашу думку, саме останнє визначення даного інституту, котре дається Міжнародним інститутом омбудсмена, є найбільш узагальненим, виражає сутність поняття «омбудсмен»,

підкреслює багатоскладний зміст цього поняття і підходить до різних типів і видів омбудсмена.

З даного визначення випливає, що термін «омбудсмен» є родовим поняттям для визначення служби, що безпосередньо займається захистом прав і законних інтересів людини, пов'язаних з відносинами з органами виконавчої влади і управління.

Сутність інституту омбудсмена та його видову характеристику в першу чергу визначає функціональний аспект його діяльності. Функції правового регулювання визначають, передусім, місце й роль, яку виконує той чи інший правовий інститут. Це стосується й інституту омбудсмена, функції якого безпосередньо пов'язані із здійсненням його діяльності (з функціонуванням) і визначають найважливіші якісні характеристики даного інституту, направленість його діяльності та надають можливість найбільш чітко розкрити сутність політико-правової природи та соціальне призначення цього інституту. Марцеляк О. В. стверджує, що для розуміння сутності і правової природи інституту омбудсмена велике значення має його функціональна характеристика, оскільки у функціях омбудсмена віддзеркалюється соціальне призначення цього інституту, об'єктивна необхідність здійснення ним суспільно корисної, соціально обумовленої контрольно-наглядової та правозахисної діяльності. Під функціями омбудсмена розуміють соціально-значущі направлення діяльності, що залежать від обсягу прав і свобод людини і громадянина, дотримання яких він контролює, від категорій громадян, за дотриманням прав і свобод яких він здійснює контроль, та від кола підконтрольних йому суб'єктів.

Багато держав, переконавшись в ефективності інституту омбудсмена, почали вводити спеціалізованих омбудсменів: у справах дітей, національних меншин, військовослужбовців та з інших питань. Інститут спеціалізованого омбудсмена запроваджується тоді, коли суспільство й держава визнають необхідність гарантування не тільки прав і свобод більшості населення, а й прав і законних інтересів меншин та окремих категорій громадян, зокрема тих, які з різних причин не можуть здійснювати їх самостійно в повному обсязі. Така тенденція є

однією з рушійних сил формування громадянського суспільства, збагачення й універсалізації каталогу прав і свобод людини та громадянина на міжнародному й національному рівнях, а також розвитку правозахисної функції держави. Надалі необхідно розглянути, як усе вище викладене стосується України.

У ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР чітко визначена мета функціонування Уповноваженого ВРУ з прав людини, яка полягає у захисті прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; запобіганні порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприянні їх поновленню; сприянні приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; поліпшенні і подальшому розвитку міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; запобіганні будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод тощо. Також у даній статті визначено, що формою діяльності Уповноваженого ВРУ з прав людини є парламентський контроль. При розгляді даної статті стає очевидним як охоплюючий усі права людини характер діяльності Уповноваженого ВРУ з прав людини, так і його високий державний статус.

Відповідно до Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затвердженого Указом Президента України від 11.08.2011 р. №811/2011 Уповноважений Президента України з прав дитини є працівником Адміністрації Президента України, забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері, керується у своїй діяльності Конституцією України, законами України, актами та дорученнями Президента України, цим Положенням, його завданнями є: 1) моніторинг додержання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в установленому порядку Президентові України пропозицій щодо припинення порушень прав і

законних інтересів дитини; 2) внесення Президентом України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини; 3) здійснення заходів, спрямованих на захист і відновлення порушених прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про такі заходи та їх результати; 4) підготовка заходів за участю Президента України, з питань, що стосуються дітей; 5) здійснення заходів щодо налагодження взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав та законних інтересів дитини.

Відповідно до ст. 49 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII Уповноважений із захисту державної мови виконує завдання по захисту української мови як державної і права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя, визначених цим Законом, на всій території України. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII Уповноваженого із захисту державної мови призначає на посаду строком на 5 років КМУ із поданих Уповноваженим ВРУ з прав людини, керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, керівником центрального органу виконавчої влади у сфері державної мовної політики кандидатур, які відповідають наступним вимогам: громадянин України віком не молодше 35 років, який має вищу освіту, володіє державною і англійською мовами, має досвід діяльності із правозахисту та/або захисту державної мови та здатний за своїми якостями, освітнім і професійним рівнями виконувати відповідні посадові обов'язки, не був притягнутий до відповідальності за порушення вимог даного Закону і не брав участь у спробах запровадження офіційної багатомовності всупереч Конституції України і встановленій конституційній процедурі. У процедурі припинення повноважень Уповноваженого із захисту державної мови, яку має право здійснити КМУ, значущим для теми даного дослідження є те, що відповідно до п.6 ч.12 ст.50 Закону України «Про забезпечення функціонування української

мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII однією з підстав для припинення повноважень є набрання законної сили обвинувальним вироком щодо Уповноваженого із захисту державної мови.

Відповідно до ст.73 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, Положення про освітнього омбудсмена, затвердженого постановою КМУ від 06.06.2018 р. № 491, освітній омбудсмен є посадовою особою, на яку КМУ покладає виконання завдань із захисту прав у сфері освіти, він призначається на посаду та звільняється з посади КМУ за поданням Міністра освіти і науки строком на 5 років без права повторного призначення, відповідає наступним вимогам: є громадянином України, проживає в Україні останні 5 років, має вищу освіту, досвід роботи у сфері освіти або науки не менше 5 років, вільно володіє державною мовою, не має судимості, є дієздатним; його завданнями є 1) сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права людини на здобуття якісної та доступної освіти; 2) здійснення заходів щодо додержання законодавства про освіту; 3) вжиття заходів для забезпечення належних умов для рівного доступу до здобуття освіти; 4) сприяння впровадженню інклюзивної форми навчання; 5) сприяння виконанню Україною міжнародних зобов'язань щодо додержання в Україні прав людини на освіту; 6) співпраця та взаємодія з МОН та іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти всіх рівнів незалежно від форми власності та підпорядкування, органами управління освітою, правоохоронними органами, міжнародними організаціями, неурядовими громадськими організаціями з питань, що належать до його компетенції.

Відповідно до Положення про Раду бізнес-омбудсмена, схваленого постановою КМУ від 26.10.2014 р. № 691, вона є постійно діючим консультативно-дорадчим органом КМУ, її очолює бізнес-омбудсмен, який подає на затвердження наглядовій раді регламент Ради, який визначає порядок подання, взяття на розгляд та розгляду скарг від суб'єктів підприємництва, порядок комунікації між суб'єктами підприємництва та Радою, визначає

стратегію її діяльності відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України, КМУ, інших нормативно-правових актів, Меморандуму, цього Положення та регламенту Ради; приймає рішення щодо розгляду скарг відповідно до регламенту Ради; 3) приймає рішення щодо завдань, покладених на Раду; 4) представляє Раду у відносинах з наглядовою радою та будь-якими третіми особами; 5) звітує наглядовій раді про роботу Ради; 6) приймає рішення щодо залучення на контрактній основі експертів, вчених, фахівців, зокрема іноземних, для виконання покладених на Раду завдань; 7) здійснює контроль за роботою заступників бізнес-омбудсмена та Секретаріату; 8) делегує свої повноваження заступникам бізнес-омбудсмена та працівникам Секретаріату відповідно до регламенту Ради; 9) здійснює інші повноваження, передбачені регламентом Ради або надані відповідно до рішень наглядової ради.

Із даного стислого огляду видів спеціалізованих омбудсменів в Україні випливає, що спеціалізований омбудсмен – це одноосібний або колегіальний правозахисний орган (іноді посадова особа), на якого окремим законом та/або підзаконним актом покладений обов'язок контролю за дотриманням окремої категорії порушених органами державної влади прав і свобод людини і громадянина, а також їх захисту, на відміну від Уповноваженого ВРУ з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням усіх прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Відповідно до теми даного дослідження необхідно звернути увагу на те, що відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 480 КПК України особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно Уповноваженого ВРУ з прав людини, а про спеціалізованих омбудсменів в даній статті згадки немає. Ніяких вказівок про застосування особливого порядку кримінального провадження до спеціалізованих омбудсменів в українському законодавстві немає, вимога припинення повноважень Уповноваженого із захисту державної мови у випадку набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього не може вважатися такою. Також важливо те, що лише Уповноважений ВРУ з прав людини користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень відповідно

до ч. 3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. Тому під особливим порядком здійснення кримінального провадження щодо омбудсмена в Україні слід вважати особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо Уповноваженого ВРУ з прав людини, який і буде розглядатись в наступних розділах даного дослідження.

4.1.3 Особливості процедури затримання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ч.3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень і не може бути затриманий без згоди ВРУ. Відповідно до ч.4 ст. 18 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР комітет, до предмета відання якого віднесено питання організації роботи ВРУ, здійснює підготовку на розгляд ВРУ питання щодо надання нею згоди на затримання Уповноваженого ВРУ з прав людини. Далі процедура надання ВРУ згоди на затримання Уповноваженого ВРУ з прав людини відбувається за типовою, передбаченою ст. 138 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI процедурою прийняття ВРУ постанов та інших актів ВРУ, які приймаються з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій шляхом голосування, згода отримується більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ.

У разі надання ВРУ згоди на затримання Уповноваженого ВРУ з прав людини тільки службова особа може затримати Уповноваженого ВРУ з прав людини відповідно до ч.2 ст.207 КПК України. Оскільки відповідно до ч.2 ст. 176 КПК України затримання є тимчасовим запобіжним заходом, то відповідно до п.2 ч.1

ст.482 КПК України про затримання Уповноваженого ВРУ з прав людини обов'язково повідомляють ВРУ.

4.1.4 Особливості підслідності досудового розслідування щодо Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ч.2 ст.214 КПК України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення уповноваженою особою (слідчим, дізнавачем, прокурором) відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР).

Відповідно до п.1 ч.4 ст.216 КПК України слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених Уповноваженим ВРУ з прав людини, крім здійснення детективами Національного антикорупційного бюро України досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених Уповноваженим ВРУ з прав людини, у випадках, передбачених: 1) п. 2 ч.5 ст.216 КПК України, коли розмір предмета вчиненого кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 354 368, 369, 369-2 КК України, у 500 і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, а також предмет кримінального правопорушення або розмір завданої шкоди у вчинених кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 364, 410 КК України, у 2000 і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення; 2) п.3 ч.5 ст.216 КПК України, коли вчинено кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369, ч.1 ст. 369-2 КК України щодо службової особи, визначеної у ч.4 ст. 18 КК України або у п. 1 ч.5 ст.216 КПК України.

У випадку вчинення Уповноваженим ВРУ з прав людини кримінального проступку відповідно до ч.11 ст.216, п.4-1 ч.1 ст.3 КПК України службові особи підрозділів дізнання органу Державного бюро розслідувань або органу

Національного антикорупційного бюро України будуть здійснювати досудове розслідування у формі дізнання.

4.1.5 Особливості процедури застосування запобіжних заходів щодо Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ч.3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень і не може бути заарештований без згоди ВРУ. Відповідно до ч.4 ст. 18 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР комітет, до предмета відання якого віднесено питання організації роботи ВРУ, здійснює підготовку на розгляд ВРУ питання щодо надання нею згоди на арешт Уповноваженого ВРУ з прав людини. Далі процедура надання ВРУ згоди на арешт Уповноваженого ВРУ з прав людини відбувається за типовою, передбаченою ст. 138 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI процедурою прийняття ВРУ постанов та інших актів ВРУ, які приймаються з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій шляхом голосування, згода отримується більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ. Надання згоди ВРУ на застосування інших запобіжних заходів щодо Уповноваженого ВРУ з прав людини законодавством не передбачено, що в поєднанні з правом недоторканності Уповноваженого ВРУ з прав людини робить застосування інших запобіжних заходів щодо до Уповноваженого ВРУ з прав людини неможливим.

У разі надання ВРУ згоди на арешт Уповноваженого ВРУ з прав людини Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 483 КПК України про застосування запобіжних заходів до Уповноваженого ВРУ з прав людини обов'язково повідомляють ВРУ, як орган, який призначив Уповноваженого ВРУ з прав людини на свою посаду.

4.1.6 Особливості процедури повідомлення про підозру Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ч.3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень і не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності без згоди ВРУ. Відповідно до ч.4 ст. 18 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР комітет, до предмета відання якого віднесено питання організації роботи ВРУ, здійснює підготовку на розгляд ВРУ питання щодо надання нею згоди на притягнення до кримінальної відповідальності Уповноваженого ВРУ з прав людини. Далі процедура надання ВРУ згоди на притягнення до кримінальної відповідальності Уповноваженого ВРУ з прав людини відбувається за типовою, передбаченою ст. 138 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI процедурою прийняття ВРУ постанов та інших актів ВРУ, які приймаються з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій шляхом голосування, згода отримується більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ.

У разі надання ВРУ згоди на притягнення до кримінальної відповідальності Уповноваженого ВРУ з прав людини відповідно до ч. 3 ст.20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР письмове повідомлення про підозру Уповноваженому ВРУ з прав людини здійснюється тільки Генеральним прокурором.

Слід зауважити, що відповідно до ст.8 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР статус підозрюваного у кримінальному правопорушенні не є несумісним зі статусом Уповноваженого ВРУ з прав людини. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР повідомлення про підозру Уповноваженому ВРУ з прав людини не входить в перелік підстав для припинення його повноважень, якщо воно не призвело до визнання у законному рішенні суду активів Уповноваженого ВРУ з прав людини необґрунтованими відповідно до ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України та їх стягненню в дохід держави. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР повідомлення про підозру Уповноваженому ВРУ з прав людини не входить в перелік підстав для звільнення його з посади, якщо воно не призвело до встановлення порушення Уповноваженим ВРУ з прав людини вимог п. 7 ч.5 ст.8 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 № 1780-ІХ у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти.

4.1.7 Особливості процедур обшуку та/або особистого огляду щодо Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ч.3 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини користується правом недоторканності на весь час своїх повноважень і не може бути підданий обшуку та/або особистому огляду без згоди ВРУ. Відповідно до ч.4 ст. 18 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР комітет, до предмета відання якого віднесено питання організації роботи ВРУ, здійснює підготовку на розгляд ВРУ питання щодо надання нею згоди на обшук та/або особистий огляд Уповноваженого ВРУ з прав людини. Далі процедура надання ВРУ згоди на обшук та/або особистий огляд Уповноваженого ВРУ з прав людини відбувається за типовою, передбаченою ст. 138 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI процедурою прийняття ВРУ постанов

та інших актів ВРУ, які приймаються з конкретних питань з метою здійснення її установчої, організаційної, контрольної та інших функцій шляхом голосування, згода отримується більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу ВРУ.

У разі надання згоди ВРУ на обшук та/або особистий огляд Уповноваженого ВРУ з прав людини обшук проводиться відповідно до ст.ст. 208, 223, 234, 236 КПК України, особистий огляд проводиться відповідно до ст. 264 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

4.1.8 Особливості процедури допиту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ч.2 ст. 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР Уповноважений ВРУ з прав людини не зобов'язаний давати пояснення по суті справ, які закінчені або перебувають у його провадженні, що потрібно враховувати під час проведення допиту Уповноваженого ВРУ з прав людини, хоча це не передбачено в КПК України.

4.1.9 Особливості процедури дострокового припинення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини внаслідок винесення обвинувального вироку щодо нього

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР ВРУ приймає рішення про звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини до закінчення строку, на який його було обрано, у разі: 1) порушення присяги; 2) порушення вимог щодо несумісності діяльності; 3) припинення громадянства України; 4) неспроможності протягом більше чотирьох місяців підряд виконувати обов'язки через незадовільний стан здоров'я чи втрату

працевдатності; 5) порушення вимог п.7 ч. 5 ст. 8 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23.09.2021 р. №1780-IX у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти.

Необхідно зауважити, що набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо Уповноваженого ВРУ з прав людини не входить у перелік підстав для звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини до закінчення строку, на який його було обрано, але відповідно до ч. 5 ст. 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР не може бути призначено Уповноваженим ВРУ з прав людини особу, яка має не погашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої. Міркуючи логічно, обвинувальний вирок тягне за собою судимість, а відповідно до ч. 5 ст. 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР судимість можна вважати обставиною, яка не сумісна з перебуванням людини, яка має судимість, на посаді Уповноваженого ВРУ з прав людини. Тому набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо Уповноваженого ВРУ з прав людини слід тлумачити як передбачену п. 2 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР ВРУ підставу для прийняття ВРУ рішення про звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини до закінчення строку, на який його було обрано.

Відповідно до п.2 ч.1 ст. 483 КПК України про ухвалення обвинувального вироку Уповноваженому ВРУ з прав людини обов'язково повідомляють ВРУ. Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР ВРУ висновок щодо наявності підстави для звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини повинна дати тимчасова спеціальна комісія ВРУ. Із цього випливає що, відповідно до ст. 23 Закону України «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові

спеціальні комісії Верховної Ради України» від 19.12.2019 р. № 400-IX у ВРУ створюється з числа народних депутатів України, які дали на це згоду, спеціальна комісія ВРУ для підготовки і попереднього розгляду питання про підстави для звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини, ВРУ приймає постанову про утворення спеціальної комісії, у якій, крім іншого, визначає її склад, її завдання, термін її діяльності, який не може перевищувати 6 місяців. Відповідно до ч.1 ст. 86 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI тимчасова спеціальна комісія подає до ВРУ звіт про виконану роботу, а також підготовлені народними депутатами - членами цієї комісії відповідні проекти актів ВРУ та інші матеріали, які надаються народним депутатам. Відповідно до ч. 6 ст. 208 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI комітет ВРУ, до предмета відання якого належить питання додержання прав і свобод людини і громадянина, вносить рішення про наявність підстави для звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини. Голова ВРУ вносить до ВРУ подання про винесення на розгляд ВРУ питання про звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини. Відповідно до ч. 4 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР ВРУ за розглядає питання і приймає відповідну постанову про звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини. Відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, ч. 7 ст. 208 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI Уповноважений ВРУ з прав людини вважається звільненим з посади, якщо за це проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ. Відповідно до ч. 6 ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР, ч. 8 ст. 208 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. №1861-VI звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини оформляється відповідною постановою ВРУ.

4.2 Російські злочини в Україні: проблеми кваліфікації, як геноциду

Говорячи про кваліфікацію такого злочину, як геноцид, у сучасному світі найактуальнішим прикладом є російські злочини на території України. Наразі парламенти Естонії, Латвії, Польщі, Канади, США та України вже визнали злочинні дії росії в Україні геноцидом українського народу. Однак, постає питання, чи можливо кваліфікувати дії РФ, як геноцид відповідно до норм міжнародного права, а також безпосередньо за Конвенцією про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього від 1948 р.

З грецької мови геноцид перекладається як генос – рід, плем'я та цедо – вбивство. Тобто ще з давніх часів людство мало уяву про цей страшний злочин. Як правило, геноцидом вважалось винищення людей на підставі тих чи інших теорій псевдонауковців, які робили висновки та давали оцінку певним прошаркам людства та виділяли їх у відповідні групи за ознаками раси, національності, релігійних вподобань, рівня доходів тощо. Логічно, що сьогодні термін геноцид сприймають на рівні понять фашизму, нацизму, комунізму та інших злочинних політичних режимах, за яких було винищено мільйони людей по всьому світу.

Слово «геноцид» вперше застосував польський правник Рафаель Лемкін 1944 року в книзі *Axis Rule in Occupied Europe* («Правління держав «Вісі» в окупованій Європі»). Лемкін створив цей термін частково у відповідь на нацистську політику систематичного винищення євреїв під час Голокосту, але також у відповідь на попередні історичні випадки цілеспрямованих дій з метою винищення певних груп людей. Згодом Рафаель Лемкін очолював рух з вимогами визнання геноциду міжнародним злочином.

Вперше геноцид визнали злочином в межах міжнародного права 1946 року на Генеральній асамблеї Організації Об'єднаних Націй 1946 року. Його кодифікували як окремий злочин в «Конвенції щодо запобігання і покарання злочинів геноциду» 1948 року [83].

Конвенцію ратифікували 149 держав (станом на січень 2020 року). Міжнародний суд неодноразово заявляв, що Конвенція втілює принципи, які є частиною загального звичаєвого міжнародного права. Це означає, що незалежно від того, ратифікували чи ні держави Конвенцію про геноцид, усі вони зобов'язані як предмет права принципом, що геноцид є злочином, забороненим міжнародним правом. Міжнародний Суд також заявив, що заборона геноциду є імперативною нормою міжнародного права (або *ius cogens*), а отже, відступ від неї не допускається.

Визначення злочину геноциду, яке міститься у статті II Конвенції про геноцид, було результатом переговорного процесу і відображає компроміс, досягнутий державами-членами Організації Об'єднаних Націй у 1948 році під час складання проекту Конвенції. Геноцид визначається в тих же термінах, що й у Конвенції про геноцид у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (стаття 6), а також у статутах інших міжнародних та змішаних юрисдикцій [84]. Крім того, чимало держав криміналізували геноцид у своєму національному законодавстві, серед яких є і Україна.

Стаття 2 Конвенції про геноцид дає визначення геноциду та означає будь-які з наступних дій, вчинені з наміром знищити, повністю або частково національну етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а. Вбивство членів групи; б. Спричинення серйозних тілесних чи психічних ушкоджень членам групи; с. Навмисне створення для групи умов життя, які мають на меті призвести до фізичного знищення її цілком або її частини; d. Насадження заходів з метою запобігання народжуваності в групі; e. Насильне переміщення дітей групи в іншу групу [85, с.66].

Варто зазначити, що багато держав, що ратифікували конвенцію не внесли відповідні положення до національного законодавства. Виключенням є Україна, США, Британія тощо які додали до декларації, в якій тлумачилось, що фраза «намір знищити, цілком або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» (*intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial, or religious group as such*) означає специфічний (*specific*) намір

знищити, цілком або значною мірою, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку діями, зазначеними у статті II. А термін «розумовий розлад» (mental harm) означає постійне (permanent) ушкодження розумових здібностей через наркотики, катування чи аналогічні процедури (techniques). Цікавим є думка професора Г. Вердіраме, який вважає такий підхід до тлумачення «розумового розладу» недоречним [86, с. 580], і таке тлумачення було відхилене Міжнародним карним трибуналом щодо Руанди, зокрема у справі *Prosecutor v. Rutaganda*: «Палата дотримується тієї думки, що «серйозна шкода» (serious harm) не обов'язково спричиняє постійну чи не виправну шкоду» [87]. Як зазначає Г. Вердіраме, чи є пошкодження постійним, залежить від реакції жертви і від того, як вона може з ним впоратися. А крім того, кримінальне поведіння (criminal conduct) не має кваліфікуватися лише на основі психосоціальної реакції жертви на травму, спричинену цим поведінням [86, с. 580].

Аналогічне з Конвенцією визначення злочину геноциду містять Статут Міжнародного карного трибуналу щодо колишньої Югославії (стаття 4), Статут Міжнародного карного трибуналу щодо Руанди (стаття 2) та Римський Статут Міжнародного карного суду (стаття 6). Багато юристів-міжнародників вважають визначення геноциду в Конвенції цілком прийнятним для застосування. Зокрема, Л. Купер пише, що «воно є достатньою дефініцією для міждисциплінарного аналізу та застосування. ... Більше того, воно навіть дає можливість для превентивних дій» [85, с. 69]. Однак, разом з тим, він критикує визначення геноциду за виключення з нього політичних і соціальних груп.

Попри те що існує погоджене на міжнародному рівні визначення геноциду і держави не зробили застережень до нього, у визначенні геноциду є низка проблемних питань. Зокрема, визначення вини, визначення чотирьох груп, проти яких вчинено геноцид, та ідентифікація дій, що становлять геноцид. Після набрання чинності Конвенцією про геноцид розвиток поняття «геноцид» відбувається в рішеннях Міжнародного карного трибуналу щодо Югославії та Міжнародного карного трибуналу щодо Руанди, а з 2000 року - і Міжнародного карного суду [85].

У кримінальному законодавстві України геноцидом визнається діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Крім того підлягають покаранню публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. За ознаками геноциду можна виділити такі його складові: 1) дії чи бездіяльність у просторі та часі, які направлені на фізичне знищення певної групи осіб, виділеної родовими ознаками; 2) спричинення шкоди, направленої на фізичне, моральне, психічне здоров'я визначеного кола осіб; 3) планове, покрокове створення умов та обставин, за яких скорочується дітонародження та зростає смертність в певній країні чи то в певного народу, іншій соціальній групі тощо. 4) насильницьке втручання соціальний уклад соціальної групи; 5) зараження вірусами та бактеріями, до яких не пристосований організм певної групи осіб; 6) насильницьке відібрання дітей та спотворення мови, історії, традицій осіб, які зазнають геноциду; 7) фізичне знищення людей; 8) проведення експериментів над тілом та психікою осіб тощо. В Україні, згідно кримінально законодавства, геноцид є особливо тяжким злочином.

Проте, хоча суть геноциду полягає в знищенні окремих груп населення чи цілих народів за расовими, національними, політичними або релігійними мотивами, від інших масових вбивств людей це поняття відрізняє саме наявність зазначених мотивів злочинців [88].

Наразі в Україні існує багато прикладів для кваліфікації таких дій як геноцид. Найяскравішими прикладом є злочинні дії РФ а Маріуполі, Бучі, Ірпені та ще багатьох містах України.

Як вже зазначалось, злочин геноциду визначено у ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року, а

також у національному законодавстві. Росія та Україна як держави-наступники СРСР, який вступив до ООН у 1954 році, зобов'язалися виконувати Конвенцію [89]. Злочин геноциду також унормовано статтею 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 червня 1998 року [90] у тій же редакції, що і ст. 2. Конвенції проти геноциду. РФ та Україна підписали Статут у 2000 році, але договір не ратифікували. Однак для цілей цього дослідження це значення не має, оскільки обидві держави приєдналися до Конвенції про злочин геноциду і цим визнали юридичну дійсність злочину геноциду.

Говорячи про кваліфікацію злочинних дій росії в Україні, як геноциду, вважаємо за доцільним розглянути на прикладі Маріуполя.

Отже, *об'єктивна сторона складу злочину геноциду*, навмисно скоєного збройними силами росії. Конвенція захищає цілісність «груп», саме національних, етнічних, расових чи релігійних груп від їх знищення. У контексті ефективного захисту від знищення, що його передбачає Конвенція, поняття групи слід розуміти широко з погляду кількості. Тому під захист потрапляють не лише маленькі, слабкі спільноти, отже, надто небезпечні, а й великі спільноти людей, хай то нації, народи, чи релігійні громади.

На прикладі Маріуполя цілком зрозуміло, що мова йде про захищену в контексті Конвенції групу, бо ж йдеться про громадян, що перебували у портовому місті. Ще більших обмежень вони зазнали через облогу міста з боку російських збройних сил.

Жителів Маріуполя слід кваліфікувати як національну групу, бо ж належать вони до «українського народу» (преамбула Конституції України 1996 року). Не зважаючи на той факт, що вони становлять лише невелику частину української нації, та частини національної групи також підпадають під захист Конвенції проти геноциду. Згідно з міжнародною практикою геноциду, це стосується також і груп, які утворюються через обмежений характер їхніх географічних теренів, такі як невеликий регіон чи місто, і тим більше, якщо, як у випадку з оточеними жителями Маріуполя, це частина українського народу, яка виразно виділяється завдяки ізольованому становищу [91].

Про те, що «спеціальну військову операцію» президент росії путін спрямовує саме проти українців, свідчить той факт, що 2 квітня 2022 року, за повідомленнями російських ЗМІ, на прохання президента Туреччини Ердогана він погодився дозволити іноземцям, які ще перебувають у Маріуполі, безпечно евакуюватися у напрямку Бердянська [92].

Говорячи про форми скоєння геноциду, у разі Маріуполя всі пункти ст. 2 Конвенції проти геноциду включають: - вбивство членів цієї групи; - завдання тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; - навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи; - дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи; - насильницька передача дітей цієї групи іншій групі.

Розглянемо більш детально кожен із цих пунктів у відповідності до норм українського та міжнародного права.

1. Вбивство членів групи. Цей критерій є найбільш доказовим, адже чисельні авіаційні бомбардування, які майже безупинно скидаються російськими збройними силами на Маріуполь, а також ракет, що були випущені по місту, внаслідок чого загинуло тисячі громадян. Так, 13 березня 2022 року міська рада Маріуполя оголосила, що зареєстровано 2187 смертей [92]. Утім, реальні цифри були набагато вищими, оскільки через постійні обстріли чималого міста і руйнування місцевого інтернету ідентифікація та реєстрація загиблих наражалася на непереборні труднощі та перешкоди. Приблизну кількість жертв було оцінено у 20 тисяч людей, однак це лише офіційні дані [93].

2. Визначення того, що означає «завдання тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи» і які дії підпадають під ознаки таких ушкоджень є вельми дискусійним як у прецедентному праві, так і в науковій літературі, а отже остаточне вирішення цього питання залишається складним. Однак, не ми не можемо залишити поза увагою наявні цілеспрямовані, шкідливі, конкретні й відповідні до встановлених критеріїв протиправні дії щодо окремих осіб, зокрема замаху на людину, зазіхання на фізичну недоторканність, які межують з тортурами або сексуальним приниженням. Якщо говорити про окреслений

підхід, до якого, ймовірно, схиляється більшість інтерпретаторів ми не можемо кваліфікувати щодо громадян, що опинилися у Маріуполі, як геноцидне ставлення у трактуванні, що визначено в Конвенції проти геноциду.

3. Навмисне створення для групи умов життя, які мають на меті призвести до фізичного знищення її цілком або її частини, як форма геноциду уніфікована пунктом с. статі 2 Конвенції про геноцид. Такі дії як, здійснення «навмисне нав'язування групі умов життя, здатних призвести до її фізичного знищення повністю або частково» описує ситуацію, що склалася в Маріуполі з початку березня 2022 року, в абстрактних, але слушних термінах. Наведені нижче факти є достатнім доказом цього твердження: 1) до 2 березня 2022 року російські війська оточили Маріуполь із заходу, півночі та сходу, а також блокували місто на півдні, з боку Азовського моря, катерами. В результаті місто було майже повністю відрізане від зовнішнього світу. Відтоді блокада під'їзних шляхів призвела до припинення поставок в Маріуполь харчів, медикаментів та інших товарів повсякденного попиту [94]. Російські солдати, які стояли на «блок-постах» з боку суші й контролювали в'їзди до міста, досі без винятку розвертали колони постачання, відправлені до Маріуполя українським центральним урядом, деякі з них у супроводі Міжнародного Червоного Хреста, а деколи конфіскували й привласнювали вантажі допомоги; у деяких випадках колонам навмисно не давали рушити далі, обстрілюючи їх [95]. Як наслідок у місті почалась гуманітарна катастрофа, що спричинила багатьом містянам голодні смерті; 2. РФ контролювали повітряний простір над Маріуполем, тому всі райони міста практично були беззахисні перед ними. Істотним аспектом домінування у повітрі є ракетні й артилерійські обстріли міста, які ВСУ не мали можливості протидіяти. 3. В результаті систематичних обстрілів житлових районів російські збройні сили всього за кілька тижнів знищили майже 90 відсотків житлових будинків, перетворивши Маріуполь на руїни, зробивши місто непридатним для життя і зробивши неможливим у найближчому майбутньому цивілізоване, нормальне міське життя [96]; 4. російські збройні сили систематично знищували мережі цивільного постачання населення – водо-, електро-, енерго- і

теплопостачання – вже за тиждень після початку війни залишивши населення, що трималося в підвалах багатоквартирних будинків у зимовий період без опалення та інших ресурсів. Ще на початку березня російські збройні сили знищили систему зв'язку міста, зокрема інтернет-зв'язку, тому відтоді жителі міста практично повністю ізольовані від зовнішнього світу. Таким чином, блокада комунікацій ще більше погіршила становище мешканців міста. Крім того, російські солдати захопили обласну лікарню інтенсивного лікування, заблокували будівлю й практично унеможливили роботу персоналу. 25 березня бомби зруйнували Маріупольський реабілітаційний центр для дітей, відкритий лише у жовтні 2021 року й фінансований ЄБРР; Ігнорувалися гуманітарні коридори евакуації з міста, погоджених з російськими силами з 26/27 лютого, з боку РЗС відбувалися обстріли гуманітарних коридорів. Наприкінці березня президент путін знову відхилив відповідне прохання президента Франції Макрона [97].

4. Насадження заходів з метою запобігання народжуваності в групі. Найжорстокішим випадком стало знищення медичного закладу, а саме прицільний обстріл пологового будинку та дитячої поліклініки на Лівому березі Маріуполя 9 березня 2022 р. Міжнародна громадськість з обуренням відреагувала на серйозний і очевидний військовий злочин. Зокрема, генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш і генеральний секретар ЮНІСЕФ Кетрін Паттон після цих подій стали кваліфікувати події, що відбулись в Маріуполі як геноцид. У даному контексті виникає питання про те, чи є бомбардування та руйнування пологового будинку «заходом», що відповідає ознаці п. d) ст. 2 Конвенції проти геноциду. Так, прицільне авіа бомбардування пологового будинку може здатися випадком що підпадає під ознаки геноциду, що визначено в Конвенції, однак до переліку таких дій Конвенцією визнано ряд таких дій, як заборону на шлюб, стерилізацію, примусові аборти й аналогічні дії [98]. Саме тому, руйнування пологового будинку, вочевидь, не належить до цієї категорії заходів. Хоча це й ускладнює подальше існування мешканців Маріуполя, це навряд чи меншою

мірою відноситься до описаних вище нестерпних умов, у яких жителі Маріуполя змушені жити з 24 лютого 2022 року.

5. Насильне переміщення дітей групи в іншу групу. Починаючи з 1 березня 2022 року віце-прем'єр України Ірина Верещук офіційно повідомила, що 45 тисяч жителів Маріуполя були примусово депортовані до Росії. Здебільшого це торкнулося мешканців східного та лівобережного району Маріуполя, який на той момент контролювали РЗС [99]. Переважна більшість серед примусово евакуйованих осіб були жінки та діти. На підставі викладеного, припускаємо, що ця обставина може свідчити про відповідність ознак ст. 2 (е) Конвенції про злочин геноциду. Однак, так само як і в попередньому пункті, на жаль ми не можемо стверджувати про наявність ознак насильного переміщення дітей групи в іншу групу. Це пояснюється недостатністю інформації (доказової бази), а отже і неможливістю зробити ґрунтовні юридичні висновки.

Згідно зі ст. II Конвенції про геноцид, *суб'єктивна сторона* складу злочину передбачає наявність «умислу», за допомогою дій, перерахованих в об'єктивному елементі складу злочину, «повне або часткове знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої». Проблеми, пов'язані з характеристикою суб'єктивних елементів складу злочину й вимогами, яких необхідно дотримуватися для їх наявності, тривалий час розглядалися в науці та практиці міжнародного кримінального права як такого, що є найважчим у процесі доказування. Доведення «умислу знищити» ставить перед собою злочинний намір знищення групи осіб. Навіть якщо злочинець своїми геноцидними діями охоплює лише певну кількість людей, такий умисел поширюється на всю групу людей. У випадку із Маріуполем, можна стверджувати, що умисел на знищення є не наслідком початку воєнних дій на території України, а цілеспрямованим знищенням міста в цілому. І саме це, на самперед, є та «(під)група людей», яку мають на меті знищити РЗСУ.

Так, згідно з судовою практикою Міжнародних кримінальних трибуналів з колишньої Югославії та Руанді, немає необхідності доводити, що вбивчі дії здійснюються виконавцем відповідно до заздалегідь розробленого «плану», крім

того, не треба остаточно доводити намір знищити шляхом подавання будь-яких документів [97]. Саме така міжнародна практика по аналогії дозволяє свідчити про «непрямий умисел» щодо вищезазначену групу, тобто в цьому разі жителів Маріуполя як частину всього українського народу.

Крім того, щодо визначення «умислу» на знищення українського народу, для встановлення суб'єктивного елементу складу злочину геноциду, необхідно насамперед коротко розглянути юридичну дефініцію, яка вже давно є предметом суперечливих дискусій серед учених, а саме питання про кваліфікацію геноциду (в ракурсі визначення суб'єктивного елементу складу злочину) тільки в тому разі, коли злочинець або злочинці керуються виключно нищівним наміром щодо захищеної групи на яку направлене посягання. Якщо додержуватися цієї теорії, то дії, які, крім геноцидного наміру знищити, мотивовані іншими прагненнями до політичних, ідеологічних чи інших цілей, вже не можуть бути кваліфіковані як геноцид. У випадку з Україною, а саме з Маріуполем це свідчить про те, що на меті у РФ через встановлення сухопутного зв'язку із тимчасово окупованим Кримом, Донбасом та територією РФ завдяки чому Маріуполь і його жителів як перешкоду для цього.

На підставі викладених обставин визначення ознак об'єктивної сторони складу злочину (геноциду) можна зазначити, що намір знищити та винищити жителів Маріуполя і їхнє місто є спільним знаменником усіх операцій, проведених російськими збройними силами проти Маріуполя і його жителів з 24 лютого 2022 року: облога й відтинання міста від навколишньої сільської місцевості й інших регіонів України, систематичні, безперервні обстріли, навіть уночі, яких цілеспрямовано зазнають і житлові райони. Крім того, намір зробити Маріуполь непридатним для життя і знищити його жителів постає особливо виразно у систематичній руйнації і знищенні інфраструктури, тобто постачання питної води, електрики та теплової енергії, конче необхідних сьогодні для цивілізованого міського життя. Руйнування 90 відсотків будівель Маріуполя за кілька тижнів перетворило місто на руїни. Становище людей відчайдушне, тим більше, що «гуманітарні коридори» для виходу з міста, про які влада Маріуполя

домовилася з російськими збройними силами, неодноразово виявлялися фікцією та дорогою до загибелі. Мета знищення Маріуполь та його мешканців, «стерти з лица землі» мегаполіс на Азовському морі, яким його до цього знав світ, прямо і символічно виражається в руйнуванні двох видатних культурних об'єктів Маріуполя: Драматичного театру та Художнього музею тощо [97].

Щодо суб'єктивного складу злочину ст. II Конвенції проти геноциду, слід зазначити зміну в тому, що наслідки наміру знищити жителів Маріуполя як частину української нації («національної групи») як такої було суттєво пом'якшено завдяки тому, що близько 70 000 мешканців змогли покинути місто. Проте він існує лише де-факто, бо ж, зважаючи на все, «гуманітарні коридори», які використовуються з середини березня, не спираються на офіційних, надійних домовленостях з російською стороною, бо ж автотранспорт, який виїжджає з міста, не убезпечений від обстрілів. У цьому контексті має значення і той факт, що РФ і досі категорично заперечує повну евакуацію цивільного населення Маріуполя.

Отже, геноцид вчинений в Маріуполі – це не єдиний злочин з міжнародного права, що було вчинено збройними силами росії в особі її вищого військового керівництва. Серед міст України, що найбільше підверглись геноциду українського народу Буча, Ірпінь, Ізюм, міста Чернігівської області тощо.

На підставі проведеного дослідження можемо стверджувати, що злочинне вторгнення в Україну є основою і, отже, першопричиною всіх подальших злочинів з міжнародного права, скоєних відтоді російськими збройними силами та їхнім політичним та військовим керівництвом на всіх фронтах. У Маріуполі було скоєно як геноцид, так й інші серйозні злочини, перелічені у Римському статуті в ст. 5 п. 1, а саме злочини проти людяності (ст. 7) та військові злочини (ст. 8). Військові дії збройних сил Росії у Маріуполі жахливою мірою підпадають не лише під поняття геноциду, але й під визначення військових злочинів і злочинів проти людяності.

В Україні наразі існує багато механізмів для спроб кваліфікації таких дій як геноциду. Серед них можна виділити: - звернення до Міжнародного кримінального суду. Однак, в цьому випадку процес доказування покладається на сторону позивача; - Міжнародний суд ООН, який розглядає міжнародні спори та кримінальну відповідальність держав; - кримінальне право України. Наприклад, у справі, де Литва намагалася кваліфікувати дії КГБістів як геноцид проти політичної групи, ЄСПЛ звернув увагу, що ніщо не заважає на рівні національного законодавства застосовувати розширене тлумачення геноциду як знищення групи осіб, пам'яток культури, політичної еліти тощо. Не зважаючи на продовження воєнних дій на території України і продовження вчинення воєнних злочинів, та геноциду проти українського народу, наша держава теж може скористатися цією порадою і створити міжнародний прецедент.

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.4.3

4.3 Звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі

Сучасна вітчизняна наука у зв'язку з інтенсивним прискоренням процесів гуманізації світової спільноти спрямована на винайдення та подальшу розробку не тільки ефективних і дієвих механізмів протидії злочинності, але і відбуття покарання, не менш складного та тривалого за своєю правовою природою процесу виправлення особистості. Серед існуючих інститутів державно-правового примусу найбільш суворим є покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк. До складу даного інституту входить найважчий вид покарання – довічне позбавлення волі, який викликає безліч суперечливих думок багатьох науковців.

Сучасне суспільство має протилежні думки стосовно покарання у вигляді довічного позбавлення волі, особливостей звільнення від його відбування або помилування засуджених. У законодавстві та практиці кримінального права існує безліч питань, стосовно яких відсутня однозначна законодавча регламентація або конкретні варіанти вирішення правових проблем. Не дивно, що питання, які стосуються довічного позбавлення волі, є предметом уваги Конституційного Суду, проте рішення цього органу також мають певні неточності та прогалини. Безперечно, питання призначення, відбування та звільнення від покарання у вигляді довічного позбавлення волі перебувають у фокусі уваги ЄСПЛ, який звертає увагу на дотримання норм Європейської конвенції з прав людини.

Крім того, на XX Конгресі Міжнародної асоціації кримінального права «Кримінальна юстиція та корпоративний бізнес» (Рим, 13-16 листопада 2019 р.) Папа Римський Франциск висловив таку думку: «У кожному злочині потерпіла сторона і два пошкоджені зв'язки: між злочинцем і жертвою та між злочинцем і суспільством... скоєння зла не виправдовує накладення іншого зла у відповідь. Йдеться про справедливість щодо потерпілого, а не про те, щоб засудити агресора» [100].

Тож дедалі частіше постає питання про перспективи звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, які недостатньо опрацьовані у вітчизняному законодавстві, а тому дане питання потребує подальшого оновлення та модернізації відповідно до правового прогресу.

Довічне позбавлення волі як захід кримінально-правового примусу всебічно та повно досліджували вітчизняні вчені О.Ф. Кістяківський і Н.Д. Сергієвський. Вагомий внесок у дослідження довічного позбавлення волі зробили: Б.О. Кириць, Н.М. Михальська, Л.О. Мостепанюк, А.А. Музика, В.В. Сташис, А.Х. Степанюк, В.Я. Тацій, В.М. Трубніков, М.І. Хавронюк; досліджували питання смертної кари та її альтернатив такі українські науковці, як М.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов, В.Ф. Бойко, О.М. Джужа, П.С. Матишевський, М.І. Мельник та ін.

Останніми науковими працями, у яких досліджувалося вказане питання, є наступні: Л.О. Мостепанюк «Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання» (Київ, 2005 р.), М.С. Пузирьов «Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах: порівняльно-правове дослідження» (Київ, 2018 р.), В.В. Стаднік «Виконання покарання у виді позбавлення волі щодо неповнолітніх» (Львів, 2018 р.), Г.В. Плахотник «Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років» (Харків, 2019). На відміну від вказаних праць, у даній роботі здійснена спроба комплексно дослідити питання довічного позбавлення волі в сучасній доктрині міжнародного права та в контексті українського кримінального законодавства.

Засуджені до довічного позбавлення волі – це єдина категорія, яка не підлягає умовно-достроковому звільненню, хоча така практика актуальна у багатьох країнах світу. Крім умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, досить часто застосовується практика перегляду вироку після відбуття мінімального встановленого законом строку. Для кожної держави він індивідуально визначений конкретним законодавством. В середньому мінімальний відбутий строк дорівнює 20 рокам відбування покарання у місцях

позбавлення волі. Крім того, кожна держава встановила власний механізм призначення та відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Виходячи із норм чинного українського кримінального законодавства, слід зазначити, що в Україні мінімальний строк відбутого покарання, який дає право засудженому звернення до Президента, становить 20 років, після чого Президент Актом про помилування може замінити довічне позбавлення волі на певний строк тривалістю не менше 25 років [101].

У Пояснювальній записці до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням зазначено, що одним із найбільш важливих кроків при визначенні ефективної політики в області довічного позбавлення волі є розробка справедливої, добре обміркованої та гуманної процедури, щоб оцінити готовність того чи іншого ув'язненого до виходу на свободу [102].

Окремої уваги заслуговує той факт, що світова спільнота не вбачає проблеми у питанні можливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Європейський суд з прав людини відстоює позицію, що коли механізм призначення та відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі не передбачає дострокового звільнення або перегляду вироку засудженого, у такому випадку система кримінального права в аспекті призначення покарання не відповідає вимогам ст. 3 Конвенції [103, с. 197-200].

На VII-му Конгресі обговорювалися питання розробки та застосування стандартів ООН у галузі кримінального правосуддя. Результатом цього стало прийняття резолюцією 40/33 ГА ООН від 29 листопада 1985 року Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила). З метою розвитку цього питання на міжнародному рівні резолюцією ГА ООН 45/113 від 14 грудня 1990 року було прийнято Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі [104, 105, с. 123-127]. Однак сам факт прийняття вищенаведених нормативно-правових актів міжнародного значення не забезпечує цілковите гарантування незастосування до неповнолітніх найбільш суворих заходів кримінально-

правового примусу. Міжнародний документ-довідь «Схеми винесення вироків неповнолітнім» («Juvenile Sentencing Schemes») зазначає про застосування смертної кари до неповнолітніх: «Заборона використання цього заходу стала загальноприйнятою, вона є нормою, універсально визнаною в міжнародному співтоваристві. Ця заборона є нормою *juscogens*, якою жодна країна не має права нехтувати. Лише деякі національні закони і тепер дозволяють застосування смертної кари за злочини, учинені неповнолітніми. Серед таких країн можна назвати Іран, Саудівську Аравію, Судан, Тонга, Об'єднані Арабські Емірати та, можливо, Індійський автономний округ Джамма і Кашмір (Індія)» [104, 106, с. 121-133]. Із даної інформації можна сказати, що норми міжнародного законодавства, які прямо забороняють застосування до неповнолітніх застосування смертної кари та довічного позбавлення волі, мають юридичні сили не у всіх державах світу, що потребує значної дипломатичної роботи.

В Україні чинним кримінальним законодавством передбачена заборона довічного позбавлення волі для неповнолітніх, що робить його більш гнучким і модернізованим, а також узгоджує із міжнародним законодавством. Відповідно до Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16.04.2004 року зазначено: «При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 років (ч. 2 ст. 103 КК)» [107, 105 с. 123-127].

На думку Г.В. Плахотник, особливої уваги заслуговують жінки, які завагітніли або народили дитину під час відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Науковець вважає, що такий юридичний факт має стати підставою для обов'язкової заміни довічного позбавлення волі максимальним розміром (15 років) позбавлення волі на певний строк. Між іншим, у науковій праці правника пропонується ст. 64 ККУ доповнити частиною 3 такого змісту: «3. Жінці, яка стала вагітною або народила дитину під час відбування довічного позбавлення волі, суд замінює це покарання позбавлення волі строком на п'ятнадцять років» [108, с. 16]. Проте, дана пропозиція автора

виглядає дискусійною. У разі прийняття такої законодавчої новели буде створено підставу певній частині жінок, засуджених до довічного позбавлення волі, уникати справедливого покарання за вчинений злочин. Тому, можливо, таку умову слід віднести до диспозитивних повноважень суду.

Дослідивши законодавчий проект стосовно заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, ми прийшли до висновку, що його реалізація сприятиме захисту прав і законних інтересів осіб, яких довічно позбавлено волі, з одночасним скороченням чисельності осіб, які відбувають такий вид покарання, проте із врахуванням і підтриманням належного рівня безпеки у суспільстві та державі. Створення механізму заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким формує перспективу для засуджених. Проте, незважаючи на це, дана перспектива звільнення у будь-якому випадку вміщує ряд вимог і умов, за яких у засудженого з'являється можливість пом'якшення санкції. Сьогодні у системі покарань кримінального права найбільш актуальними є питання звільнення від кримінальної відповідальності або заміни покарання більш м'яким, зокрема вони стосуються і довічного позбавлення волі. Особи, які відбувають такий вид покарання, прагнуть до пом'якшення покарання, використовуючи юридичні засоби захисту, передбачені законодавством. Подане дослідження спрямоване на пошук нових перспектив звільнення від довічного позбавлення волі, зокрема умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. У більшості світових держав існує даний механізм, який вирішує ряд організаційних питань, пов'язаних із забезпеченням установ виконання покарань, а також пришвидшує процеси виправлення та ресоціалізації особи, мотивуючи її до повернення до нормального суспільного життя. Проте умовно-дострокове звільнення від відбування даного виду покарання має ґрунтуватися на підставах, які нададуть можливість виправданого умовно-дострокового звільнення. А саме строк, який буде взято за основу для вирахування обсягу відбутого покарання, який, на нашу думку, повинен становити 20 років, тому що саме він вказаний у кримінальному законодавстві щодо довічного позбавлення волі та є середнім показником серед сукупності

держав, де застосовується мінімальна межа для амністії або строк, який використовується в умовно-достроковому звільненні.

Крім того, у випадку запровадження механізму умовно-дострокового звільнення законодавцю слід звернути увагу на ризики, які можуть мати місце під час прийняття суддею рішення стосовно умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі. Зокрема, на нашу думку, таке рішення має прийматися колегією у складі не менше трьох суддів апеляційного суду (судді першої інстанції не можуть складати колегії) з метою запобігти протиправному впливу на суддів зі сторони заінтересованих суб'єктів, переважно з боку засудженого. У випадку запровадження механізму умовно-дострокового звільнення подальшої розробки потребують забезпечувальні норми, які передбачають можливі ризики під час прийняття суддею такого рішення.

В Україні сьогодні значна кількість засуджених, які мають бажання звернутися із клопотанням до Президента про видання ним Акта помилування, до наукових юридичних установ, де працюють кваліфіковані фахівці у галузі кримінального права, інших різного роду правових установ із запитом про надання правової допомоги, щоб захистити свої права та свободи. Зокрема, не поодинокі випадки звернень і до Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: і безпосередньо звернень громадян, і звернень установ з приводу надання експертної оцінки стосовно звернень до Конституційного суду України. Так, до Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ надходили листи від 26.11.2018 і 12.12.2018 рр. від засудженого до довічного позбавлення волі А., який вважає неправомірним винесення вироку стосовно нього про призначення смертної кари, а в подальшому її заміни на довічне позбавлення волі. Відповідь на поданий лист навчальним закладом було надано конструктивно та чітко стосовно поставлених А. запитань. У результаті цього було виведено приписи стосовно того, що Положення про порядок здійснення помилування не посилює покарання, а також засудженому роз'яснено моменти прогалин у строках у перехідний період становлення нової системи кримінального законодавства.

Громадянин К. вказав на те, що Апеляційний суд Хмельницької області своєю ухвалою від 24.04.2018 відмовився застосувати міжнародне право та статтю 28 Конституції України щодо дострокового звільнення чи заміни більш м'яким покаранням довічного позбавлення волі за відсутністю у нормах Кримінального кодексу України відповідного механізму. Дійсно, суди не вправі застосувати норми статей 81, 82 КК України до осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі з огляду на частину 4 статті 3 КК України, де зазначено, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, що цілком відповідає принципу законності. Проте сучасна вітчизняна спільнота та міжнародне товариство схиляються до модернізації чинного законодавства шляхом побудови механізму умовно-дострокового звільнення за певних обставин і умов. Це не означає, що ув'язнені із запровадженням такого механізму мають бути масово звільнені. Власне дострокове звільнення і має назву умовного, тому що відбувається лише за певної умови та передбачає її виконання.

Тож українське законодавство стосовно призначення та відбуття покарання є недосконалим в аспекті відсутності мінімального строку відбутого покарання для можливості дострокового звільнення, внаслідок чого відсутній і механізм умовно-дострокового звільнення, що порушує міжнародно-правові норми стосовно створення належних умов і перспектив для виправлення і ресоціалізації особистості. Існує необхідність в оновленні існуючого законодавства щодо надання засудженим можливості умовно-дострокового звільнення із врахуванням міжнародних нормативних стандартів, які мають узгоджуватися із чинною нормативно-правовою базою.

Отже, створення механізму заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким формує надію для засуджених, стимулює правослухняну поведінку під час відбування покарання. Проте, незважаючи на це, дана перспектива звільнення у будь-якому випадку вміщує ряд вимог і умов, за яких у засудженого з'являється можливість пом'якшення санкції.

Зважаючи на Європейську конвенцію з прав людини, практику ЄСПЛ,

вважаємо за доцільне оптимізувати чинне кримінальне законодавство в частині відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі, застосувавши можливість умовно-дострокового звільнення у випадку, якщо особа своїми діями доводить своє виправлення та прагне до зміни злочинного світогляду. Зокрема, ст. 81 Кримінального кодексу України викласти в наступній редакції: «Умовно-дострокове звільнення може бути застосоване до особи, яка відбуває покарання у вигляді довічного позбавлення волі за підстав, визначених законом. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання здійснюється після відбуття не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково та знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання. Строк, на основі якого вираховується кількість необхідно відбутого покарання, становить 20 років».

SECTION 5. ENVIRONMENTAL LAW. LAND LAW. AGRARIAN LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.5.1

5.1 Правове регулювання доступу до інформації про якість харчових продуктів як гарантія забезпечення екологічних прав в Україні

Сучасні реалії в Україні, та й зрештою у світі, засвідчують неабияку важливість та цінність екологічних прав для нинішнього та майбутнього поколінь. Саме тому актуальною є постановка питання про гарантії забезпечення і захисту екологічних прав. Власне, система гарантій екологічних прав передбачена ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [109]. При цьому, як цілком слушно зазначає Кобецька Н.Р., у даній нормі йдеться про загальні умови реалізації громадянами своїх екологічних прав, водночас, кожне суб'єктивне екологічне право містить вимогу конкретних дій, які стосуються тієї чи іншої сторони діяльності [110, с.55]. Так, у ст. 55 Конституції України передбачено право кожного на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість продуктів харчування та предметів побуту [111]. Тобто, кожному громадянину має бути гарантовано право отримувати інформацію про стан навколишнього природного середовища, якість та безпечність продуктів харчування і предметів побуту. Логічно виникає питання, яким чином і через які процедури та механізми, має забезпечуватись реалізація і захист даного конституційного права. Тому метою даного дослідження є аналіз правових основ доступу до інформації про харчові продукти з точки зору гарантії забезпечення права кожного на вільний доступ до екологічної інформації та права кожного на чисте і безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. При цьому, слід відмітити, що проблема реалізації, забезпечення та захисту екологічних прав завжди у полі зору наукових дискусій українських учених у галузі екологічного права, зокрема: В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, Н.Р. Кобецької, В.В. Костицького, М.В. Краснової, Н.Р. Малишевої, Ю.С. Шемшученка тощо. Водночас, поза увагою наукової полеміки залишається

дослідження правових основ доступу до інформації про якість продуктів харчування в Україні через призму гарантій забезпечення екологічних прав.

Безумовно, що правові основи доступу до інформації в цілому, та екологічної інформації, зокрема, визначено Законами України «Про інформацію» [112], «Про доступ до публічної інформації» [113] тощо. Так, ст. 6 Закону України «Про інформацію», визначено загальні гарантії забезпечення права на інформацію в цілому. Йдеться про:

створення механізму реалізації права на інформацію;

створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів;

обов'язок суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення;

обов'язок суб'єктів владних повноважень визначити спеціальні підрозділи або відповідальних осіб для забезпечення доступу запитувачів до інформації;

здійснення державного і громадського контролю за дотриманням законодавства про інформацію;

встановлення відповідальності за порушення законодавства про інформацію [112].

Ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації» також визначено гарантії забезпечення права на доступ до публічної інформації. Зокрема, право на доступ до публічної інформації гарантується:

1) обов'язком розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом;

2) визначенням розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою він володіє;

3) максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації;

4) доступом до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством;

5) здійсненням парламентського, громадського та державного контролю за дотриманням прав на доступ до публічної інформації;

6) юридичною відповідальністю за порушення законодавства про доступ до публічної інформації [113].

При цьому, доступ до публічної інформації здійснюється на принципах:

1) прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень;

2) вільного отримання, поширення та будь-якого іншого використання інформації, що була надана або оприлюднена відповідно до цього Закону, крім обмежень, встановлених законом;

3) рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

Як бачимо, ці гарантії є співзвучними з гарантіями забезпечення екологічних прав загалом, які передбачені в ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [109].

Ще один важливий момент щодо доступу до екологічної інформації в цілому, пов'язаний зі строками розгляду запитів щодо надання такої інформації. За загальним правилом, відповідно до ст. 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації», розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту. Водночас, частина друга ст. 20 зазначеного вище Закону визначає, що у разі якщо запит на інформацію стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту [113].

Що ж стосується доступу до інформації про харчові продукти, то окремі загальні положення передбачені також Законом України «Про основні принципи

та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [114]. Зокрема, даний нормативно-правовий акт визначає поняття харчового продукту та безпечного харчового продукту, що також, на наше переконання, слугує спеціальною гарантією забезпечення екологічного права на доступ до екологічної інформації [115, с. 46-47].

Так, відповідно до ст. 1 даного закону, харчовий продукт - речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною [114].

Безпечний харчовий продукт – це харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання;

До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. Термін «харчовий продукт» не включає:

корми;

тварин, які не призначені для споживання людиною живими;

рослини (до збору врожаю);

лікарські засоби;

косметичні продукти;

тютюн і тютюнові вироби;

наркотичні і психотропні речовини у межах визначень Єдиної Конвенції ООН про наркотики 1961 року і Конвенції ООН про психотропні речовини 1971 року;

залишки та забруднюючі речовини.

Держава здійснює регулювання безпечності та окремих показників якості харчових продуктів шляхом:

встановлення санітарних заходів;

встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів;

державної реєстрації визначених цим Законом об'єктів санітарних заходів;

видачі, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу;

інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів;
встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей;
участі у роботі відповідних міжнародних організацій;
здійснення державного контролю;
притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів [114].

У ст. 32 зазначеного вище Закону передбачені вимоги до харчових продуктів. Зокрема: харчові продукти, які знаходяться в обігу на території України, повинні відповідати вимогам законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. У випадку надходження доказів щодо шкідливості харчового продукту, незважаючи на його відповідність законодавству про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, виробництво та обіг такого харчового продукту має бути зупинено та заборонено. Сертифікація харчових продуктів необов'язкова. Зазначене не стосується процедури видачі міжнародного сертифіката, передбаченого цим Законом.

Під час виробництва харчових продуктів в Україні забороняється:

- 1) використання харчових добавок, які не зареєстровані в Україні відповідно до вимог чинного законодавства України;
- 2) використання ароматизаторів, не зареєстрованих відповідно до вимог чинного законодавства України;
- 3) використання допоміжних матеріалів для переробки та матеріалів, що контактують з харчовими продуктами, якщо вони не зареєстровані відповідно до вимог чинного законодавства України.

Харчові продукти, які експортуються з України, повинні відповідати вимогам законодавства України про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, за винятком випадків, коли:

1) такі вимоги до харчових продуктів встановлені країною, до якої експортуються харчові продукти; або

2) такі вимоги до харчових продуктів встановлені у двосторонніх угодах України з країною, до якої експортуються харчові продукти.

Окремою гарантією доступу до інформації про якість харчових продуктів є загальні вимоги до операторів ринку, які здійснюють первинне виробництво та ведення записів щодо забезпечення безпечності харчових продуктів, які визначені у ст. 40 зазначеного вище Закону. Йдеться про те, що з метою забезпечення безпечності первинної продукції під час здійснення первинного виробництва, перевезення, зберігання та іншого поводження з первинною продукцією в місці її виробництва та перевезення живих тварин, а також захисту здоров'я людей оператори ринку здійснюють заходи щодо:

1) управління небезпечними факторами;

2) забезпечення здорового стану рослин та тварин, які мають вплив на здоров'я людини, включаючи виконання планів державного моніторингу та контролю зоонозів та їх збудників.

Оператори ринку, які займаються розведенням тварин, полюванням або первинним виробництвом продуктів тваринного походження:

1) підтримують потужності для виробництва та/або обігу первинної продукції та супутніх дій, включаючи потужності для зберігання та приготування кормів у чистоті шляхом чищення, миття та дезінфекції;

2) підтримують обладнання, інвентар та транспортні засоби у чистоті шляхом чищення, миття та дезінфекції;

3) забезпечують належний рівень чистоти тварин, які підлягають забою, та у разі необхідності чистоту тварин, які використовуються для виробництва харчових продуктів;

4) використовують на потужностях воду питну або воду чисту для запобігання забрудненню;

5) забезпечують допуск до виробництва та/або здійснення обігу харчових продуктів персоналу, стан здоров'я якого не становить загрози безпечності

харчових продуктів та який пройшов обов'язковий медичний огляд і навчання (підготовку), що має бути документально підтверджено;

б) здійснюють ефективні заходи щодо боротьби із шкідниками;

7) зберігають та вивозять відходи та небезпечні речовини у максимально безпечний спосіб з метою запобігання забрудненню;

8) повідомляють з метою запобігання проникненню та поширенню хвороб, що передаються людині через харчовий продукт, компетентному органу про підозрілі спалахи хвороб, пов'язаних з появою нових тварин;

9) використовують результати досліджень (випробувань) зразків;

10) використовують ветеринарні препарати та кормові добавки відповідно до вимог законодавства.

І тут доцільно зауважити, що 06 грудня 2018 року було прийнято Закон України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116], який встановлює правові та організаційні засади надання споживачам інформації про харчові продукти з метою забезпечення високого рівня захисту здоров'я громадян і задоволення їхніх соціальних та економічних інтересів. Тобто, йдеться про загальні принципи надання та вимоги до інформації про харчові продукти, що надається споживачам, зокрема щодо маркування харчових продуктів, а також обов'язки операторів ринку харчових продуктів з доведення цієї інформації до інших операторів ринку харчових продуктів та до споживачів. Тому, екологічне маркування, на наше переконання, буде слугувати реалізації конституційного права громадян на доступ до інформації про якість та безпечність продуктів харчування та інших об'єктів тощо [117, с.51-52].

У теорії екологічного права, екологічне маркування розглядається як окрема функція екологічного управління наряду з функціями екологічного менеджменту, сертифікації, реєстрації, паспортизації, декларування [118, с.235]. При цьому, слід відмітити, що не усі представники наукових шкіл еколого-правового спрямування, поряд з традиційними функціями управління, як наприклад, моніторинг довкілля, оцінка впливу на довкілля, кадастри природних ресурсів тощо, визначають екологічне маркування як функцію екологічного

управління. Не піддаючи критиці дану позицію, а, навпаки, виправдовуючи її, слід вказати, що екологічне маркування є відносно новою функцією екологічного управління «західного типу», законодавчі основи її регламентації у контексті охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки лише формуються в Україні. Як свого часу зазначав Ю.С. Шемшученко, законодавство України не вживає поняття «екологічне маркування», водночас, ціла низка законодавчих актів регулює питання маркування продукції в контексті захисту прав споживачів, імпорту-експорту сільськогосподарської продукції, якості та безпеки продуктів харчування тощо, а поряд з іншими вимогами щодо маркування, законодавчі акти регламентують необхідність відображення і екологічних показників при маркуванні продукції, товарів [118, с.240]. Крім того, Ю.С. Шемшученко вказує на те, що поняття екологічного маркування застосовується у міжнародному праві навколишнього середовища, зокрема, у міжнародних стандартах, які адаптовані в Україні, але носять добровільний характер [118, с.240-241].

Сучасне екологічне законодавство України повною мірою використовує поняття екологічного маркування. Так, у відповідності до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» основними інструментами державної екологічної політики до 2030 року є системи екологічного управління, екологічний аудит, екологічна сертифікація та маркування продукції, які дадуть змогу підвищити екологічну обґрунтованість і ефективність діяльності суб'єктів господарювання, поліпшити екологічні характеристики продукції, встановити відповідність об'єктів екологічного аудиту вимогам природоохоронного законодавства та удосконалити управління суб'єктами господарювання, що провадять екологічно небезпечну діяльність [119]. Крім того, одним із завдань для забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України є упровадження систем екологічного управління, розвитку добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції, екологічного аудиту [119].

Станом на початок 2022 року, у парламенті України, було зареєстровано два альтернативні законопроекти щодо впровадження екологічного маркування в Україні. Йдеться про основний проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання застосування екологічних маркувань і декларацій» (реєстр. № 6446 від 14.12.2021 року) [120] та альтернативний проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання екологічного маркування в Україні» реєстраційний № 6446-1 від 04.01.2021 року) [121].

Основною метою прийняття даних законопроектів є запровадження основ регулювання екологічного маркування всіх наявних типів в Україні задля забезпечення споживачів достовірною та достатньою інформацією про екологічні характеристики товарів і послуг продукцію, щоб надавати можливість їм робити обґрунтований вибір з урахуванням інтересів охорони довкілля. Досягнення мети забезпечується шляхом імплементації відповідних норм законодавства ЄС, включаючи Регламенти ЄС N 66/2010, N 834/2007 та N 2018/848, Європейського зеленого курсу, а також впровадження в для України міжнародних стандартів, що регулюють застосування екологічного маркування типів I – III [121].

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання екологічного маркування в Україні» реєстраційний № 6446-1 від 04.01.2022 року вказується, що екологічне маркування товарів – маркування про відповідність продукту екологічним вимогам, це відносно новий вид маркування, який свідчить про те, що продукція, її упаковка не можуть завдати шкоди навколишньому середовищу, використання екологічного маркування сьогодні – це добровільна дія окремих виробників, мета якої – переконати споживача купувати менш шкідливу для довкілля продукцію [121].

Основними відмінностями даних законопроектів (основного і альтернативного) є:

1. Запровадження системних вимог до екологічного маркування всіх типів.

В основному законопроекті відсутній системний підхід до цього питання, про що свідчить винесення окремих вимог до екологічного маркування типів II - III до окремої статті без позначення місця та ролі декларацій і самодеклацій у системі правового регулювання. В альтернативному законопроекті запропоновано запровадити:

положення, згідно з яким вимоги для нанесення екологічного маркування визначаються відповідними стандартами ДСТУ ISO та затверджуються Кабінетом Міністрів України;

повноваження Державної екологічної інспекції України щодо контролю за діяльністю суб'єктів господарювання у сфері екологічного маркування. Без таких повноважень жодна система регулювання суспільних відносин не може вважатися ефективною. Саме тому в альтернативному проекті запропоновано, що "нанесення екологічного маркування всіх типів підлягає обов'язковому державному контролю і нагляду в порядку, визначеному Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [109].

2. Встановлення обґрунтованих заборон з урахуванням законодавства ЄС, зокрема Регламенту ЄС N 66/2010, на нанесення екологічного маркування (основний законопроект вводить заборону щодо "нанесення екологічного маркування за відсутності сертифікату, що засвідчує відповідність продукції (товару, послуги) вимогам екологічних критеріїв, виданого органом з оцінки відповідності, компетентність яких підтверджена шляхом акредитації відповідно законодавству", що автоматично взагалі унеможлиблює нанесення маркування типів II - III, які передбачають виключно декларації та самодекларації без залучення органу з оцінки відповідності як третьої сторони) [121].

Таким чином, альтернативним проектом чітко встановлюється вимога, згідно якої екологічне маркування наноситься лише на продукцію, (товари чи послуги), яка відповідає екологічним критеріям та показникам зменшеного впливу на навколишнє природне середовище, що застосовуються до відповідної продукції (товарів чи послуг).

Крім того, надано повноваження Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України з визначення екологічних критеріїв та показників зменшеного впливу на навколишнє природне середовище.

3. Запровадження Державного знаку екологічного маркування - позначки, яка наноситься на етикетку, упаковку, тару, контейнер, контретикетку, кольєретку, ярлик, пробку, листок-вкладиш, інші елементи упаковки товару або інші документи, що супроводжують продукцію (товар чи послугу), та свідчить, що вона пройшла екологічну сертифікацію. Це сприятиме, по-перше, підвищенню довіри споживачів до такого маркування; по-друге, дозволить державі належним чином реалізувати свої функції по формуванню та реалізації державної екологічної політики.

4. Запровадження єдиного державного Реєстру виробників продукції (товарів чи послуг) з екологічним маркуванням у розрізі продукції, щодо якої надано право маркувати як екологічну. Це сприятиме простежуваності продукції з екологічним маркуванням та сприятиме ефективності державного контролю у цій сфері та повністю відповідає Регламенту ЄС N 66/2010.

5. Встановлення можливості в державної підтримки для суб'єктів господарювання, які внесені до Реєстру продукції (товарів чи послуг) з екологічним маркуванням.

Основний законопроект передбачає таку можливість для «операторів більш екологічно кращої продукції», однак зазначена категорія не міститься законодавстві ЄС і взагалі не визначена у законопроекті № 6446 [121].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання екологічного маркування в Україні» сподіваємось, матиме позитивні наслідки, оскільки це сприятиме:

приведенню законодавства України до законодавства ЄС у цій сфері та як наслідок перспектив формування єдиного з ЄС ринку зелених товарів та послуг відповідно до Європейського зеленого курсу;

врегулюванню правових аспектів екологічного маркування в Україні, які на сьогодні є взагалі не врегульованими на рівні законодавчих актів, що створює простір для зловживань та введення споживачів в оману;

подолання недобросовісних комерційних практик, пов'язаних з нанесенням екологічного маркування;

збільшення виробництва продукції (товарів та послуг) з екологічним маркуванням та їх популяризації, а також потенційної екологізації публічних закупівель тощо.

Також, у відповідності до ст. 1 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» маркування – це слова, описи, знаки для товарів і послуг (торговельні марки), графічні зображення або символи, що стосуються харчових продуктів, які розміщуються на будь-якій упаковці, етикетці (стікері), кольєретці, а за відсутності упаковки, у документі або повідомленні, що супроводжують харчовий продукт або посилаються на нього [116].

Поняття екологічного маркування подано у науці екологічного права. Зокрема, сутність екологічного маркування полягає в установленні спеціального позначення для засвідчення високих екологічних якостей певного продукту чи пов'язаних з ним процесів і методів виробництва і здійснюється шляхом розміщення на первинній (внутрішній) чи вторинній (зовнішній) упаковці, прикріплення до неї, вкладення всередину упаковки, вміщення у супровідній документації, технічному описі [118, с. 239-240]. Тобто, поняття «маркування» є ширшим від поняття «екологічного маркування», адже, останнє охоплює собою не будь-яку інформацію про продукт, а тільки ту, що стосується її безпеки та якості відповідно до екологічних вимог, стандартів, правил, встановлених нормативно. З цією метою вважаємо за необхідне детальніше проаналізувати вимоги та критерії до інформації про харчові продукти з точки зору Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116] на предмет визначення саме екологічних характеристик.

Отже, у відповідності до зазначеного вище Закону, інформація для споживачів про харчові продукти, з точки зору нашого розуміння і інтерпретації, включає:

- а) загальні вимоги до інформації про харчові продукти, тобто загальну інформацію;
- б) обов'язкову інформацію про харчові продукти;
- в) інформацію про харчові продукти, що надається в добровільному порядку, тобто додаткову інформацію [122, с.66].

Загальна інформація про харчовий продукт повинна відповідати наступним принципам:

відповідність вимогам чинного законодавства;

точність, достовірність, зрозумілість для споживача;

не вводити споживача в оману;

не приписувати харчовому продукту властивостей, що сприяють запобіганню чи лікуванню захворювань, або посилатися на такі властивості. Тобто, загальна інформація є свого роду алгоритмом тих вимог і характеристик, яким має відповідати інформація про продукт харчування.

Обов'язкова інформація про харчові продукти включає широкий спектр даних про:

- 1) назву харчового продукту;
- 2) перелік інгредієнтів;
- 3) будь-які інгредієнти або допоміжні матеріали для переробки, які використовуються у виробництві або приготуванні харчового продукту і залишаються присутніми у готовому продукті, навіть у зміненій формі;
- 4) кількість певних інгредієнтів або категорій інгредієнтів;
- 5) кількість харчового продукту в установлених одиницях вимірювання;
- 6) мінімальний термін придатності або дата «вжити до»;
- 7) будь-які особливі умови зберігання та/або умови використання (за потреби);

8) найменування та місцезнаходження оператора ринку харчових продуктів, відповідального за інформацію про харчовий продукт, а для імпортованих харчових продуктів – найменування та місцезнаходження імпортера;

9) країна походження або місце походження;

10) інструкції з використання – у разі якщо відсутність таких інструкцій ускладнює належне використання харчового продукту;

11) для напоїв із вмістом спирту етилового понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць – фактичний вміст спирту у напої;

12) інформація про поживну цінність харчового продукту.

Якщо детально проаналізувати кожен з цих видів даних, то можна дійти висновку, що така обов'язкова інформація може собою охоплювати також інформацію про екологічні вимоги до тих чи інших характеристик продукту. Наприклад, назва харчових продуктів, які були заморожені до продажу, а продаються у розмороженому стані, має включати слово «розморожений» чи назва харчових продуктів, які або інгредієнти яких безпосередньо піддавалися дії іонізуючого випромінювання, має супроводжуватися словами «опромінений» або «піддавався дії іонізуючого випромінювання» тощо.

Також, до екологічних вимог щодо безпечності та якості продуктів харчування слід віднести і інформацію для споживачів щодо: зазначення речовин або продуктів, що спричиняють алергічні реакції або непереносимість (ст. 15 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116]); мінімального терміну придатності, дата «вжити до...» та дата замороження харчового продукту (ст. 18 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116]); умов зберігання або умов використання харчового продукту (ст. 19 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116]); поживної цінності харчових продуктів (ст. 23 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116]) тощо.

Що з стосується додаткової інформації або інформації про харчовий продукт, яка надається у добровільному порядку, то остання має відповідати наступним критеріям: 1) не повинна вводити споживачів в оману; 2) не повинна бути незрозумілою чи заплутаною для споживача; 3) за потреби має базуватися на відповідних наукових даних. На перший погляд, дана інформація не має ніякого відношення до екологічних вимог. Але у відповідності до ч. 2-3 ст. 28 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» мова йде про екологічне маркування, зокрема, застосування слова «натуральний» та критерії для його застосування: 1) продукт або інгредієнт не вироблено з сировини штучного походження (яка не є природною сировиною рослинного походження, тваринного походження, водоростей, грибів, мікроорганізмів, мінеральних речовин, вітамінів, які не були ідентифіковані); 2) продукт або інгредієнт не містить інгредієнтів, вироблених із сировини штучного походження; 3) продукт або інгредієнт не містить штучних барвників, штучних ароматизаторів, штучних консервантів, штучних стабілізаторів, штучних харчових добавок, штучних підсолоджувачів; 4) продукт або інгредієнт отримано або вироблено із сировини в результаті фізичних та/або ферментативних, та/або мікробіологічних процесів переробки, у тому числі із застосуванням рН-регулювання біологічним методом; 5) продукт або інгредієнт вироблено без застосування методів генної інженерії [116].

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 28 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» оператор ринку харчових продуктів є відповідальним за інформацію про харчовий продукт, яка надається ним у добровільному порядку щодо:

1) інформації про можливу або випадкову присутність у харчових продуктах речовин або продуктів, що спричиняють алергічні реакції або непереносимість;

2) інформації, яка пов'язана з придатністю харчового продукту для споживання вегетаріанцями та веганцями;

3) значення і зазначення референтних величин споживання додатково;

4) перевідних коефіцієнтів для обчислення енергетичної цінності додатково [116].

Отже, як бачимо, кожен з видів інформації про харчовий продукт, у тій чи іншій мірі, охоплює собою і екологічні вимоги щодо безпечності та якості продуктів харчування. На жаль, у сучасних умовах, ще досить складно оцінити усі переваги зазначеного вище Закону, яким передбачені дані вимоги, оскільки, Закон було введено в дію лише у 2019 році, тому харчові продукти, які відповідають вимогам законодавства щодо надання споживачам інформації про харчові продукти, що діяло до введення в дію цього Закону, але не відповідають вимогам цього Закону, можуть вироблятися та/або вводитися в обіг протягом трьох років після введення в дію цього Закону, такі харчові продукти можуть перебувати в обігу до настання кінцевої дати споживання або закінчення строку придатності [116]. Тому у сучасних умовах передчасно занадто оцінювати чи переоцінювати переваги даного нормативно-правового акту, оскільки не можливо визначити, як оператори ринку будуть дотримуватись Закону, держава – контролювати, а споживачі – реагувати. Але, факт залишається фактом, тому прийняття даного Закону є прогресивним кроком, який відповідає європейським стандартам захисту прав споживачів. Ряд дослідників переконані, що з прийняттям цього закону в нашій державі буде сформована нова культура інформування споживачів про харчовий продукт; досі в цьому контексті існувало певне підґрунтя для нешанобливого ставлення до споживача, тому із прийняттям цього закону виграють усі, кожен споживач України відчує різницю в маркуванні та конкретну користь від євроінтеграції [123].

Окрему увагу, на наше переконання, слід звернути саме на доступ до інформації про генетично-модифіковані організми (далі – ГМО), про що окремо зазначено у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116]. Інформація такого роду, тобто, про ГМО, є яскравим свідченням про екологічність вимог до інформації про харчові продукти, зокрема, про екологічне маркування. Так, за наявності у харчовому продукті ГМО, якщо їх частка перевищує 0,9 відсотка в будь-якому інгредієнті харчового

продукту, що містить, складається або вироблений з ГМО, маркування харчового продукту повинно включати позначку «з ГМО». Крім того, оператор ринку харчових продуктів, відповідальний за інформацію про харчовий продукт, за бажанням може включити до маркування позначку «без ГМО», але у такому разі відсутність ГМО у харчовому продукті має бути підтверджена відповідно до вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів. Відсутність даних від постачальників про наявність в інгредієнтах харчового продукту ГМО є достатнім підтвердженням для нанесення такої позначки на харчовий продукт.

У відповідності до ст. 1 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» генетично модифікований організм, живий змінений організм (ГМО) – будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах, а саме: рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти (вироблених у будь-який спосіб зовні організму) у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не зустрічаються, однак здатні на тривале розмноження; методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму, включаючи мікроін'єкції, макроін'єкції та мікроінкапсуляції; злиття клітин (у тому числі злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох або більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин [124].

Ключовими принципами державної політики у сфері поводження з ГМО є пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища у порівнянні з отриманням економічних переваг від застосування ГМО,

загальнодоступність інформації про потенційні ризики від застосування ГМО, які передбачається використовувати у відкритій системі, та заходи щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки [124].

До речі, про доступ до інформації щодо поводження з ГМО окремо зазначається і в ст. 20 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», зокрема, йдеться про відкритість та загальнодоступність такої інформації, а також про виключність інформації щодо потенційного впливу ГМО на здоров'я людини та навколишнє природне середовище з переліку інформації з обмеженим доступом, що, на наш погляд, є важливою гарантією захисту екологічних прав громадян [124].

Крім того, з аналізу ст. 3 зазначеного вище Закону, де визначені його завдання, можна зробити висновок про те, що правова регламентація діяльності щодо поводження з ГМО націлена також на гарантування:

охорони здоров'я людини і навколишнього природного середовища;

забезпечення права громадян на безпечне використання ГМО;

захисту громадян у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю внаслідок споживання ГМО [125, с.57].

Загальні принципи надання та вимоги до інформації про харчові продукти, що надається споживачам, зокрема щодо маркування харчових продуктів, а також обов'язки операторів ринку харчових продуктів з доведення цієї інформації до інших операторів ринку харчових продуктів та до споживачів, визначені Законом України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116]. Отже, у відповідності до зазначеного вище Закону, інформація для споживачів про харчові продукти, включає:

а) загальні вимоги до інформації про харчові продукти, тобто загальну інформацію;

б) обов'язкову інформацію про харчові продукти;

в) інформацію про харчові продукти, що надається в добровільному порядку, тобто додаткову інформацію.

Що ж стосується інформації про ГМО, то вона віднесена до обов'язкової інформації про харчові продукти. Це означає, що:

вона повинна надаватися та бути легкодоступною для споживачів щодо всіх харчових продуктів;

має міститися безпосередньо на упаковці або етикетці, приєднаній до неї; розміщується на видному місці, має бути чіткою і розбірливою та, за потреби, наноситися у спосіб, що унеможливило її видалення;

не повинна приховуватися або спотворюватися іншою текстовою чи графічною інформацією;

висота малих літер без виносних елементів у тексті, яким надається обов'язкова інформація про харчовий продукт, повинна дорівнювати або перевищувати 1,2 міліметра;

у разі використання упаковки або тари, площа найбільшої поверхні якої менша за 80 квадратних сантиметрів, висота малих літер без виносних елементів повинна дорівнювати або перевищувати 0,9 міліметра; має наводитися в одному полі видимості [116].

Позитивною тенденцією також є і те, що законодавець окремо у ч. 2 і 3 ст. 6 зазначеного вище Закону регламентував алгоритм дій операторів ринку щодо доступу до інформації про ГМО у харчових продуктах. Зокрема:

- за наявності у харчовому продукті ГМО, якщо їх частка перевищує 0,9 відсотка в будь-якому інгредієнті харчового продукту, що містить, складається або вироблений з ГМО, маркування харчового продукту повинно включати позначку «з ГМО», тобто, оператор ринку зобов'язаний в обов'язковому порядку зазначати про ГМО у харчовому продукті, якщо його вміст перевищує допустиму норму на рівні 0,9 %;

- за наявності у харчовому продукті ГМО, якщо їх частка не перевищує 0,9 відсотка в будь-якому інгредієнті харчового продукту, що містить, складається або вироблений з ГМО, оператор ринку харчових продуктів, відповідальний за інформацію про харчовий продукт, за бажанням може включити до маркування позначку «без ГМО», тобто, якщо вміст ГМО у

харчовому продукті 0,9% чи менше, то оператор ринку має право застосувати екологічне маркування «без ГМО»;

- відсутність ГМО у харчовому продукті має бути підтверджена відповідно до вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів;

- відсутність даних від постачальників про наявність в інгредієнтах харчового продукту ГМО є достатнім підтвердженням для нанесення такої позначки на харчовий продукт [116].

Як бачимо, обов'язкова інформація про харчовий продукт, в тому числі із використанням ГМО, містить екологічні вимоги щодо безпечності та якості продуктів харчування. На жаль, у сучасних умовах, ще досить складно оцінити, як на практиці будуть застосовані дані вимоги законодавства щодо надання споживачам інформації про харчові продукти, оскільки відповідний закон було прийнято лише у 2019 році, і ще принаймні наступні 3 роки – встановлено як перехідний період для поступового запровадження змін.

Таким чином, питання про доступ до інформації про ГМО у продуктах харчування має важливе не лише теоретичне, але і практичне значення, і може розглядатись як гарантія забезпечення екологічних прав громадян.

Нормативно визначеними чинниками, які засвідчують вагомість доступу до інформації про ГМО у механізмі забезпечення прав громадян у сфері охорони довкілля, є наступні:

- пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища при поводженні з ГМО у порівнянні з отриманням економічних переваг від застосування ГМО;

- загальнодоступність інформації про потенційні ризики від застосування ГМО та заходи щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки;

- відкритість та загальнодоступність інформації про використання ГМО у харчових продуктах;

- виключення з переліку інформації з обмеженим доступом даних (інформації) щодо потенційного впливу ГМО на здоров'я людини та навколишнє природне середовище;
- правова регламентація діяльності щодо поводження з ГМО націлена на гарантування: охорони здоров'я людини і навколишнього природного середовища; забезпечення права громадян на безпечне використання ГМО; захисту громадян у разі заподіяння шкоди їх здоров'ю внаслідок споживання ГМО;
- інформація про ГМО у харчових продуктах віднесена до обов'язкової інформації про харчові продукти та містить екологічні вимоги щодо якості та безпечності останніх;
- законодавчо визначений алгоритм дій операторів ринку щодо зазначення інформації про ГМО у харчових продуктах.

Важливу роль у механізмі доступу до інформації про якість харчових продуктів відіграє функція державного екологічного контролю. Сам по собі державний екологічний контроль виступає гарантією забезпечення екологічних прав в Україні [126, с.103-104].

Окремі гарантії доступу до інформації про якість харчових продуктів передбачені в Законі України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [127], який вводиться в дію з 21 березня 2023 року.

З точки зору даного Закону, державний контроль – це діяльність компетентного органу, його територіальних органів, державних інспекторів, державних ветеринарних інспекторів, помічників державного ветеринарного інспектора та уповноважених осіб, що здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин, а також усунення наслідків невідповідності

та притягнення до відповідальності за порушення відповідних вимог. Таким чином, функція контролю включає в себе три важливі складові:

- планові та позапланові перевірки щодо відповідності діяльності операторів ринку вимогам чинного законодавства України і виявлення фактів порушень;
- усунення наслідків невідповідності діяльності операторів ринку вимогам чинного законодавства України;
- притягнення до відповідальності за порушення вимог чинного законодавства України.

Державний контроль у даній сфері відносин здійснюється за наступними принципами:

- 1) пріоритетності безпеки у питаннях життя і здоров'я людини перед будь-якими іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності;
- 2) рівності прав і законних інтересів усіх операторів ринку;
- 3) гарантування прав та законних інтересів кожного оператора ринку;
- 4) об'єктивності та неупередженості здійснення державного контролю;
- 5) законності;
- 6) відкритості, прозорості, плановості та системності державного контролю;
- 7) неприпустимості дублювання заходів державного контролю між компетентним органом, його територіальними органами, державними установами, підприємствами та організаціями, підпорядкованими компетентному органу, органами виконавчої влади та уповноваженими особами;
- 8) презумпції правомірності діяльності оператора ринку, у разі якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або норми одного нормативно-правового акта допускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків оператора ринку та/або повноважень компетентного органу, інших осіб, що здійснюють державний контроль;

9) орієнтованості державного контролю на запобігання порушенням законодавства;

10) недопущення встановлення планових показників чи будь-якого іншого планування щодо притягнення операторів ринку до відповідальності або застосування примусових заходів;

11) оцінки ризиків та доцільності;

12) дотримання умов міжнародних договорів України [127].

Заходи державного контролю здійснюються у формі аудиту, інспектування, передзабійного та післязабійного огляду, відбору зразків, лабораторного дослідження (випробування), клінічного огляду тварин, перевірки придатності тварин до транспортування, документальної перевірки, перевірки відповідності, фізичної перевірки. У межах заходів державного контролю здійснюється державний моніторинг.

Компетентний орган зобов'язаний забезпечити прозорість заходів, які він здійснює у рамках державного контролю. Це якраз і сприятиме забезпеченню доступу до інформації про якість харчових продуктів. З метою забезпечення прозорості компетентний орган вживає таких заходів:

1) оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті узагальнену інформацію, що стосується змісту та результатів заходів державного контролю;

2) у разі виявлення невідповідності або появи обґрунтованої підозри щодо небезпечності харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу чи ветеринарних препаратів негайно оприлюднює, у тому числі на своєму офіційному веб-сайті, інформацію про вид, назву, передбачувану територію обігу харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, біологічних продуктів, репродуктивного матеріалу та ветеринарних препаратів, які становлять загрозу для здоров'я людини та/або тварин, а також інші відомості, що дають змогу ідентифікувати такі харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, біологічні продукти, репродуктивний

матеріал та ветеринарні препарати та встановити походження, ступінь і характер відповідної загрози [127].

Компетентний орган також оприлюднює інформацію про вжиті та заплановані ним заходи щодо запобігання, зменшення та усунення такого ризику.

Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [127] також передбачено юридичну відповідальність за порушення вимог даного закону. При цьому, слід відмітити, що сам по собі інститут юридичної відповідальності, також виступає гарантією забезпечення екологічних прав у відповідності із ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [109].

Згідно зі ст. 65 зазначеного вище Закону передбачено і юридичну відповідальність за правопорушення у сфері доступу до екологічної інформації. Зокрема, до них, на наш погляд, належать:

ненадання, несвоєчасне надання, надання недостовірної інформації на вимогу посадової особи компетентного органу або його територіального органу - тягнуть за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі п'яти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі трьох мінімальних заробітних плат (п.16 Закону);

невиконання, несвоєчасне виконання законних вимог (приписів) посадової особи компетентного органу, його територіального органу щодо усунення порушень цього Закону, законодавства про харчові продукти та корми - тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі восьми мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі п'яти мінімальних заробітних плат (п. 19 Закону);

порушення встановлених законодавством вимог до надання інформації для споживачів щодо харчових продуктів, надання неточної, недостовірної та незрозумілої для споживачів інформації про харчовий продукт - тягнуть за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі п'ятнадцяти мінімальних

заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі десяти мінімальних заробітних плат (п. 20 Закону);

зміна оператором ринку харчових продуктів інформації, що супроводжує харчовий продукт, у випадку, передбаченому ст.5 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» [116], - тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі п'ятнадцяти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі десяти мінімальних заробітних плат (п. 21 Закону);

реалізація харчових продуктів або кормів, маркування яких не відповідає законодавству, якщо це не створює загрози для життя та/або здоров'я людини або тварини, -тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі п'яти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі трьох мінімальних заробітних плат (п. 22 Закону);

ненадання інформації споживачеві щодо речовин та харчових продуктів, які спричиняють алергічні реакції або непереносимість, - тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі тридцяти мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб - підприємців - у розмірі двадцяти мінімальних заробітних плат (п. 23 Закону).

Як бачимо, основним видом адміністративних стягнень за дані правопорушення є штраф. Штраф може бути накладено протягом шести місяців з дня виявлення правопорушення державним інспектором чи державним ветеринарним інспектором, але не пізніше одного року з дня його вчинення.

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні на рівні чинного законодавства створені правові передумови доступності інформації для споживачів про якість та безпечність продуктів харчування через інститут маркування загалом, та екологічного маркування, зокрема, яке має стати важливою гарантією здійснення та захисту екологічних прав громадян. Тобто, інформація про продукти харчування включає три блоки: загальні вимоги; обов'язкова інформація; інформація, яка надається у добровільному порядку. Серед видів та критеріїв такої інформації, окрему увагу займає інформація про

екологічні характеристики продуктів харчування. При цьому, слід відмітити, що законодавчо окремо, самостійно, не визначені саме екологічні вимоги до якості та безпечності продуктів харчування, але вони наявні і в загальній, і в обов'язковій та додатковій інформації про харчовий продукт. Так, до обов'язкової інформації про харчовий продукт належить інформація про генетично модифіковані організми, про речовини або продукти, що спричиняють алергічні реакції або непереносимість, про мінімальні терміни придатності та замороження харчового продукту, про умови зберігання і використання харчового продукту, його поживну цінність тощо.

Важливу роль у забезпеченні доступу до інформації про якість харчових продуктів відіграє функція державного екологічного контролю, який є гарантією екологічних прав в Україні. Зміст функції контролю включає в себе три важливі складові: планові та позапланові перевірки щодо відповідності діяльності операторів ринку вимогам чинного законодавства України і виявлення фактів порушень; усунення наслідків невідповідності діяльності операторів ринку вимогам чинного законодавства України; притягнення до відповідальності за порушення вимог чинного законодавства України.

Отже, доступ до інформації про продукти харчування безапеляційно передбачає комунікаційний процес між операторами ринку, споживачами та державою в собі контролюючих органів. Але у сучасних умовах, у перехідний період, коли інноваційні норми законодавства про доступ до інформації про якість харчових продуктів ще не діють, передчасно занадто оцінювати чи переоцінювати переваги даних нормативно-правових актів, оскільки не можливо визначити, як оператори ринку будуть дотримуватись законодавства, держава – контролювати, а споживачі – реагувати. При цьому, лише за умови злагодженої та конструктивної взаємодії усіх суб'єктів даного процесу, можна продукувати дійсно екологічно чисту, безпечну та якісну харчову продукцію, і, як результат – гарантувати конституційне право кожного на чисте та безпечне для життя і здоров'я довкілля.

5.2 Legal science support in securing forestry sustainable development: the EU experience

The issues of legal support of forestry sustainable development are presently of considerable significance in the sphere of science and approximation of current Ukrainian legislation to that of the European Union concerning forest management, due to Ukraine having chosen for itself the development of integration into the European economic environment as strategic direction.

The implementing of forestry sustainable development principles in the scientific research sphere is intended primarily to ensure an acceptable level of economic and social well-being for the population of Ukraine, inexhaustible consuming of the country's natural resources, forests protection and restoration being the main goal of sustainable development, which can be only achieved on condition of their conservation and augmentation.

The sustainable development Strategy "Ukraine – 2020" outlines the goal, for achieving of which the sustainable development of the state should be maintained through implementing structural reforms resulting in a raise of living standards. Ukraine is to become a state with a powerful economy and advanced innovations. To this effect, it is necessary first of all to restore the macroeconomic stability, to ensure a constant economic growth through inexhaustible modes of natural resources use in terms of ecology, to form favorable conditions for business practices and a transparent tax system. In addition, the Strategy provides for ensuring of guaranteed security for the state, the business, and the citizens, protection of investments and private property.

The "*sustainable development*" term is translated into Ukrainian as "viable development", or stable, comprehensively balanced, harmonious development.

According to the definition by the UN Commission on Sustainable Development, its goal is to satisfy the needs of present-day society in such a manner as not to endanger the ability of future generations to satisfy their needs.

Sustainable development is a controlled development. The basis of its controllability is the systematic approach and modern information technologies that

enable a rapid modelling of various development vectors, to predict their outcomes with great accuracy, and to choose the optimal one.

Among the viewpoints concerning the environment, two main approaches regarding the idea of sustenance can be singled out. The currently prevailing neoclassical economic model is an economy of sustainable growth. According to another theoretic approach reflecting the institutional direction in economic science (in particular the ecological economy approaches), the goal of human development is a stable economy (Deineka A.M., 2008).

Sustainable development can also be characterized as a process of ensuring the operation of a territorial system with preset parameters in certain conditions for a needed period of time that leads to harmonization of production factors and life quality improvement for the present and future generations with environment conservation and its gradual restoration. The object of stimulation is sustainable development of regional socio-ecological and economic systems. Prior to attaining sustainable development of a region, the system has to arrive to the state of equilibrium, harmony, balance, stability, competitiveness, and security. The extent of achieving the state of dynamic balance will be determined by a number of parameters. Each of the parameters will be characterized by certain numerical values, achieving or not achieving which by a system will mean corresponding attaining or not attaining of sustainable development. Nevertheless, the mechanism of a regional socio-ecological and economic system stimulation through forming the motivation for the system's intraregional self-organization to achieve sustainable development of a region remains uncertain (Polischuk V.G. & Zhogol O.V., 2014).

Sustainable development in the broad sense of this term supposes subordination of economic goals to environmental ones at a certain stage in social and productive forces' development. This change in goals priority is only possible when a society: a) has realized all the negative consequences of natural resources exploitation by the previously applied consumption systems based on depletion of natural resources and growing scales of environment pollution; b) possesses sufficient financial resources needed for implementing the new approaches in nature management based on radical

change in the structure of natural resources consumption, the use of resource-saving technologies and utilizing of all the wastes produced in the process (Deineka A.M., 2008).

To accomplish some of the mentioned goals, the Law of Ukraine “On Basic Principles (the Strategy) of Ecological Policies of Ukraine till 2030” was developed, its key tasks being to systemize ecological challenges and threats and diminish their number, and first of all, to introduce changes in public management with subsequent forming of new ecological policies. Thus, the main principles of ecology-related state policies are declared:

- conserving such a state of the climatic system that would eliminate the worsening of risks for people’s health and environment well-being;
- accomplishment by Ukraine of the Sustainable Development Goals (SDG) approved at the 2015 United Nations Summit;
- facilitating the balanced (sustainable) development through balancing the development components (economic, ecological, social), orienting at the balanced (sustainable) development priorities;
- integrating of ecological requirements into developed and approved documents concerning state planning, industrial (sectoral), regional, and local development in the course of decision-making on prospective operation of objects that can significantly affect the environment;
- inter-sectoral partnership and involvement of interested stakeholders;
- prevention of natural and human-caused emergencies through analysis and prognostication of ecology-related risks based on the results of ecologic assessment, the environmental impact assessment, as well as comprehensive monitoring of the state of the natural environment;
- fostering ecological safety and maintaining ecologic balance on the territory of Ukraine;
- raising the ecological safety level at the (Chornobyl) exclusion zone;
- ensuring inevitable liability for environmental legislation violations;

- application of the principles of caution and prevention, of priority in eliminating the sources of damage to the environment, “the polluter pays”;
- charging executive power bodies and local authorities with providing accessible, timely and accurate ecological information;
- state stimulating of national businesses that decrease greenhouse gases emission, lower their energy- and resources consumption, work on production modernization aimed at curtailing their negative impact on natural environment, including improvement of the ecological tax for environment pollution and rental payments for using natural resources;
- introduction of modern forms and means of communication and efficient information policies in the environment protection sphere.

To return to the issue of conserving and restoring the forests as a global factor influencing the state of environment, it became of special urgency following “the Earth Summit”, the UN conference on environment and development that took place in Rio-de-Janeiro in 1992. This UN conference, called “Rio-92” for brevity, developed the basic principles and ideas that serve as foundation for outlaying requirements for the use of natural resources that ensure sustainable development for all the states in this century. The main documents concerning the forests are “The Forest Principles” and the “Convention on Biological Diversity” (Deineka A.M., 2008).

Its main provisions were reflected in the documents titled “Agenda 21” and “The Forest – Principled Statement”.

It was declared that:

- all the states participate in the greening of Earth by planting and conserving forests, and are entitled to use the forests for their socio-economic development on the basis of the national forest policies that correspond to the sustainable development principles, as well as to form sustainable production and consuming structures that ensure ecologically safe use of forests;
- the use of forests is to be targeted at satisfying social, economic, ecological, cultural, and spiritual needs of the present and future generations;

- the national forestry development programs are to ensure protection of unique forests that are of cultural and historic value;
- to provide assistance to the states that plant new and protect the existing forests;
- to ensure the panning of ecologically safe technologies of maintaining forestry business; to procure pollution control of wastes that damage forests, etc.

The sustainable forestry business (SFB) concept is considered as a component of the overall sustainable development concept and the forestry balanced development strategy. The content and the idea of the SFB concept are permanently improved. The Montreal process and the Ministerial Conference on Protection of Forests of Europe (MCPFE) attest to this effect. At the international level, in Europe in particular, the SFB concept is formed by the states and non-governmental organizations that participate in the Ministerial Conferences on Protection of Forests of Europe, the so-called pan-European process. The set of criteria and indicators of SFB as well as forests protection have been agreed upon by member-states and are gradually implemented at the national and the regional levels in many European countries (Saharnytska L.I., 2014).

The Ministerial Conference on Protection of Forests of Europe (MCPFE, 1993) formulated the following definition of the term of sustainable forestry business (SFB): this is management and use of forests and forested lands in such a manner and at such a rate that ensures the conservation of their biological diversity, productiveness, viability, and self-restoration, as well as their potential to fulfil at present and in future the related ecological, economic, and social functions at the local, the national, the international, and the global levels without damaging other, non-forest ecosystems. In recent years, considerable attention is paid to strengthening and support of socio-cultural functions of forest. At the Earth Summit in Johannesburg in 2002, it was accentuated that to ensure humankind's sustainable development, the socio-cultural functions of forest should be augmented (Saharnytska L.I., 2014).

Besides the above, the European Union Forest Industry Strategy approved on January 30, 1997 should be mentioned. It proclaimed counteracting to erosion,

deforestation, fires, and biodiversity degradation, the need in financial support of sustainable forestry development, implementation of efficient stimuli targeted at agricultural forestry development.

The European parliament has expressed its concern about the state of public-owned forests, as well as negative consequences of environment pollution, forest fires, and felling of tropical forests. In its resolution, special attention is paid to the need in fostering forest-related education and science, increasing the territory of forested areas, and raising the forest resources quality.

The most deep-rooted from the historic perspective are the ideas of sustainable forestry development in Germany, whose legislation obliges to conduct sustainable forest business in all forests regardless of ownership. In 1996, Germany introduced into business practice the “Sustainable forestry timber” trademark. In 1998, a group of German specialists jointly with the World Forestry Council prepared the document titled “The Directives on Sustainable Forestry” that provides for certifying forests on the FSB principles adapted to Germany conditions. This document stipulates, inter alia:

- the movement of transportation means in a forest by roads only;
- conservation of the unique trees; refusal from using chemicals in forestry;
- utilizing the materials which do not decompose;
- avoiding the formation of the same-age forest plantations;
- targeting at the natural restoration of forests;
- prohibiting clear cuttings;
- using timber within the limits of yearly yield, free gathering of forestry by-products.

In the forests of Germany, an estimated forest plot is used only by 50% because the national wood-harvesting covers only 30% of the needs in wood, the other 70% of wood materials being imported from abroad. In the last two years, the state of forests in Germany has improved due to a decrease in environment pollution.

In Belgium, the law was passed in 1999 that obliges to carry out forestation of all the low-production and unused lands regardless of ownerships. The state purchases

such lands from private owners for further forestation. Within the EU program, 50 thousand hectares of such lands are to be forested.

Expenditures on forestation are partially reimbursed to forest owners. Funds are allotted on forming shrubbery boundaries between agricultural lands and forests. For each three hectares of forested lands the state awards 2,000 Belgium francs, and for 30 ha – 12,000 francs. Also, funds are allotted on forests cultivation and on compensations of the lost incomes to land owners.

Scandinavian countries refrain from cultivating plantation-type forests (with the exception of those planted for scientific purposes). Forestry policies in Finland are targeted at prohibiting clear cuttings and intensive forest thinning. The local legislation obliges to restore forests following timber harvesting and sets forth the minimum requirements for forest care. It is prohibited to destroy forests and damage the processes aimed at forests restoration.

In Finland, yearly plans of forests restoration are compiled, which include forest owners of all forms of property. The state provides concessional loans for measures aimed at improving forests condition and forest roads construction. Efficient forestry policies have led a small northern country to the first position in the world concerning forest products exports that amounts 36% of the world supplies. The Finland's forestry policies are targeted on integrating the forest industry with businesses, trade, tourism, and hunting. Despite Finland's location in the north of Europe, the forests ever more often become the resting places, especially forests close to cities and towns. The state and numerous communities create well-equipped resting areas in such places.

And does the forestry of Ukraine comply with the sustainable development principles and criteria? (Liubchych, A., Savchuk, O., & Vrublevska-Misiuna, K., 2020). The forests unmarked by human activities comprise only 59,000 ha, semi-natural – 4,974,000 ha, forest plantations – 4,425,000 ha. The same-age forests comprise 88% of forest areas, and those of different ages – 12%. Ukrainian forests are regularly damaged by fires, strong winds, wild animals, insects, and diseases.

In Ye. V. Mishenin's opinion, the principles of achieving the optimal ecological, economic, and social conditions for sustainable development of forest industry include:

- the maximum and priority use of environment-protection and environment-transformation functions of forest ecosystems from the perspectives of the national and international interests;
- attaining ecologically-oriented (maximum) territories forestation;
- an integrated, complex, and economical resource-oriented forest use;
- considerable decrease in the levels and scales of anthropogenic (industrial and inter-sectoral) impact on forest ecosystems' condition;
- formation of ecologically-orientated business mechanism of nature use and eco-systematic forestry management;
- ecological certification of forestry business systems; organizing and maintaining of forests monitoring; development of ecological education (Mishenin Ye.V., 1998).

Currently, a number of institutional, organizational, and management foundations of forestry sustainable development are being formed in Ukraine, which are simultaneously aimed at the use of natural resources, the quality of life improvement, and environment conservation. The rational use, conservation, and sustainable exploiting of all kinds of forests is the most important element in economic and social development, environment conservation, as well as sustenance for the planetary life-supporting system. Forests play a vital role in supporting the atmosphere in a healthy state, as well as in the biologic diversity, soil and water resources conservation. Therefore, they are an inseparable element of the sustainable development process and are of extremely great importance for humankind.

Strategic directions of Ukrainian forestry development are to be based on the international aspects of ecologically balanced forest use and forests restoration policies, as well as on the ideas of sustainable development in terms of forest problematics determined in Lisbon (1998), and all-European criteria of forest use. The following sustainable development criteria of the forestry sector of Ukraine should be considered:

- conservation and increase of forest resources and their contribution to the global carbon cycle;

- conservation and support of forests production functions (tree-plants and non-wooded plants);
- support, preservation, and broadening the biological diversity in forest ecosystems;
- augmenting forests' protective and other socio-economic functions in the course of running forestry business.

In connection with establishing of the new economic relations in Ukraine and the need in overcoming the contradictions among the ecological, economic, and social goals, the implementing of forestry sustainable development is vital for increasing the forests areas (Melnyk V.V., 2016).

In order to ensure the Ukrainian forestry sustainable development and raising the role of forest sector, the Concept of forestry reforming and development and raising the role of forest sector was elaborated and approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine decree of 18.04.2006. No. 208.

The main goals of the Concept are:

- improvement of regulatory legal framework in the forestry sphere and its harmonization with the international principles of forestry sustainable development;
- optimizing the structure of forestry enterprises and organizations;
- increase in the territory of forested areas to the scientifically substantiated optimal level;
- the forests resource and ecological capacity-building;
- conservation of forest ecosystems' biodiversity;
- enhancing forest ecosystems resilience to the environmental negative factors, growing anthropogenic load, and climate changes;
- solving regions' forestry-ecological problems;
- efficient use of forest resources on market principles;
- improvement of the economy-and-finance arrangements;
- increasing forestry profitability in forest-supported regions;
- facilitation of solving local communities' socio-economic problems;
- strengthening legal protection of forest security employees;

- development of forest-related science and education;
- enhancement of international cooperation;
- informing public on the state of forestry, involving them into decision-making concerning the use of forests natural potential; ecological education.

It is highlighted in the Concept that the material base of forestry science and education does not correspond to the world standards. It also defines as the key moments, in terms of scientific complexity, the need in increasing forest cover to a scientifically substantiated level; improvement of science and human resources; enhanced cooperation with science and education organizations, conducting of joint research. Also, in terms of financial security, expanded forest reproduction and agro-forest-melioration is envisaged at the state budget expense in the steppe and forest-steppe natural zones, as well as maintenance of the nature reserve territories and objects, forests protection from fires, illnesses and pests, forest care cuttings, etc.; the development of forestry science and education, fostering and propagation of ecology culture (development and support of school forestry groups, organizing measures on public-supported forests planting, publishing activity, informing public through mass media, etc.).

The ways of solving the mentioned tasks have been agreed on by joint efforts of scientists and specialists in the field.

Scientific research work in the forest industry is carried out by two science-research institutions: the Ukrainian Science and Research Institute of Forestry and Agro-melioration named after G.M. Vysotskiy and the Ukrainian Science and Research Institute of Mountain Forestry named after P.S. Pasternak.

The research financed by the state budget were carried out on 23 topics, by orders of the sectoral industry enterprises – on 80 topics (amounting to nearly one million Ukrainian hryvnias). Its subject matter includes ecology-forestry expertise of forest roads construction projects, development and adjustment of technical documentation on forest roads fulfilled by the Pasternak Mountain Forestry Institute on the request of and financed by the industry enterprises.

Among the areas of the forestry institutes' research are forestry, forests restoration (forest cultures and agroforestry melioration), forests protection, forest ecology, forest soils science, forest plant species selection, monitoring and certifying of forests, new information technologies, economy and forestry organization, and hunting study.

According to the European Forestry Institute, among the research areas of 63 forestry research institutes from 36 European countries prevail (in the order of descending) forestry, forest protection, forest ecology, forest soils science, forest genetics, physiology and pathology, forest economy. It can be seen that the same research areas prevail at our [Ukrainian] institutes as well, with the exception of forest physiology and pathology. Nevertheless, this research will hopefully be soon renewed after the needed equipment base is formed.

One of the priority tasks of forestry science is to revision the standards that regulate the forestry business operation. Therefore, the standards on thinning and sanitary felling account for the need in biological and landscape diversion conservation, determine the specialization and target orientation of forestry activities in concrete conditions.

Considering the need in natural forests protection, biodiversity increase, and raising forest ecosystems resilience it is recommended to foster the introduction of gradual, selective, and combined methods of felling in forestry practices by the improved and modern technologies, to facilitate forming natural plantations of main forest species. These are the guidelines set forth in the regulations developed by the sectoral institutes' scientists.

To accomplish the principles of non-extensive forestry business operation it is necessary to implement modern inventory and monitoring technologies, distance methods of assessing the forests' conditions, and geo-information technologies. These issues are studied by the scientists at laboratories of forests monitoring and certification, and of the new information technologies at the G.M. Vygotskiy Research Institute of Forestry and Agro-melioration (Savchuk O. & Liubchych A., 2019).

Ukraine takes part in the Ministerial Conference on Forests Protection in Europe (the pan-European process) and, according to the signed L2 Resolution, it undertakes to develop the national system of criteria and indicators of sustainable forestry and forest use operation (CI-SFO) adjusted to the corresponding pan-European criteria and indicators. The mentioned Research Institute of Forestry and Agro-melioration has developed the draft project of this system harmonized with the international standards, the sectoral and supra-sectoral legal framework of Ukraine.

The two institutes participated in the development of 14 draft regulations needed for ensuring non-extensive forestry operation. Among them are: the Forests restoration rules; the Rules on improvement of forests qualitative composition; the Procedure for forests categories and allotment of specially protected forest plots; the Procedure for special use of forest resources; the Procedure for issuance of special permissions for using forest resources; the Instruction on allotment and taxation of felling plots in forests; the Manual on harvesting of secondary timber and carrying out the secondary forest use; the Manual on the use of forests' beneficial properties; the Rules for inspecting the sites of forest resources use; the Final felling rules; the Rules for accounting, storage, filling, issuance, and cancellation of logging and forestry tickets; the Manual on forests formation and rehabilitation felling; the Procedure for organizing and carrying out of forests certification; the Procedure for monitoring the forests.

The P.S. Pasternak Science and Research Institute of Mountain Forestry has developed new sectoral documents concerning designing and construction of forest automobile roads. They include in particular:

- the functions of the head scientific organization of the State Forestry Agency of Ukraine on the issues of forestry transportation (approved on 21.02.2007.);
- recommendations on implementing the numerical system of forest commercial roads identification;
- the Procedure for carrying out of forestry-ecological expertise and registration of technical documentation on forest roads construction and reconstruction (following the testing and adjustments, the final version has been passed to the State Forestry Agency of Ukraine);

- the Procedure for acceptance into operation of the newly constructed (reconstructed) forest roads;
- Requirements for organizing of the newly constructed forest roads operation;
- the Procedure for road network planning, designing and constructing of forest roads on the territory of the forest fund of Ukraine (following the coordination, the final version has been passed to the State Forestry Agency of Ukraine).

The scientists have also: substantiated the principles of organizing and carrying out of the national inventory and monitoring of the Ukrainian forests; the technology of forming the forestry information system based on the geo-information database is being developed along with the remote screening methods.

The prospects of applying the Czech geo-information Field-Map in forestry operation, forests monitoring and inventory, felling plots allotment and taxation have been identified.

The national account on the outcomes of Ukrainian forests monitoring has been prepared and passed to the Coordination Center of the International Co-operation Program of Forests Monitoring (ICP Forests) at the Institute of the Forests of the World at Hamburg.

The methodological foundations for carrying out the national sample-statistical forests inventory on the basis of advanced technologies of data gathering and processing have been set. Models for assessing the greenhouse gases emissions and absorption in forestry have been developed. The third edition of the sustainable forestry operation criteria and indicators for carrying out the voluntary forests certification has been prepared. The materials for the national account on qualitative indicators of forestry sustainable operation have been prepared for the Ministerial Conference on Forests Protection in Europe to be held in Warsaw (by 30 indicators). The fulfilment by Ukraine of its obligations to the mentioned Conference concerning biodiversity protection has been analyzed.

The international cooperation in the sphere of science plays an important role in fostering the balanced forestry management. Thus, the sectoral institutes participate in

the international projects and processes. The Ukrainian Research Institute of Forestry and Agro-melioration takes part in 4, and the Ukrainian Research Institute of Mountain Forestry – in 5 such projects (work within the EUFORGEN International program on forest plant species biodiversity is joint for both the institutes).

The Ukrainian Research Institute of Forestry and Agro-melioration participates in:

– The International Co-operation Program of forests monitoring in the UN European Economy Commission region (ICP Forests).

– The Holland-Ukrainian project “Facilitating Balanced Forest Management”.

– The “Responsible Forestry for Non-Extensive Development. Romania, Bulgaria, Ukraine, WWF” joint project.

– The EUFORGEN International program on forest plant species biodiversity.

The next phase of the TechInLis (the transfer of advanced methods and technologies in forests inventory and monitoring) project is planned to be initiated.

The Science and Research Institute of Mountain Forestry participates in:

– The “FORZA” Swiss-Ukrainian project on Trans-Carpathian forests development, solving the applied issues of implementing modern forestry methods in mountain territories.

– The joint project with the Swiss Federal Institute of Forest, Snow, and Landscape (WSL) for studying the structure of virgin forests in Ukrainian Carpathians.

– The project “Instruments for Regional Forest Management Planning in Ukraine” jointly with the Czech Institute of Forest Management.

– The EUFORGEN International program on forest plant species biodiversity.

– The Temporary Secretariat of the Carpathian Convention.

Besides, the sectoral scientific institutions cooperate with various European forestry organizations for the purpose of information exchange.

The Ukrainian Research Institute of Forestry and Agro-melioration:

– with the International Agency on Atomic Energy and the Institute of Radiation Protection (Paris, France);

– with EFI, the European Forest Institute, Finland;

- with the IUFRO work groups on legal issues of sustainable development, forest pests and illnesses control, etc.;

- with the Reginal Directorate of state forests in Lublin with the purpose of studying the financing and supplying forestry enterprises with special equipment and mechanisms;

- with the Forest Institute at the Belarus National Academy of Sciences.

The Science and Research Institute of Mountain Forestry:

- with the Polish Forest Research Institute, the Polish scientific organization “Hemipan” (Warsaw), and the Department of Forest Protection at Bialystok Forest Technical Institute concerning the use of pheromone insecticides;

- with the Urals division of the Russian Academy of Sciences Botanical Garden concerning the issues of researching the genetic differentiation in the common pine in Ukrainian Carpathians;

- with the Lublin Catholic University for the purpose of studying the climatic and anthropogenic factors influencing the changes in forest ecosystems;

- with the BilDIPROLIS for the purpose of developing prospective plans for territories’ transport development.

Despite a significant role of science in the forestry sustainable development and scientists’ considerable achievements in development of priority areas in science and solving important industrial tasks, there are many serious problems that have to be dealt with immediately to avoid losses in scientific potential.

First of all, the science research efficiency is determined by personnel. The situation with the scientific workers remains stable for the time being. As of the beginning of this (2021) year, the number of the sectoral research institutions employees was 793, of which 329 specialists were directly involved in science-and research work. Among the employees, 177 persons are scientists, of which 9 are doctors of sciences and 46 are candidates of sciences. For succession, postgraduates and aspirants are trained: at the Research Institute of Forestry and Agro-melioration 31 postgraduates study, 8 of them combining study with work, and 23 studying full-time;

also 23 aspirants study there. In 2007, five post-graduates completed their course of study, and 7 post-graduates were admitted.

The state should cherish the qualified personnel and the forestry scientific schools, to prepare timely the succession represented by the best members of the talented youth. Qualified personnel is cherished when they are devoted to science and when they are interested in fulfilling their work even despite a deficit in equipment, chemical reagents, or transportation means observed in Ukraine. Ukrainian scientists often have to purchase books, publish their articles and monographs and attend scientific conferences on their account.

For that reason, some qualified scientists look for employment in other positions, in particular in teaching vacancies where with a lesser workload and smaller working hours they are slightly better paid and can devote free time to scientific work. Lack of housing for non-resident scientists and non-existent perspectives of obtaining it handicap involvement of talented youth in science. The need to keep their families compels young scientists to take additional part-time jobs, which decreases the quality of the main work and causes staff turnover. This is to say that in Ukraine the acute problem of scientists' low salaries and providing them with housing remains unresolved.

To arrange experiments and carry out full-fledged research of all the forest ecosystems' components, the scientists have to stay in the forest for the most part of the vegetation period. The recommendations will be sufficiently substantiated only when the experiments are held in a wide range of geographic and forest-plant areas with obligatory use of reference plots. Despite the annual increase in financing the research, the funds for business trips, consumables, publishing activity, and vehicles maintenance are very lean.

The pilot coverage of a large area of the country in various climatic zones is to a large extent facilitated by the availability of a well-developed research stations network. The Complex Program of Sectoral Science Development for 2006 – 2015, formed and approved by State Forestry Agency order, contained some measures to increase the area of scientific institutions' research base.

Presently, the draft State Strategy of Forest Management in Ukraine till 2035 has been developed. As a separate area of accomplishing the strategic goals, it provides for the issues of research and education support. In particular, the main goal is qualitative training of forest industry personnel; the network of scientific institutions and enterprises that carry out research in forestry need modernizing; the priority is the development of the set of measures to improve population's ecology awareness both in terms of forestry activities and concerning the forests value in general as a living ecosystem.

The higher forestry education and science at the present stage should be incorporated in the forestry policies, be an inherent part of mutual relations between state governing bodies in forestry issues, the public, and forestry enterprises. The chief priority in future specialists training is forming their vision and principles, equipping them with sufficient theoretical knowledge and corresponding practical skills related to sustainable forestry management, particularly fulfilment of the whole complex of forestry maintenance and other measures that form resilient and productive forests under conditions of climate changes and other unpredictable challenges in the future on the basis of applying information technologies and the latest scientific knowledge on the nature of forest ecosystems.

To improve the forestry education system it is planned to:

- increase the quality requirements for educational programs of training bachelors and masters in forestry, in particular as to academic and professional qualification compliancy assessment of the science-and-pedagogical workers involved in teaching the training disciplines;
- establish efficient cooperation between universities and forestry enterprises for implementing scientific developments and the best international practices in production;
- form conditions needed to improve investment attractiveness of sectoral scientific institutions' research, technical, and innovative activities;
- develop the modes of efficient introduction of the latest scientific achievements to forestry production;

- form a modern technical base to support scientific activity at a due level.

Currently, a considerable area of testing sites has been laid for research by scientists in the sectoral enterprises forests. Presently, there are more than 1,100 such object with the area of more than two thousand hectares. Regrettably, forestry enterprises are not always “happy” to accommodate scientific research. All the forestry enterprises managers should realize that scientists work for the benefit of the country’s forest industry and facilitate carrying out of scientific research, let alone entering into business agreements. It is about paying the slightest attention to scientists who go in the field to set experiments, carry out measurements, take soil samples for analyses, and so on. They often have to get by suburban public transport, get to the testing areas on foot, and to catch the last bus going in town. It would be desirable if all forestry enterprises had guest rooms for scientists who come to conduct experiments on the site for them to have some place to put a sleeping bag, to heat some water, etc. One has to work in the forest from early in the morning till late at night for understanding the complicated processes taking place there.

The scientific value of stationary research facilities grows with time. More than one generations of scientists will work there. Therefore, it is proposed to grant an appropriate protection status to the most important science- and research facilities located on the territories of forestry enterprises.

Another problematic issue is forestry enterprises’ interest in implementing the scientific research results. There are scientific developments that are always needed by forestry-based production. These are the developments linked with forest protection, growing quality planting materials, the use of automated workplaces, etc. On these issues forestry enterprises always confer with scientists, sign business agreements, seek for specialists’ advice on the latest achievements in the field.

Other scientific developments, as experience shows, can only be implemented through a coercion in the form of an order by the State Forestry Agency. This concerns, for instance, the forestry business technologies. Without an order, enterprises would not purchase genetically improved planting materials or seeds due to their higher price

and the 50-year time lag when their advantages will be noticeable. This is to mention just one of many examples.

Therefore, it is necessary that science workers jointly with regional forest administrations work out an efficient, economically sound procedure for implementing developments that will provide for not only implementation itself, but also the authors' supervision and rendering consulting services by the research organization.

Publishing of the completed scientific developments is a component of scientific institutions' edition work. The number of publications per scientist keeps growing in recent years. The "Forestry and Agro-melioration" journal is published regularly. It features the articles by not only sectoral research institutions workers, but also forestry departments' university teachers, and production workers. Also, scientific works and recommendations by the Research Institute of Mountain Forestry are regularly published. The materials on scientific work of the two Institutes can be found on the State Forestry Agency site.

In conclusion, it should be emphasized that presently the forest industry requires qualitative and prompt scientific support more than ever before.

However, the forest science should not only catch up with solving the current problems, though this is needed as well. One of scientists' main tasks is a clear vision of the perspectives of forestry development, substantiation of future priorities and challenges for making efficient managerial decisions and ensuring a balanced forest industry operation.

**SECTION 6. HISTORY OF THE STATE AND LAW. HISTORY OF
POLITICAL AND LEGAL TEACHINGS**

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.6.1

6.1 Combating crime in Ukraine after the Second World War (1946-1948)

Статистика злочинності в СРСР показує, що в повоєнний період органи внутрішніх справ зіткнулися з проблемою стрімкого зростання злочинності - 30% соціального бандитизму в Радянському Союзі припадало на Українську РСР [138, с.16]. Підсумовуючи думки істориків права, слід відзначити, що зростання бандитських проявів у 1945-1946 рр. було викликане цілим комплексом як соціально-економічних наслідків радянсько-німецької війни, так і внутрішньою політикою влади усіх рівнів щодо їх вирішення. Ослаблене колективізацією і війною сільське господарство країни ледве годувало населення, а посуха, неврожай та вивіз хліба з республіки призвели до голоду в 1946-1947 рр., який в УРСР забрав життя у понад 1 млн осіб [139, с.87].

Відразу після війни гостра нестача товарів повсякденного споживання стимулювала зростання спекуляції і «чорного ринку», які були поживним середовищем для діяльності злочинних елементів і зростання розбоїв, грабежів і крадіжок [140, с.35]. У цей період не завжди належна увага приділялася проблемам молоді, її матеріальному становищу та освітньому рівню і це призводило до того, що певна її частина ставала на злочинний шлях.

Слід підкреслити, що діяльність партійно-радянської влади у справі організації боротьби з кримінальним бандитизмом йшла в руслі загальнодержавної кримінально-правової політики сталінського тоталітарного режиму, який відносив злочинність до пережитків капіталізму, вважав наслідком впливу чужих соціалістичному ладу ідей і недоліками в політико-масовій роботі серед населення. В результаті влада намагалася не помічати соціально-економічних причин злочинності, не зважала на думки і оцінки населення з цієї проблеми і спрямовувала усю потужність репресивних органів лише на ліквідацію банд, а не на усунення причин, що їх породжували. Про це свідчить

той факт, що в жодному з компартійно-радянських рішень того часу немає жодного слова про важкі умови життя населення як про причину зростання злочинності

У вказані роки оперативна ситуація погіршувалася ще й тим, що в цей час відбувалася масова міграція населення: люди поверталися з евакуації, полону, концтаборів, після насильницького вивезення в Німеччину на примусові роботи, демобілізувалися, репатріювалися. Ще одна з причин зростання злочинності – недоліки в роботі самої міліції, яка недостатньо займалася проведенням необхідних профілактичних заходів [141,с.27].

Однією із нагальних проблем постала криміногенна ситуація, як на території СРСР, так і на території окремих республік, в тому числі УРСР. Наприклад, станом на 1946 рік, кількість зареєстрованих злочинів складала 1014274, що становило на 20% більше ніж у 1945 році, а станом на 1947 рік – 1234377 злочинів (на 46,2% більше ніж у 1945 році). [142,с.76-78].

У проміжок часу із липня 1945 року по вересень 1946 року, в державі проводилась демобілізація військових, в першу чергу, старших вікових груп. Однак, наповнення робочого класу все ж не відбувалося, внаслідок чого, демобілізація фактично тривала до 1947 року. Власне, затягування даного процесу було зумовлено, в першу чергу, відсутністю транспорту, транспортного сполучення (зруйновані залізничні сполучення, відсутність дорожніх шляхів). Влада намагалася не лише доставляти у найбільш кризові райони працездатне населення, але і прийняла у липні 1945 року закон про демобілізацію, в якому серед іншого, на місцеві органи та керівників підприємств, установ, організацій покладалася обов'язок у терміновому порядку (не більше одного місяця) працевлаштувати демобілізованих військовослужбовців, але як свідчать архівні матеріали, успіхів такі заходи все ж не мали, адже станом на 1946 рік серед демобілізованих працевлаштовувались лише 75% [143,с.61].

Велике занепокоєння у влади викликала участь у злочинній діяльності колишніх військовослужбовців, які брали участь у Другій світовій війні. За оцінками органів державної безпеки, які проводили інформаційно-аналітичні

заходи щодо накопичення даної інформації, однією з основних причин участі фронтовиків у злочинній діяльності є їх соціальна незахищеність.

Комплексний аналіз історичних джерел свідчить, що більшість злочинів вчинялися групами військовослужбовців, а також особами строкової військової служби здебільшого у процесі здійснення трудових робіт пов'язаних із заготівлею сіна, дров, тобто у сільській місцевості. На зазначені роботи вони виїжджали із зброєю, проживали у приватних будинках та не піддавались особливому контролю із боку керівництва (більшість командирів під час заготівель зловживали алкоголем).

Ситуація була досить критичною як всередині суспільства, так і серед керівництва, в результаті чого, у 1946 році було прийнято постанову про посилення заходів дисципліни серед військовослужбовців.

Починаючи із 1947 року рівень злочинності серед особового складу починав знижуватися, але надзвичайно повільно. Боротьба із злочинністю в середовищі військових ускладнювалась специфікою розкриття даних злочинів, внаслідок чого, кожен третій злочин залишався нерозкритим. Пов'язано це було з тим, що військове керівництво не охоче сприяло притягненню своїх підлеглих до кримінальної відповідальності та використовувало свій вплив у органах військової прокуратури.

Незважаючи на всі недоліки керівні органи міліції приділяли значну увагу боротьбі із злочинністю. Так, 17 січня 1946 року НКВС СРСР видав наказ «Про посилення боротьби із злочинністю, хуліганством і порушниками паспортного режиму». Зокрема, цим наказом передбачалось поліпшити роботу відділів карного розшуку, зосередити увагу на попередженні і своєчасному розкритті злочинів, не допускати формування злочинних угруповань, протягом двох місяців переглянути всі справи з нерозкритих злочинів, перевірити злочинців, які перебували на обліку. Міліція була зобов'язана перереєструвати вогнепальну зброю і провести роз'яснювальну роботу серед населення щодо добровільної здачі нелегальної зброї.

З метою відвернення крадіжок і пограбувань, міліції доручалось перевірити охорону магазинів, складів, баз та інших об'єктів, скласти по кожному з них акт і вимагати від відповідних органів усунення виявлених недоліків.

Заходи, які вживалися проти злочинності, безперечно, мали надзвичайний характер. Зокрема, у черговій директиві МВС СРСР № 270 від 19 листопада 1946 року, відправленою на місця телеграмою, передбачалося: «1) очистити міста від жебраків, волоцюг і безпритульних дітей; 2) не рідше одного разу на тиждень перевіряти бараки, гуртожитики, «підозрілі квартири», особливо на околицях міста; 3) припинити зухвале хуліганство; 4) виявляти злочинний елемент і осіб, які ведуть непевний спосіб життя, а також вилучати нелегальну зброю; 5) до кожного відділення міліції строком на місяць прикріпити уповноваженого – керівного працівника УМВС або міліції, звільнивши його від основної роботи. По кожному підрозділу міліції розробити конкретний план дій; б) докладні донесення висилати через кожні п'ять діб» [144,с.3]..

На незначну ефективність боротьби зі злочинністю впливало і те, що не було налагоджено належного обліку злочинних елементів, відповідної координації зусиль і обміну оперативними даними між міліцейськими службами. Перевірки свідчили про те, що у місцевих органах міліції багато злочинів взагалі не реєструвалися, а отже, не розслідувалися. Необхідно зазначити, що кількість скоєних злочинів та їх класифікація в областях України в повоєнний період була неординаковою. Про це свідчать такі дані.

У 1945 р. лише у Харківській області було здійснено 67 озброєних бандитських пограбувань складів, магазинів і місцевого населення [145, с.74]. 1946 р. дав ще гірші показники у статистиці злочинності порівняно з 1945 р.: число грабежів у республіці зросло на 120%, вбивств на 117%, пограбувань з вбивствами на 130%. Усього в цьому році в Україні було зареєстровано 66876 злочинів [145, с.14].

Пік злочинів припав на 1946 рік, упродовж якого було виявлено більше 36 тисяч озброєних пограбувань і понад 12 тисяч випадків соціального бандитизму [141, с.27].

Характерною особливістю злочинної діяльності бандгруп була значна кількість озброєних нальотів на різні об'єкти. Наприклад, група у складі 12 осіб у м. Дніпропетровську упродовж жовтня – листопада 1946 р. вчинила 12 озброєних пограбувань. А інша група у складі 10 осіб вчинила 8 озброєних пограбувань протягом 4 –х місяців [147, с.19-20].

У Ротмістрівському районі Київської області (нині Смілянський район Черкаської обл.) тривалий час безкарно оперувала бандитська група з 8 осіб, головним чином з молоді 1927- 1930 року народження, що складалася з місцевого населення, яка в цьому і сусідніх районах здійснювала грабежі, підпали, вбивства; мали місце факти руйнування залізничної колії та ін.

У Києво-Святошинському, Фастівському, Жашківському, Білоцерківському, Ржищевському та інших районах мали місце факти замаху на керівних працівників сільрад і колгоспів. У Васильківському, Гребінківському, Білоцерківському, Броварському, Бориспільському, Смілянському і Городищенському районах була низка випадків бандитизму, пов'язаних з грабежами і вбивствами місцевого населення [148, с. 308-309].

В Рівненській області 22 грудня 1945 р. в с. Мала Омальяна Ровенського району група невідомих в кількості 5 осіб у формі військовослужбовців, озброєна автоматами, вбила гр. Онопрійчука, пограбувала його майно і зникла на автомашині [149, с. 309-310]. І таких прикладів можна наводити величезну кількість.

З метою поліпшення керівництва в боротьбі зі злочинністю, у липні 1946 року було створене Управління карного розшуку СРСР (УКР). За кожним відділом УКР закріплювалася певна група республік, країв, областей, завданням якого було посилення контролю, перевірки і надання всебічної допомоги. Зокрема, 2-й відділ відав справами УРСР.

Як, один із заходів щодо посилення боротьби із злочинністю, на початку 1946 року, наказом МВС УРСР в м. Дніпропетровську створили окреме міське управління міліції .

У деякій мірі такий захід приніс позитивні результати. Так, за січень - лютий місяці 1946 року злочинність у м. Дніпропетровську значно зменшується, про це свідчать наступні показники: за бандитизм, порушено 4 справи, притягнуто до відповідальності 11 осіб; озброєний розбій, порушено 8 справ, притягнуто до відповідальності 31 особу; вбивство, порушено 5 справ, притягнуто до відповідальності 10 осіб; грабїж, порушено 27 справ, притягнуто до відповідальності 49 осіб; хуліганство, порушено 111 справ, до відповідальності притягнуто 159 осіб; за крадіжку, порушено 135 справ, до відповідальності притягнуто 190 осіб [146, с.73].

Але на відміну від центральних та східних областей злочинність у західних областях України мала певні особливості. Тут менше діяли кримінальні бандитські угруповання, на рахунку яких за статистикою, було більше скоєних тяжких злочинів у східних областях.

Так, аналіз архівних документів свідчить, що злочинність у Рівенській та Львівській областях характеризується так. У Рівенській області у IV кварталі 1945 року зареєстровано 366 злочинів, [146, с..1] у Львівській області у I кварталі 1946 року зареєстровано 348 злочинів. У порівнянні із злочинністю Львівської області, в м. Одесі тільки за жовтень і листопад 1945 року було зареєстровано 647 злочинів, із них: 24 вбивства, 487 краж, 47 грабунків, 144 хуліганських проявів [146, с.32].

У складній криміногенній обстановці, яка мала місце у повоєнний період в Україні, було видано чимало керівних документів МВС СРСР та ГУМ УРСР, які були нормативною базою у діяльності міліції. Так, директиви МВС СРСР № 150 від 6 червня і ГУМ від 18 липня 1946 року закликали органи міліції поліпшити розслідування злочинів в умовах зростання кількості кримінальних справ. Станом на початок 1946 року в Дрогобицькій області слідчими органами

міліції було порушено 724 кримінальні справи, із них було передано до суду 696 справ, припинено з різних причин 28 справ [146, с.37].

За випробуваною схемою накази та директиви підкріплювалися інструкціями, розпорядженнями та іншими підзаконними актами. Так, наказ НКВС СРСР від 7 березня, а за ним і директива ГУМ МВС СРСР № 184 від 18 липня 1946 року вимагали приділити увагу підготовці службових собак і використання їх у розкритті злочинів.

З метою розв'язання цієї проблеми при відділах КР обласних управлінь міліції були створені місячні курси підготовки відповідних фахівців та службово – розшукових собак. Незабаром з'явилися і певні результати. В директиві МВС СРСР 3 192 від 17 листопада 1947 року «Огляд роботи провідників розшукових собак за 1-ше півріччя 1947 року», зазначалось, що робота провідників розшукових собак органів міліції в боротьбі з кримінальною злочинністю покращилась.

Кількість виїздів провідників з розшуковими собаками на місце скоєння злочинів в II кварталі у порівнянні з I кварталом збільшилось на 6,5 %, розкриття злочинів на 12,0 %. Число затриманих злочинців по лінії КР з допомогою розшукових собак становило 47 %. Директивою також відзначалась робота провідників розшукових собак Житомирської області, в якій 7 провідників на протязі II кварталу 1947 року розкрили 105 злочинів. Особливо відзначився молодший лейтенант міліції Рябченко з розшуковою собакою Джильда, він особисто за цей період розкрив 49 злочинів.

Головна причина такого стану злочинності у республіці це невміння багатьох керівників на місцях правильно оцінити оперативні умови і своєчасно вжити відповідних заходів. Основними недоліками в роботі працівників карного розшуку вважалися: недостатнє використання науково-технічних засобів, відсутність агентурно-інформаторської мережі серед кримінальної злочинності, низька професійна підготовка.

До інших недоліків необхідно віднести численні порушення законності – незаконні обшуки, арешти, труси, затримання (без санкції прокурорів)

необґрунтоване притягнення до кримінальної відповідальності. У камерах попереднього ув'язнення (КПУ) громадян часто ув'язнювали без протоколів затримання і без попередніх допитів. Матеріали на затримання у встановлені строки не направлялися до прокуратури. На подання прокурорів про незаконні арешти і затримання деякі органи міліції взагалі не реагували.

Окремі працівники ліберально ставились до викритих злочинців, залишаючи їх на волі, а деколи зав'язували з ними дружні стосунки. Так, у Ворошилівському районі м. Одеси міліціонер Бабин супроводжуючи злочинця в тюрму, по дорозі зайшов до нього додому, де почав з ним вживати спиртні напої, а потім сприяв його втечі. [146, с..35].

Численними були випадки тяганини у розслідуванні кримінальних справ. Приховувались від реєстрації заяви громадян і повідомлення організацій про злочини. Так, у наказі МВС УРСР № 00106 від 10 липня 1946 року зазначалось, що станом на 25 червня 1946 року у провадженні слідчих органів відділів з боротьби з бандитизмом західних областей України, знаходились справи на 396 обвинувачених із строком ведення слідства більше 4-х місяців.

Порушення строків слідства було звичайним явищем і не обмежувалось у часі. Тільки в одному УМВС у Львівській області на кінець 1946 року нараховувалося арештованих із строком затримання більше одного року – 120 осіб і до одного року – 85 осіб [146, с.125].

Недбале ставлення до своїх обов'язків з боку слідчих органів міліції при проведенні слідства, як свідчать документи, приводило до повернення судом кримінальних справ на додаткове розслідування. Так, в областях України тільки за 15 днів липня 1946 року повернено на додаткове розслідування 188 кримінальних справ [146, с..126].

Відповідно до постанови ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР від 27 серпня 1946 року «Про недоліки боротьби з порушниками соціалістичної законності і заходах до їх усунення» в обласних комітетах КП(б)У проводились численні засідання на яких в першу чергу заслуховували про стан роботи слідчих органів міліції, а також приймалися необхідні заходи. Так, на засіданні бюро

Рівненського обкому КП(б)У від 20 вересня 1946 року було відзначено незадовільну роботу на цій ділянці. Так, із 100 % винесених обвинувачень з кримінальних справ, залишено в силі затверджених вироків після розгляду справи в суді в Демидівському районі – 16 %; Козинському – 13 %; Рафаловському – 11 %; Острозькому – 20 %; Млиновському – 0 % [146, с..4].

За перше півріччя 1946 року з розглянутих у другій інстанції Рівненським обласним судом 462 справи, які направлялись органами міліції, були скасовані вирокі по 187 справах, з них: 50 справ відправлено на додаткове розслідування; 109 - справ на новий розгляд у суді першої інстанції; 28 справ припинено, як безпідставно порушені [146, с..4].

Для викорінення недоліків була проведена значна робота з очищення від «баласту» та укомплектування слідчих органів міліції. Посилювався контроль за розслідуванням справ з боку прокуратури, не залишались осторонь партійні і радянські органи. Якість особового складу дещо поліпшилася. Зміни на краще відбувалися і в організаційному плані. Були збільшені штати слідчих органів міліції, як допоміжна ланка у розкритті злочинів зміцнювались чергові частини, паспортні столи, кількість політпрацівників у міських та районних відділах міліції значно зросла. Та, на нашу думку, необхідно було в першу чергу підняти рівень професійної підготовки працівників міліції, які займались слідчою роботою, провести реорганізацію слідчих органів, тобто виділити їх в окремий підрозділ, так як це і було пізніше зроблено.

У лютому 1948 року був створений слідчий відділ ГУМ. Відповідні відділи були створені й в УРСР – республіканський і обласні. Головне завдання цих структур полягало у поліпшенні слідчої роботи, підготовці кваліфікованих кадрів слідчих, наданні допомоги та у здійсненні контролю за роботою місцевих органів міліції. В зв'язку з виділенням слідчих відділів, відділень УМ МВС із складу КР та БРСВС наказом МВС СРСР № 0162 від 11 березня 1948 року затверджувались нові штати слідчих відділів, які мали таку структуру: начальник відділу, начальник відділення, їх заступники, помічники; старший слідчий,

слідчий, молодший слідчий. На думку керівників, такі зміни повинні були б позитивно вплинути на всі аспекти слідчої роботи.

Ще одним із напрямів діяльності міліції в післявоєнний період була боротьба з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією (БРСВС), з правопорушеннями, пов'язаними з картковою системою розподілу товарів і продуктів та ін. Ці та інші завдання покладались на відділи БРСВС. У січні 1947 року відділ БРСВС ГУМ був реорганізований в Управління. Воно керувало оперативною, слідчою (до лютого 1948 року) і профілактичною роботою підпорядкованих органів на таких ділянках, як розкрадання державної власності, спекуляція, контрабанда, фальшування грошей, хабарництво.

Спільною постановою РМ СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 липня 1946 року та відповідною директивою МВС СРСР органам міліції доручалося вжити низку заходів щодо посилення боротьби з розкраданням і розбазарюванням хліба. Так, в Миколаївській області у 1946 року за скупку і перепродажу хлібопродуктів на базарах було затримано 249 осіб. Крім того у спекулянтів було вилучено 276 тисяч карбованців, 73 361 кг зерна і муки, масла та інших жирів – 1410 кг, м'яса і м'ясопродуктів – 1 893 кг, інших продуктів – на 146 700 карбованців, промислових товарів - на 374 000 карбованців [144,.с.4].

Складний стан із злочинністю у сфері БРСВС був на початку 1947 року коли проводилась посівна кампанія. Це пов'язувалось із засухою у 1946 році та початком голодомору в Україні. Міліція, враховуючи вказівки партійних та радянських органів, приділяла особливу увагу щодо попередження злочинів, які скоювались безпосередньо під час посівної. Найбільшого поширення набули такі злочини:

- 1) зловмисне затягнення ремонту сільськогосподарських машин на підставі відсутності запасних частин та спеціалістів.
- 2) крадіжка зерна під час транспортування і сіву відповідальними за це особами (ваговиками, бригадирами польових бригад, охороною).
- 3) крадіжка охороною насіння та пального.

4) крадіжка і розбазарювання насіння посадовими працівниками колгоспів, радгоспів, підсобних господарств.

5) крадіжка посівного матеріалу шляхом зменшення норми висіву та крадіжка пального за рахунок безконтрольності за його розходом.

6) крадіжка насіння працівниками баз з перепродажем на базарах за спекулятивними цінами.

7) створення лишків насіння шляхом обважування, зволоження, списування на сушку, збільшення відходів під час сортування.

Так, за скоєння аналогічних злочинів у першому кварталі 1947 року органами міліції було притягнуто до відповідальності такі категорії правопорушників: працівників районних партійних організацій - 89 осіб; працівників районних адміністративних органів – 133; працівників колгоспних та радгоспних управлінь – 109; бійців винищувальних загонів, які залучались до проведення посівної кампанії – 197 [146, с. 65].

Необхідно зазначити, що значна кількість злочинів скоювалась злочинними групами, метою яких були грабунки продовольчих складів, баз, зерносховищ. Так, жителі м. Миколаєва Ващенко, Кучеренко, Короситков, Варяшко, Павлюк, Гіржеев у ніч з 6 на 7 серпня 1946 року приїхали вантажною машиною на тік колгоспу ім. 61 Комунара і, погрожуючи зброєю примусили колгоспників завантажити 25 мішків пшениці, після чого зникли. Продовжуючи злочинну діяльність, 12 вересня цього ж року, ця ж група, погрожуючи зброєю забрала з підсобного господарства судоремонтних майстерень зерна та іншого майна на 9 430 карбованців [144, с.5].

Для попередження і розкриття злочинів з розкрадання державного та громадського майна органи міліції застосовували нові форми і методи в своїй діяльності, це давало змогу попереджати скоєння злочинів та правопорушень проти державної власності. Такі як залучення до охорони зерносховищ, токів бригади сприяння міліції, а в західних областях України групи охорони громадського порядку, перевірка та контроль посадових осіб, які безпосередньо

мають доступ до матеріальних цінностей (зерна, насіння, паливо-мастильних матеріалів та ін.).

Допоміжним заходом у боротьбі із злочинністю у цій сфері, як уже згадувалось вище, було видання Указу ПВР СРСР від 4 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна», який значно посилив покарання за злочини проти державної власності, і надалі, саме охороні державної власності, цьому важливому напрямку роботи міліції, вищі державні органи приділяли значну увагу.

Проведення грошової реформи у грудні 1947 року і скасування карткової системи забезпечення населення, в деякій мірі зменшили загальну кількість злочинів в напрямку БРСВС, так як завдяки цим заходам зникли такі види злочинів, як спекуляція продовольчими і промтоварними картками, виготовлення фальшивих карток і талонів.

Для організації охорони пунктів з обміну грошей у всі області України були відряджені керівні співробітники центрального апарату МВС України і міліції, а в міста, райони і села – співробітники обласних апаратів [150, с.82].

Дещо поліпшилася протидія розкраданню державної власності і спекуляції, однак внаслідок проведення вищезгаданих заходів, серед населення поширилось самогоноваріння.

З метою «успішної ліквідації злочинності», начальник ГУМ Леонтьєв А. запропонував на 1949 рік такі завдання: зміцнити в органах міліції дисципліну та контроль за виконанням усіх наказів та директив, чітко визначити функцію кожного працівника, навести порядок у охороні об'єктів соцвласності (більше як 25% усіх крадіжок становили крадіжки зі складів, магазинів, баз та ін.). Відзначався масовий характер розкрадання продукції на державних підприємствах і великі масштаби спекуляції. Викрадали м'ясні і молочні продукти, кондитерські, тютюнові, трикотажні, парфумерні вироби, спирт [144, с.6].

Підбиваючи підсумки роботи міліції у 1947 році, МВС СРСР зазначило, що злочинність в країні порівняно з 1946 роком, зменшилась на 17 %, в тому

числі розбої – на 37,7 %, грабунки – на 19,7 %, вбивства – на 1,1 %, кваліфіковані крадіжки – на 14,2 %, хуліганство – на 62,9 %, інші злочини – на 54,6 %. Показник розкриття злочинів становив 92,6 %. На наш погляд, показники дуже завищені, так як за цей період в Українській РСР злочинність зросла на 22 % [144, с.7]. Та все ж таки тенденція до послідовного зниження злочинності стала помітною тільки в період 1948 – 1949 рр., це пояснюється тим, що була посилена кримінальна відповідальність за вчинені злочини.

Особливу увагу необхідно звернути на Указ ПВР СРСР від 4 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна», наслідки якого стали очевидні якраз у 1948 році.

Так, за даними оперативно-слідчої роботи по лінії карного розшуку в Чернігівській області на підставі Указу в 1948 році було порушено 536 кримінальних справ та притягнуто до відповідальності 700 осіб. Необхідно зазначити, що більшу частину злочинів, за які були засуджені злочинці на підставі норм Указу, можна розподілити таким чином: за злочини проти особи – вбивство з метою пограбування, розбій (ч.1 п.2 і ч.2 п.3 Указу від 4.УІ.47 р.) порушено 15 кримінальних справ, засуджено 42 особи; за злочини скоєні проти державного і громадського майна, тобто крадіжки майна з державних об'єктів скоєні особами, які не мали доступу і не працювали на цих об'єктах (п.1, п.2, п.3, п.4 Указу від 4.УІ.47 р.) порушено 92 справи, засуджено 121 особу; за крадіжки особистого майна громадян, кишенькові крадіжки, скотокрадство (п.1, п.1 ч.2 Указу від 4.УІ.47 р.) порушено 339 кримінальних справ, засуджено – 547 осіб.

Наведені дані, звісно, не відображають загальну криміногенну картину в республіці. Та, як зазначив начальник УМ МВС УРСР комісар міліції 3 рангу Руденко К.Р., що за 1948 рік порівнюючи з 1947 роком, злочинність у республіці знизилась на 59,3 % від загальної кількості скоєних злочинів [144, с.8].

Необхідно сказати, що серед працівників МВС, МДБ, міліції, бійців винищувальних батальйонів, завданням яких була боротьба зі злочинністю, було виявлено чимало порушень законності.

Керівники органів міліції, начальники політчастин часом поблажливо ставились до своїх підлеглих, приховуючи факти службових проступків і злочинів. Причинами правопорушень був недостатній рівень підбору кадрів та низький політико-моральний стан.

Як, свідчать архівні документи тільки за 1945 рік в Ізмаїльській, Чернівецькій, Рівенській і Волинській областях було виявлено 1 109 порушень так званої “соціалістичної законності” скоєних правоохоронними органами, в тому числі: вбивств – 77; підпалів та знищення майна – 75; незаконного вилучення майна – 378; нанесення побоїв – 213; безпідставних арештів – 46; та інших правопорушень – 261. До цих даних не входять 1 500 арештів, проведених органами міліції в Львівській області без санкції прокурора, з яких більше 60 % арештів не мали підстав [146, с. 69].

За цей період до дисциплінарної та кримінальної відповідальності притягнуто 237 працівників НКВС, НКДБ, міліції; 197 бійців винищувальних загонів; 18 працівників судів і прокуратури [146, с. 69].

Для виправлення положення була видана Постанова ЦК КП(б)У від 24 липня 1946 року «Про недоліки в роботі органів МВС, МДБ, суду і прокуратури у боротьбі з порушниками соціалістичної законності в західних областях УРСР». У ній зазначалось, що за перші п'ять місяців 1946 року в західних областях УРСР було виявлено 965 порушень соціалістичної законності, в 462 випадках порушники були віддані до суду [151, с.419-422].

Цією ж постановою були прийняті заходи, які на думку партійних керівників, повинні були викоринити скоєння порушень законності. Так, в постановляючій частині передбачалось зобов'язати виконавчі комітети обласних та районих Рад західних областей терміново розглянути всі подання і протести прокурорів на прийняті постанови, які суперечать законності і в подальшому розглядати їх у встановлені законом строки. Зобов'язати начальників обласних Управлінь та райвідділів МВС, МДБ та органів прокуратури при проведенні арештів строго керуватися постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 7 листопада 1938 року “Про арешти, прокурорському нагляді і проведення слідства”.

Особливу увагу було звернено на те, що при проведенні ЧВО, попередньо їх розробляти за агентурною інформацією, та заборонити проведення “масових прочісувань” сіл, обходів усіх будинків і незаконних обшуків, а також проведення масових затримань. Справи про порушення законності підготовляти та розглядати в першу чергу. Перед партійними органами ставилось завдання щодо поліпшення роботи первинних партійних організацій органів МВС, МДБ, судів і прокуратур [151, с.422-423].

Відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 24 липня 1946 року керівництво МВС УРСР надіслали листа та копію наказу № 00106 від 10 липня 1946 р. «Про боротьбу з порушниками соціалістичної законності в органах МВС УРСР», секретарю ЦК КП(б)У з кадрів т. Єпішеву О.О.¹, в якому зазначалось: звернути увагу керівникам органів міліції всіх рівнів на проведення партійно-виховної роботи в підпорядкованих їм підрозділах, поліпшити виховання молодих кадрів, які прийшли в органи міліції з лав Червоної Армії [146, с.122].

З метою недопущення фактів порушення законності, а також відповідного реагування на кожний випадок, МВС УРСР за перше півріччя видало 14 наказів і директив. Одночасно із заходами політико-виховної роботи органи МВС проводили чистку апарата, внаслідок цього за шість місяців 1946 року з органів МВС звільнено 2 185 осіб. За перше півріччя 1946 року, з 408 випадків порушень законності притягнуто до відповідальності 537 осіб, з них передано до суду 146 осіб, і 391 – наказано в дисциплінарному порядку [146, с.123].

Значну кількість працівників міліції було звільнено за “моральне розкладення”, тобто зловживання спиртними напоями, скоєння службових злочинів та інше. Аналіз справ даної категорії станом на кінець 1946 рік свідчить, що судові вироки були винесені 112 працівникам міліції. З них за розтрати та привласнення – 25, за взяття хабара – 24, різноманітні зловживання і халатність – 63 [146, с.2].

¹ Єпішев Олексій Олексійович, 1908 р.н. 3 травня 1946 року секретар ЦК КП(б) УРСР з кадрів. З 1951 – 1953 рр. заступник міністра держбезпеки СРСР.

Про стан злочинності та протидію їй в одній з областей республіки на початку 1947 р. свідчить повідомлення секретаря Запорізького обкому КП(б)У про вжиті заходи щодо посилення боротьби з кримінальною злочинністю і забезпечення охорони державної власності від 21 січня 1947 р. У повідомленні зазначалося, що найбільш ураженими злочинністю районами області були Мелітопольський, Осипенковський, Каменсько-Дніпровський, Велико-Токмакський, Васильєвський і Михайлівський. У кожному з цих районів були направлені керівні працівники міліції області для посилення протидії злочинності. При цьому в Каменсько-Дніпровський район була спрямована спеціальна військова група МВС, якою була ліквідована бандитська група у складі 17 осіб [152, с.10].

Необхідність зміцнення правопорядку і державної безпеки в сфері боротьби із злочинністю, а також агентурою, викликало необхідність запровадження дозвільного режиму на всій території СРСР. Так на території УРСР діяв дозвільний порядок перетину адміністративних кордонів із однієї області до іншої. Особи могли перетнути кордон лише отримавши відповідне посвідчення, яке видавалося за наявності поважних причин такої поїздки місцевими органами НКВС, але які саме обставини вважалося поважними, жодним актом врегульовано не було [143, с. 127].

У 1946 р. для підвищення ролі громадськості в протидії злочинності при міських, районних відділах міліції, лінійних відділеннях і лінійних пунктах міліції залізничного та водного транспорту були знову створені бригади сприяння міліції (БСМ). Загальне керівництво за їхньою діяльністю покладалося на органи міліції, чисельність цих бригад у досліджуваній період постійно зростала. Результати досить швидко далися взнаки. Вже у 1946 р. за участю БСМ було розкрито 20% (від усіх скоєних) злочинів, попереджено 17,8% від загальної кількості і затримано 18% (від усіх затриманих) злочинців.

У зв'язку з проведенням грошової реформи та відміною карток на продовольчі та промислові товари органи внутрішніх справ вели спостереження за зміною настроїв населення напередодні цього заходу. У цілком таємній

доповідній міністра внутрішніх справ СРСР С.Н. Круглова Й.В. Сталіну та іншим вищим керівникам держави вказувалося: «За повідомленнями з великих міст Української РСР там посилено поширюються чутки про майбутню грошову реформу і відміну карткової системи. У зв'язку з цим в торгових організаціях спостерігається наплив населення за покупками. По Центральному Київському універмагу Особторгу при плані торгівлі 800 тис. рублів, 30 листопада було продано товарів на суму 2 млн. рублів. На ринках і базарах м. Києва ціни на промтовари і вироби збільшилися в 2-3 рази. У усіх ощадкасах м. Києва і великих містах України спочатку спостерігалось вилучення великих вкладів з ощадкас, а за останні два дні різко збільшилася кількість вкладників. 30 листопада надходження в ощадкаси м. Києва склало 2 млн. рублів. З отриманих від периферійних органів МВС даних видно, що джерелами поширення чуток про майбутню заміну грошей у ряді випадків є працівники фінансових органів. Так, МВС Української РСР повідомляє, що 30 листопада ц. р. громадянин Кашинчук, дочка якого працює в Київській обласній конторі держбанку, в розмові зі своїми знайомими заявив: «У держбанку, який розміщується на Інститутській вулиці, днями відбувалася нарада представників обласних контор держбанку. На нараді у присутності представника з Москви розглядалось питання про обмін грошей» [152,с.10].

За зразкове виконання службових обов'язків з охорони правопорядку у 1945 р. по Харківській області 28 співробітників були нагороджені орденами і медалями, у 1946 р. 22 працівники були відзначені знаком «Почесний працівник НКВС», 142 – цінними подарунками [141, с.121].

Всього по НКВС УРСР у 1946 р. за виконання спеціального завдання уряду, ліквідацію бандитизму і злочинності 580 осіб були нагороджені урядовими нагородами – орденами і медалями.

У боротьбі з озброєними злочинцями у перші повоєнні роки міліція Харківщини понесла істотні втрати: загинули працівники міліції І. Д. Швецький, О. І. Пивоваров, Н. П. Копков, І. Ф. Матус, А. І. Солодилов, В. П.

Гітлан, Н. Я. Калашников, А. С. Кулініч, К. П. Черепаха, Н. З. Рисований, Н. Н. Лола, Ф. М. Батраков, Д. У. Пересада та інші.

Аналізуючи причини порушень законності, можна константувати, що ріст злочинності в повоєнні роки підкріплювався і такими факторами, як низька професійна підготовка особового складу органів міліції, недоліки в роботі кадрового апарату МВС (це пов'язується з підбором кадрів для органів міліції), низький рівень політико-виховної роботи, що призвело до розкладення серед особового складу міліції (порушення службової дисципліни, аморальні прояви, пияцтво, хабарництво та інше).

Отже, боротьба органів міліції зі злочинністю зводилась до наступних напрямків, які постійно удосконалювались: 1) попередження і розкриття злочинів структурними підрозділами міліції (карного розшуку і боротьби з розкраданням соціалістичної власності та спекуляції); 2) проведення дізнання та здійснення ряду слідчих функцій. Факторами, що не дозволяли міліції повноцінно здійснювати функції по боротьбі зі злочинністю були: 1) недостатнє використання науково-технічних засобів; 2) відсутність розгалуженої агентурно-інформаторської мережі; 3) нестача професійних кадрів; 4) порушення “соціалістичної законності” під час проведення дізнання та слідства; 5) залучення оперативних працівників КР і БРСВС до виконання не належних для них функцій.

SECTION 7. JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AGENCIES

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.7.1

7.1 Криминалистический анализ ошибок при назначении и проведении судебных экспертиз при расследовании серийных сексуальных убийств

Следует отметить, что в последние годы проблема раскрытия и расследования серийных сексуальных (сексуально-садистских) убийств привлекла и продолжает привлекать внимание украинских и зарубежных ученых, что является положительным обстоятельством [154]. В диссертациях, монографиях, других публикациях рассматривались различные аспекты указанной проблематики: криминологические, уголовно-правовые, криминалистические, психологические и др. Однако, не менее важен еще один аспект исследования, который, к сожалению, до сих пор не встретил должного внимания ученых, хотя он имеет важное прикладное и практическое значение. Речь идет об изучении, анализе расследованных уголовных дел и уголовных производств (по действующему УПК Украины (2012г.) и определении допущенных при расследовании указанных преступлений ошибок, особенно типичных, повторяющихся из дела в дело на протяжении многих лет и в разных странах. Цель – выделить, обобщить и проанализировать их, чтобы избежать повторения в дальнейшем, и оптимизировать, сделать более эффективным, быстрым и качественным расследование данных видов серийных убийств. Результаты следственных ошибок негативно сказываются на качестве и сроках расследования, могут повлечь за собой тяжкие последствия (новые жертвы, значительный материальный ущерб, привлечение к ответственности невиновных и др.).

Некоторые ошибки могут быть выявлены достаточно просто, при внимательном изучении и сопоставлении материалов уголовных дел (производств), если они содержатся в соответствующих процессуальных документах: постановлениях о назначении экспертиз, протоколах отбора образцов для сравнительного исследования, протоколах следственных (розыскных) действий, заключениях экспертов. Например, поставлены ли все

необходимые вопросы на разрешение эксперта, отобраны ли необходимые образцы для сравнительного исследования, проведены ли дополнительные следственные (розыскные) действия, использованы ли необходимые в данной следственной ситуации тактические приемы допроса и др.

Более опасными являются неочевидные ошибки, которые простым изучением материалов уголовного дела (производства) сложно, а иногда и невозможно выявить, поскольку они в нем не отражены. О наличии таких ошибок зачастую узнают по их негативным последствиям: выбор неправильного направления расследования, увлечение одной версией, задержание невиновного и т.п. В таких случаях нельзя своевременно принять меры к их устранению или хотя бы уменьшению нежелательных последствий этих ошибок.

Ошибки при расследовании серийных сексуальных убийств совершались как оперативными работниками, так и следователями, и судебными экспертами. Их рассмотрение ввиду объемного материала заслуживает нескольких публикаций или отдельного исследования. Поэтому предметом нашего рассмотрения будут ошибки, допускаемые при назначении и проведении экспертиз, пути их устранения и предупреждения. В качестве примеров взяты наиболее известные дела о серийных сексуальных убийствах разных лет.

Как показывает практика, даже при расследовании указанных дел допускались экспертные ошибки. Так, в обвинительном заключении по уголовному делу о серии убийств, совершенных С.Головкиным (Фишер) в Московской области в 1984-1992 гг., отмечались «...упущения проведенных экспертных исследований» [155, с. 267].

Одна из известных и распространенных экспертных ошибок связана с так называемым «феноменом «парадоксального выделительства», история появления которого такова. При расследовании серии убийств, связанных с изнасилованием женщин в Ростовской области, оперативными работниками был задержан А.Чикатило. Проведенными судебно-биологическими экспертизами было установлено, что групповая принадлежность биологических следов преступника относится к четвертой группе крови. Полученные от задержанного

образцы крови относились ко второй группе, на основании чего был сделан вывод о непричастности Чикатило к преступлениям расследуемой серии. Проведенная позднее комиссионная судебно-биологическая экспертиза установила, что кровь Чикатило соответствует второй группе крови, а его выделения (пот, слюна, сперма) - четвертой группе. Тем самым устанавливался факт его принадлежности к лицам, обладающим феноменом «парадоксального выделительства» [156, с. 129]. На данную тему было высказано много мнений и достаточно написано. У данного феномена имеются как сторонники [157], так и противники [158].

Следует согласиться с П. Лорреном, что: «Чикатило помогла природа. У него оказалась редчайшая биологическая особенность: группа крови не соответствовала группе других его выделений. Его биологическую характеристику (феномен, известный и ученым, и криминалистам) *следовало принять во внимание и сделать дополнительные анализы* (курсив мой – Е.А.)» [157, с. 68]. Также заслуживает внимания и мнение Н. Водько, что «...версия о «парадоксальном выделительстве» импонировала следствию. Это был выход, чтобы достойно объяснить причину допущенных экспертной и следственной ошибок. Следует полагать, что и ведущие биологи страны корпоративно подтвердили выводы о наличии антигенов А, В, Н, в выделениях Чикатило, поскольку в случае определения выделений как относящихся ко второй группе, предыдущие заключения теряли значимость для дела» [158, с. 77]. «Кровь на исследование берут из вены или пальца, она «чистая», а выделения смешиваются с бактериями, «чужими белками», другими посторонними примесями. В общем, нет никакого «парадоксального выделительства». Потому что в природе нет людей, имеющих разные группы крови и выделений», предлагает свое объяснение Т.В. Стегнова [158, с. 77].

Неверные выводы, по мнению ведущих специалистов, были получены ввиду трудностей исследования биологического материала (спермы с мест убийств), загрязненного бактериями, биологическими объектами. «Процесс экспертизы длителен, трудоемок, требует высокой квалификации. Тщательно

исследовать следы с контрольными образцами спермы следовало разными методами, что не было сделано, и в этом – основная причина поспешных выводов о группе крови», правильно отмечает И.Н. Горбулинская [159, с. 175].

Подобные ошибки возникали также при расследовании уголовных дел в отношении Головкина и В. Кулика (Иркутск). Эксперты указывали группу АВ (IV), у Головкина была В α (III), у Кулика - А β (II). Правда, следователи вовремя устранили эти противоречия назначением повторных экспертиз [160]. Подобный факт также имел место в Алма-Ате в 1989 г., когда в связи с ошибочными выводами экспертов относительно выделений, изъятых с жертв насилия, искали преступника с четвертой группой крови. Повторная экспертиза определила группу спермы во всех следах как первую. Собранными доказательствами удалось изобличить подозревавшегося ранее гражданина М. [161].

Анализируя изложенное, считаем, что экспертные ошибки нельзя рассматривать отдельно от следственных, поскольку они зачастую связаны между собой; иногда следственные влекут за собой экспертные, и наоборот. Не было бы никакой ошибки относительно «непричастности» Чикатило к серии убийств, не было бы новых жертв, как, возможно, не было бы дальнейшей дискуссии о «парадоксальном выделительстве», если бы следователь отобрал образцы крови, спермы и назначил дополнительную экспертизу. Необходимость в этом была, поскольку на местах преступлений Чикатило своей крови не оставлял, только сперму. Но ее для исследования у него не взяли. По словам следователя, не знали, как это сделать [162, с. 104]. В данном случае упущение следователя повлекло за собой ошибку эксперта. Последняя же, в свою очередь, дала основания для преждевременного и неправильного вывода следствия о непричастности подозреваемого и освобождению Чикатило.

В данном случае в указанном деле Чикатило ошибка эксперта не была неочевидной, ее можно было без особого труда выявить при изучении материалов дела. Для этого достаточно было внимательно ознакомиться хотя бы с постановлением о назначении судебно-биологической экспертизы и просмотреть перечень поставленных вопросов, сравнить это с имеющимися в

деле другими данными, указывающими на причастность Чикатило. Например, на сообщение негласного сотрудника, содержащегося с ним в одной камере СИЗО, и сообщившим об интересе сокамерника к возможности установления по биологическим следам человека.

Справедливости ради следует сказать, что все-таки это была больше ошибка следствия, а не эксперта. Именно следователь отвечает за выполнение требований УПК Украины о полном, всестороннем и объективном расследовании обстоятельств дела. Все же достаточно непрофессиональными, особенно учитывая резонансность и категорию уголовного дела, следует признать действия эксперта-биолога, ограничившегося отрицательным выводом. До этого, в 1980 г., Главное Бюро СМЭ (г. Москва) столкнулось со случаем расхождения группы крови и группы спермы, а в журнале «Судебно-медицинская экспертиза», № 4 за 1981 г. была напечатана статья «О некоторых особенностях экспертизы вещественных доказательств в связи с половыми преступлениями», в которой отмечалось, что «...этот вывод может оказаться преждевременным». В дальнейшем Бюро СМЭ России признало ошибки в этих экспертизах [162, с. 106-107].

Даже если бы эксперт и не был знаком с указанной статьей, соблюдение им положений уголовно-процессуального кодекса о возможности постановки вопросов, не вынесенных на разрешение экспертизы следователем (ст. 200 УПК Украины 1960 г.), его требовательность в предоставлении всех необходимых для проведения исследования материалов позволили бы избежать указанной ошибки. Полагаем, чтобы поставить точку в этом важном вопросе, следует провести необходимые исследования, разработать новые, надежные методики определения групповой принадлежности выделений, чтобы документально подтвердить (или опровергнуть) существование феномена «парадоксального выделительства». В настоящее время наиболее точные и доказательные результаты исследования объектов биологического происхождения обеспечивает молекулярно-генетический идентификационный анализ, который проводится в рамках судебной генетической экспертизы [159, с. 177].

В связи с указанными потенциальными возможностями генетической экспертизы, следует предупредить следователей о следующем важном моменте. «Некоторые следователи предпочитают сначала назначать серологическую экспертизу, а в зависимости от ее результатов решать вопрос о необходимости исследования ДНК. Данная позиция может быть оправдана в тех ситуациях, когда биологического материала на исследуемых объектах достаточное количество и расследование не ограничено во времени... При изъятии следов биологического происхождения и, что особенно важно, в случаях, когда крови, пота, слюны, спермы и других веществ обнаружено незначительное количество, данные объекты необходимо сразу направлять на генетическую экспертизу, минуя серологическое установление групповой принадлежности», как правильно указывает И.Н. Горбулинская [159, с. 180]. Поддерживая указанное мнение, отметим, что назначение генетической экспертизы обосновано не только заботой о сохранности идентификационной информации на исследуемых объектах. Не менее важен временной фактор: своевременное получение результатов экспертизы позволит быстрее использовать эту информацию для поиска и изобличения преступника.

Ошибки при назначении и проведении экспертиз касаются также взаимодействия следователя и эксперта. Поэтому в качестве рекомендации предлагаем: при назначении экспертизы следует хотя бы в общем ставить в известность эксперта о категории дела, конечно, если это не создаст в последующем трудности расследованию. Здесь, в частности, имеется в виду возможное противодействие расследованию путем вынесения экспертом определенного (желаемого) заключения об известных уже обстоятельствах совершенного преступления (преступлений). Осведомленность о деле может быть принята экспертом во внимание при проведении экспертизы, в т.ч. для уточнения поставленных на разрешение и постановки новых вопросов (в соответствии со ст. 200 УПК Украины 1960 г.). В деле Чикатило нам не удалось установить, знал ли эксперт, проводя исследование, о том, что расследовалась серия убийств. Возможно, зная об этом, он бы более ответственно подошел к

истребованию необходимых образцов, не вынес бы поспешного отрицательного заключения, а взвесил бы все «за» и «против» такого вывода.

Кроме полноты проведения экспертами исследований и подготовки ими правильных, обоснованных заключений, важную роль играет также работа следователя по оценке результатов экспертиз. Правильно отмечается, что «...каждое заключение эксперта по каждому из эпизодов серий сексуальных убийств необходимо тщательно изучить...В актах судебно-медицинской экспертизы, например, следует обратить внимание на полноту проведения исследования; взятие проб крови для определения ее групповой принадлежности...Такое изучение необходимо для сопоставления и анализа данных, имеющихся по всем эпизодам серии...Кроме того, такое изучение помогает своевременно выявить имеющиеся «пробелы» в проведенных экспертизах по тому или иному эпизоду и при необходимости оперативно назначать проведение дополнительной или повторной экспертизы» [163, с. 142]. Следует оценивать заключение эксперта «...с точки зрения современного состояния науки», верно предлагает И.В. Усанов. Для осуществления этого следователь должен иметь представление относительно новейших разработок в области проведения судебных экспертиз, осознавать, какие при этом возможности открываются перед следствием, а также иметь сведения о применении данных методик на практике [156, с. 134-135]. По одному делу такая осведомленность следователя привела к назначению повторной экспертизы, которая дала правильный результат [164].

Речь идет о следователе, так как именно он отвечает за полное, всестороннее, объективное и качественное расследование; от него зависит принятие процессуальных решений, в том числе и о назначении экспертиз. Следователь должен сопоставить заключение эксперта с материалами дела. При этом он может заметить собственное упущение (не поставлен на разрешение какой-то вопрос и др.) или если эксперт на что-то не обратил внимание в связи с неполнотой представленной для проведения экспертизы информации, и соответствующим образом незамедлительно отреагировать на это, устранив

таким образом свою и/или предупредив ошибку эксперта. Поэтому важно постоянно держать в поле зрения вопросы повышения уровня профессионализма следователей, в том числе их осведомленности о новейших методиках исследования доказательств и современных возможностях судебных экспертиз.

Ошибки также допускаются экспертами из-за их недостаточно внимательного отношения к исследуемым объектам. При расследовании серии изнасилований с убийствами в марте-ноябре 1970 г. в Ворошиловграде (ныне – Луганск) рядом с одним из трупов было обнаружено полотенце, использовавшееся как кляп. Но сотрудники экспертно-криминалистического отдела местного УВД неверно прочитали оттиск штампа на полотенце – важнейшей улике, оставленной преступником на месте нападения, которая прямо указывала на возможного преступника. Это не позволило своевременно выявить и задержать настоящего убийцу – З. Алмазяна [165].

При расследовании серии убийств с изнасилованием в Московской области, в марте 1993 года при осмотре места происшествия были обнаружены очки жертвы с четким отпечатком пальца, не принадлежавшего потерпевшей. Экспертиза проводилась более двух месяцев и установила, что след оставлен С. Ряховским. Однако, заключение пришло, когда убийца уже 4 недели находился под арестом. Пока проводилась экспертиза, Ряховский успел убить нескольких человек [166, с. 109-110]. Поэтому, исходя из существующих в УПК Украины процессуальных сроков проведения досудебного расследования, считаем необходимым поставить вопрос об установлении в нем соответствующих сроков проведения экспертиз. По этому же делу выводы судебно-биологической экспертизы были признаны следствием необоснованными, поскольку при ее производстве не в полном объеме были исследованы представленные объекты [167, с. 227-228]. Ошибки при проведении экспертиз допускались и по другим делам данной категории [168].

Основные направления преодоления экспертных ошибок рассмотрела в своей диссертации В.М. Абрамова, отмечая, что: «...Особое внимание приобретает контроль руководителя за заключениями про невозможность

разрешения вопроса по существу. Тщательная проверка их обоснованности будет содействовать сокращению количества таких заключений и тем самым уменьшению потенциальных латентных ошибок эксперта, которые могут быть выявлены позднее, при проведении повторных экспертиз» [169, с. 12-13].

Добавим только, что критическое осмысление допущенных ошибок является условием приобретения профессионального опыта, без которого невозможно повышение качества расследования. Надеемся этой публикацией привлечь внимание ученых, практических работников, руководителей правоохранительных органов к данной проблеме с целью принятия соответствующих мер и улучшения положения с расследованием серийных сексуальных убийств.

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.7.2

7.2 Автоматизація проведення судових експертиз як складова комплексного розвитку експертного забезпечення правосуддя

Сучасні тенденції розвитку суспільства, потреба у використанні спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що зростає день у день, дає змогу розглядати судово-експертну діяльність як найбільш перспективний механізм захисту прав і свобод людини й інтересів держави. Окрім того, у розвитку сучасного законотворення спостерігається стійка тенденція до підвищення ролі інституту судових експертиз, без якого неможливо здійснювати справедливе судочинство. Висновки експертів, надані у будь-якому виді судочинства, є науково обґрунтованими доказами, здобутими за процесуальними нормами на основі об'єктивних, усебічних і повних досліджень. Порівняно з іншими доказами, висновок експерта має специфічні ознаки, зумовлені його сутністю: фахівець формує такий висновок на основі застосування спеціальних знань та є вивідним знанням, а не інформативним, як решта особистих доказів (показань, свідчень) і знань.

Сьогодні для вирішення прикладних завдань судові експерти застосовують широкий спектр різноманітних методів і підходів. Визміна структури судочинства (як результат глобальних соціально-економічних перетворень у суспільстві) спонукає до появи нових форм і методів вирішення справ у суді. Це, зі свого боку, створює об'єктивні передумови підвищення значущості дослідження речових доказів у судочинстві й ініціює розвиток нових видів судових експертиз. Провідною відмітною ознакою нових експертних досліджень є їхня наукоємність і необхідність застосування сучасного технологічного інструментарію дослідження.

Так, науковці наголошують, що сучасні судові експерти-практики вимушені оперувати категоріями, які мають вірогідний характер (їх визначають за допомогою імовірно-статистичних характеристик), тому сьогодні для проведення судових експертиз фахівці активно послуговуються методами теорії ймовірності, математичної статистики й аналітичних технологій. Тобто сучасний рівень технічних засобів і методів оброблення інформації дає змогу

говорити вже не про методику, а про технологію опрацювання інформації [170, с. 93].

Зовнішнім виявленням функційних ознак сучасних технологій у процесі розв'язання складних експертних завдань є експертна технологія як комплекс взаємопов'язаних практичних процедур. Функціями експертної технології зумовлено основні сфери її цільового призначення. Зауважимо, що технологія є синтезувальним компонентом експертної діяльності та має системоутворювальну функцію, яка забезпечує внутрішній структурний зв'язок її складових, єдність їх зовнішнього вираження та практичного функціонування. Системна реалізація експертної технології виявляється в ефективному поєднанні сукупності дій щодо практичної реалізації експертно-методичного комплексу, ефективного організаційно-управлінського й матеріально-технічного забезпечення.

Загалом експертна діяльність є цілеспрямованим пізнавальним процесом, який вимагає застосування комплексного технологічного підходу до розв'язання складних експертних завдань. У цьому аспекті реалізації підлягає пізнавальна функція експертної технології, що полягає в цілеспрямованому пізнанні досліджуваного об'єкта. Водночас основою експертної діяльності залишаються пошуково-пізнавальні процеси, характер яких безпосередньо пов'язаний із досліджуванним об'єктом і виявляється в цілеспрямованому процесі його пізнання. Як наголошує А. А. Барцицька, ефективність реалізації цілісного пізнавального комплексу в процесі провадження експертної діяльності реалізується опосередковано застосуванням системи дієвих управлінських механізмів, що забезпечує раціональне використання трудових ресурсів, матеріально-технічних засобів тощо [171, с. 463].

Провідні науковці в галузі криміналістики стверджують, що технології є впорядкованою сукупністю дій, до структури яких належать окремі робочі операції, які зумовлено ситуаційно [172, с. 33]. Тобто технології відображають реалізацію діяльності відповідно до ситуації, що склалася. Маємо цілком

погодитись із твердженням О. М. Моїсєєва про те, що управлінське значення та процедурний характер технологій можна вважати їх суттєвою ознакою [173].

Закон України «Про Національну програму інформатизації» визначає інформаційну технологію як цілеспрямовану організовану сукупність інформаційних процесів із використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують швидкість оброблення даних; швидкий пошук інформації та розрізнених даних; доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування та ін. [174]. Ці технології є підґрунтям процесу інформатизації суспільства.

Поняття експертних технологій у судово-експертній практиці має неоднозначне тлумачення в науковому середовищі. Наприклад, А. А. Барцицька стверджує, що сутність технологічного процесу експертної діяльності виявляється в діалектичному поєднанні методичного комплексу із технологічними програмами його застосування. Саме на технологічному рівні виявляється ступінь ефективності методичного арсеналу експертного дослідження. Технологічний елемент виявляється передусім у створенні умов найбільш раціонального використання трудових ресурсів, взаємодії учасників експертно-пізнавального процесу на кожному етапі дослідження, ефективного застосування технічних засобів тощо [171, с. 465]. Водночас О. М. Моїсєєв представляє експертні технології у вигляді управлінських систем оптимального й результативного застосування ресурсів, для забезпечення повного розв'язання завдань судово-експертної практики [175, с. 37].

Зі свого боку, М. Г. Щербаковський поширює поняття експертних технологій і на слідчу й оперативно-розшукову діяльність. На його переконання, до системи експертної технології належать пізнавальні та організаційні операції, а також слідчі, судові, оперативно-розшукові й інші прийоми та способи розв'язання «експертних ситуацій» [176, с. 278]. Доволі складно погодитися із цим твердженням, оскільки у своїй діяльності судовий експерт не залежить від діяльності інших суб'єктів правозастосовної та правоохоронної діяльності, до

того ж експерт не здійснює ані слідчої, ані оперативно-розшукової, ані судової діяльності.

Проаналізувавши напрацювання науковців [177, 178], вважаємо за доцільне більш ґрунтовно розглянути ознаки експертних технологій, застосовуваних у судово-експертній діяльності.

Першою ознакою експертних технологій науковці називають їх належність до судово-експертної діяльності, на відміну від експертних технологій в решті сфер соціальної практики. Така належність означає їх застосування в експертній роботі, що врегульовано відповідною нормативно-правовою базою та здійснюється судовим експертом (комісією експертів), а також забезпечується іншими працівниками судово-експертної установи [173]. Наприклад, керівник судово-експертної установи виконує організаційну функцію щодо проведення експертизи, а працівники допоміжного складу судово-експертної установи забезпечують експертові належні умови технічного характеру. Отже, ознака належності до експертного провадження відображає юридичні, управлінські, суб'єктні ознаки експертних технологій, а також специфіку завдань, для розв'язання яких їх застосовують.

Науковці наголошують, що судово-експертна діяльність невід'ємна від слідчої діяльності в сенсі підпорядкованості та взаємозалежності їх цілей [179]. Діяльність судового експерта спрямована на забезпечення правосуддя об'єктивними й достовірними результатами експертиз. Ці результати можна визначити як факти й обставини, установлені провадженням судових експертиз, а результати експертних досліджень містять інформацію, що має значення для судово-експертної, слідчої і судової діяльності та характеризується повнотою, об'єктивністю й достовірністю. Експертні технології спрямовані на забезпечення слідчого (суду) такою інформацією. Тоді ознакою експертних технологій, що впливає з їх належності до діяльності експерта, стає специфічне завдання їх використання — забезпечення максимального обсягу об'єктивної і достовірної інформації, здобутої й опрацьованої в процесі експертного провадження, яка має значення для ухвалення правильного рішення у справі

слідчим або судом. Науковці цю ознаку експертних технологій пов'язують із критерієм оптимізації, який пропонують визначати як мінімізацію ризику втрати інформації, що має значення для розв'язання завдань, винесених на вирішення судової експертизи [180]. Відповідно, *другою важливою ознакою експертних технологій* стає їх інформаційно-пізнавальний характер.

Науковці дійшли висновку, що практика судово-експертних досліджень останніх років свідчить про те, що підвищення ефективності вирішення експертних завдань нерозривно пов'язане з підвищенням рівня автоматизації їх інформаційного забезпечення завдяки створенню автоматизованих систем і комплексів, а також банків даних відповідно до видів експертиз, об'єктів та методів експертного дослідження [170]. Зауважимо, що інформаційний пошук (як один з етапів судової експертизи) сприяє розв'язанню багатьох завдань і підвищує оперативність експертної діяльності. До таких завдань, наприклад, належать установлення групової належності об'єктів, а також діагностичні, ідентифікаційні, класифікаційні, ситуаційні завдання.

Зауважимо, що процес автоматизації/комп'ютеризації судово-експертної діяльності останніми роками набув глобального характеру. Можливо, саме тому С. Ф. Бичкова пропонує виокремити в загальній теорії судової експертизи «вчення про інформаційні процеси в судовій експертизі» [181, с. 200]. Обґрунтовуючи свою позицію, дослідниця зазначає, що сама наука про судову експертизу є вищою формою інформаційного знання, а управління в досліджуваній галузі є сукупністю дій керівної системи, базованої на сигнально-інформаційних процесах. Науковиця наголошує, що найпрогресивніші технології практики судової експертизи базуються на використанні інформаційних систем, заснованих на засобах комп'ютеризації та зв'язку [181, с. 179]. Убачаємо цю думку вельми доцільною. До того ж ми переконані, що процеси комп'ютеризації базуються на наукових знаннях у галузі інформатики та є одним із перспективних напрямів подальшого розвитку теорії і практики судової експертизи.

Дослідники наголошують, що комп'ютеризація як спосіб інформатизації,— одна зі складових науково-технічного прогресу, під якою слід розуміти сукупність технічних засобів, математичних методів і спеціального програмного забезпечення, що їх використовують для управління, розрахунків чи отримання різних інформаційних послуг [182, с. 13].

Окремо науковці доводили, що інтеграція сучасних інформаційних технологій у судову експертизу формується за кількома напрямками. Так, комп'ютерну техніку застосовують для автоматизації збирання й оброблення експериментальних даних, здобутих експертами під час фізико-хімічних, ґрунтознавчих, біологічних та інших досліджень методами хроматографії, мас-спектрометрії, ультрафіолетової, інфрачервоної спектроскопії, рентгеноструктурного, рентгеноспектрального, атомного спектрального й інших видів аналізу [183, 184]. Подібне устаткування найчастіше є вимірювально-обчислювальними комплексами, змонтованими на базі спеціального обладнання та персональних комп'ютерів (далі — *ПК*).

Такі комплекси дають змогу не тільки звільнити експерта від рутинної роботи, скоротити час проведення досліджень, підвищити їхні точність і вірогідність, чого особливо потребують кількісні дослідження, а й розширити можливості використовуваних методів. Якщо раніше результати експериментальних досліджень фіксували за допомогою самописців на діаграмній стрічці, то сьогодні вся інформація надходить безпосередньо до ПК, потім відбувається обчислення спектрограми, визначення координат піків, обчислення їхніх площ чи поділ піків, накладених один на одній. Для аналізування використовують внутрішні технологічні банки даних або добірку специфічних фізико-хімічних параметрів, що характеризують речовини чи матеріали, або спектрограми об'єктів, записані на магнітних носіях, тощо [185, с. 93].

Загальновідомо, що однією з умов інтенсифікації процесу експертного дослідження, підвищення його результативності є своєчасне й повне забезпечення експерта необхідною довідковою чи іншою інформацією, тому

окремим напрямом запровадження комп'ютерних технологій в експертну діяльність є інформаційне забезпечення експертних досліджень, під яким слід розуміти створення банків даних і автоматизованих інформаційно-пошукових систем (далі — АПС) за конкретними об'єктами експертизи, що здебільшого функціонують на базі ПК і використовують можливості комп'ютера для добору, систематизування, оброблення значних масивів інформації [186] із подальшим надання опрацьованих результатів відповідно до запитів.

Сьогодні в Україні створені та функціонують різноманітні бази даних за конкретними об'єктами судової експертизи — як безпосередньо в судово-експертних установах, так і в межах «великої науки», пристосовані до потреб судової експертизи. Прикладами успішного використання АПС у судово-експертних установах України можна вважати такі:

- 1) АПС «ТАІС» і «Рикошет» — у балістичній експертизі;
- 2) АПС «Взуття» — у трасологічній експертизі (для визначення характеристик підошов взуття за його слідами);
- 3) АПС «Марка», яку застосовують під час проведення експертиз лакофарбових матеріалів і покриттів. Її банк даних містить відомості про ознаки декількох сотень еталонних зразків фарби, що є необхідним для вирішення класифікаційних та ідентифікаційних завдань експертизи;
- 4) АПС «Проволока» — в експертизі металів і сплавів та ін. Зокрема, за допомогою АПС «Марка» можна встановити родову (марку) і групову (у межах марки) належність емалі. Як ознаки використано відомості про кількісні характеристики елементного складу мінеральної частини всіх марок автоемалей не тільки України, а й Європи. Пошук здійснюють шляхом порівняння основних ознак невідомої автоемалі з ознаками відомих автоемалей (еталонів), уміщених у банк даних системи [187, с. 104].

Також сьогодні активізовано роботи зі створення АПС управлінського характеру: зокрема, такі, що дають змогу акумулювати й обробляти статистичні дані за результатами судових експертиз про характер висновків експерта

(категоричних, вірогідних), а також про причини розбіжностей між висновками повторних і первинних експертиз тощо.

Вдалим прикладом такої розробки можна вважати створений фахівцями Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків) і Київського науково-дослідного інституту судових експертиз спільний програмний продукт (експертну систему) «Біолог». Розроблена експертна система дає змогу в процесі експертного дослідження мікрооб'єктів рослинного та тваринного походження встановити таксономічну належність під час розв'язання діагностичних, класифікаційних, ідентифікаційних і ситуаційних (ситуалогічних) завдань. Запровадження цього програмного продукту в експертну практику скоротило термін проведення експертиз, мінімізувало можливі експертні помилки, сприяло об'єктивізації результатів дослідження. Програмний продукт «Біолог» можна застосовувати під час дослідження мікрочасток деревини, листя, грибів міксоміцетів, грибів макроміцетів, комах-некробіонтів, волосся тварин тощо. Результати експертних досліджень зазначених об'єктів (наприклад, у кримінальному провадженні) допомагають установити склад злочину, місце події, знаряддя, часу та механізм скоєння злочину та є підставою для розроблення версії про особу, яка цей злочин скоїла, тощо.

Для розв'язання питань вибухотехнічної експертизи застосовують АПС з вибухових речовин цивільного та військового призначення (понад 100 найменувань), порохів і піротехнічних сумішей, промислових засобів підривання, боєприпасів. Ці системи дають змогу швидко визначити склад або марку (групу) вибухових речовин за одним чи кількома показниками, отриманими в результаті фізико-хімічного аналізу, і дають експертові змогу визначити повний перелік властивостей як вибухової речовини, так і її компонентів, вид (марку) засобів підривання, боєприпасів.

Судові експерти широко послуговуються автоматизованими системами аналізування зображень, які допомагають розв'язувати діагностичні й ідентифікаційні завдання під час проведення різноманітних експертиз,

зокрема: почеркознавчі (порівняння підписів); дактилоскопічні (порівняння слідів рук між собою та сліду з відбитком на дактилокарті); трасологічні (наприклад, за слідом взуття встановити його зовнішній вигляд); балістичні; портретні (реконструкція особи за черепом, фотосуміщення зображення черепа та фотографії); складання композиційних портретів («Фоторобот»). Деякі із цих систем перебувають на озброєнні експертів експертно-криміналістичних центрів Міністерства внутрішніх справ України з метою криміналістичної реєстрації («Візерунок») [188].

Окремим провідним напрямом інформатизації експертиз і досліджень слід визнати розроблення програмних комплексів автоматизованого вирішення експертних завдань, які також містять підготовку висновку експерта. Зазначимо, що виконання та складання висновку експерта (через усталеність і незмінність порядку проведення судових експертиз) є доволі трудомістким процесом, особливо під час проведення комплексних чи багатооб'єктних експертиз, і вимагає від експерта значних трудовитрат. Водночас маємо наголосити, що експертне навантаження постійно зростає, що негативно позначається на якості остаточного документа — висновку експерта. Експертні помилки суб'єктивного характеру, що виникають за таких умов, найчастіше пов'язані з професійною некомпетентністю експерта, його недостатньою обізнаністю про сучасні методики й некоректністю викладення результатів дослідження.

Слід зауважити, що істотно поліпшують стан справ щодо окресленої ситуації спеціалізовані системи підтримки судової експертизи (далі — *СПСЕ*). За допомогою таких СПСЕ експерт здобуває змогу: правильно описати, класифікувати й дослідити представлені на експертизу об'єкти; визначити стратегію проведення експертизи; грамотно провести необхідні дослідження відповідно до рекомендованих методик; підготувати висновок експерта та сформулювати відповіді на питання, винесені на вирішення експертизи. Застосування зазначеного модуля запобігає найбільш розповсюдженим експертним помилкам суб'єктивного характеру і скорочує час підготовки висновку експерта. До того ж безпосередня робота зі СПСЕ не потребує від

експерта спеціальної підготовки, оскільки всю необхідну інформацію (докладно розроблені підказки) містить сама система.

Отже, збільшення потенціалу діяльності як окремого експерта, так і судово-експертної установи загалом прямо залежать від інтенсифікації аналітико-експертної діяльності на всіх ієрархічних рівнях діяльності, а автоматизація проведення судових експертиз є потужним підґрунтям подальшого розвитку експертного забезпечення правосуддя.

7.3 Комунікативні практики в діяльності Національної поліції України

В сучасному інформаційному суспільстві важливою складовою діяльності державних інституцій є забезпечення ефективної внутрішньої та зовнішньої комунікації. Своєчасний, повноцінний інформаційний обмін є запорукою стабільної діяльності, впровадження основних принципів політики відкритості та доступності державних послуг, ефективної взаємодії державних та громадських інституцій.

Необхідною умовою інтеграції України в глобальний інформаційний простір, утвердження її як впливового суб'єкта глобальних інформаційних відносин є формування та ефективна реалізація комунікаційної стратегії органів державної влади, що призначена вирішити такі основні завдання:

- формування цілісної та ефективної системи інформування соціальних суб'єктів щодо поточної та перспективної діяльності органів публічного управління;
- регулярний моніторинг громадської думки, зведення в єдиний інформаційний масив результатів соціологічних досліджень, що стосуються соціальних суб'єктів і діяльності органів публічного управління;
- формування ефективної системи «зворотного зв'язку» соціальних суб'єктів і органів публічного управління [189].

Принциповим для налагодження постійного діалогу з громадськістю на паритетних засадах є забезпечення відкритості та прозорості процесів прийняття рішень, діяльності владних структур та громадських організацій. Прозора, відкрита влада покликана належним чином забезпечувати діалог із громадськістю на всіх етапах прийняття рішень та постійний доступ до інформації про діяльність органів державної влади та її посадових осіб відповідно до норм чинного законодавства. У свою чергу належна обізнаність сприяє свідомій участі громадян у процесі прийняття рішень, надає можливості для обґрунтованої відповіді та раціонального впливу громадськості на державні рішення. Таким чином, саме взаємодія влади та суспільства через відкриту

багатоканальну комунікацію відкриває унікальні можливості знаходження оптимальних шляхів для вирішення наявних проблем [190, с.36].

Центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, є Національна поліція України, створення якої є результатом започаткованої у 2014 році реформи системи органів внутрішніх справ, метою якої є перетворення МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка.

Для досягнення цієї мети, були визначені першочергові завдання серед яких:

- розроблення дієвих засобів та механізмів контролю за діяльністю поліції та окремого правоохоронця;
- підвищення довіри населення до діяльності поліції, а також авторитету поліцейського;
- підвищення ролі інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування в заходах забезпечення прав і свобод населення.

Засади взаємодії та партнерства передбачають налагодження між поліцією та громадою ефективної комунікації, яка забезпечує зворотній зв'язок та обмін думками або інформацією з метою досягнення взаєморозуміння. Тобто за такої конструкції і представники влади і суспільства беруть активну участь в комунікативному процесі заради досягнення позитивного результату.

Комунікація є невід'ємною умовою побудови громадянського суспільства, в якому відкрито функціонують громадянські і державні інституції, завдяки забезпеченню широкого діалогу, можливості вільного висловлення позицій, думок та досягнення спільної мети – забезпечення реалізації прав та інтересів.

.Управлінські комунікації – це стійкі соціальні взаємодії і взаємозв'язки учасників управлінської системи, що представляють собою комплекс комунікативного обміну повідомленнями, знаннями, інформацією для розв'язання управлінських завдань, цілей, стратегій. Комунікація між органами державної влади та соціумом, запровадження комунікаційних стандартів у

процесі обміну інформацією в суспільстві, що ґрунтується на принципово нових засадах рівного, взаємовідповідального діалогу в форматі суб'єктно-суб'єктних горизонтальних відносин, - невід'ємна умова демократичного розвитку держави, становлення громадянського суспільства [191, с. 514].

Враховуючи демократичний шлях розвитку суспільства та орієнтованість України на європейські стандарти, активне залучення громадськості до співпраці з Національною поліцією (community policing), ефективна професійна комунікація поліцейських постає одним з важливих напрямів їх професійної діяльності. Комунікація відіграє значну роль регулятора взаємовідносин між поліцейським і громадянином [192, с.3-4].

Організація комунікативної діяльності спрямована на забезпечення позитивних умов для службової взаємодії, організація пізнавальної діяльності – на встановлення усіх подробиць взаємовідносин, в які втручаються поліцейські; організація конструктивної діяльності – на вибудовування версій та гіпотез (шляхом їх перевірки), на прогнозування наступних дій; організація профілактичної діяльності – на недопущення в майбутньому вчинення правопорушень з боку громадян; організація засвідчувальної діяльності – на документування результатів діяльності, які будуть в подальшому використані під час доказування в суді тощо [193, с.42-43.]

Працівники правоохоронних органів належать до спеціалістів групи професій типу «людина – людина», в діяльності яких домінує комунікативний аспект. Основний зміст праці в цій професійній сфері полягає у вмінні активно взаємодіяти з людьми, спілкуватися, швидко орієнтуватися у фахових контактах, виокремлювати значущу інформацію, адекватно діяти в екстремальних умовах. Відтак комунікативна компетентність є одним із важливих елементів у структурі професійної майстерності правоохоронців. Саме завдяки комунікативним умінням, а не застосуванню насильства і фізичної сили правоохоронці повинні виконувати свої функції. Високий рівень комунікативної компетентності дозволяє працівникам правоохоронної системи швидко орієнтуватися у різноманітних ситуаціях та підвищує ефективність професійної діяльності.

Комунікативна компетентність для правоохоронця – це спроможність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, яка включає вміння розширювати (або звужувати) коло спілкування, варіювати його глибину, розуміти партнера по спілкуванню, прогнозувати наслідки різноманітних комунікативних ситуацій тощо. [194, с.186,378].

Комунікативна компетентність працівника поліції, є комплексом особистісних якостей та здібностей за допомогою яких працівник поліції досягає вершин свого професіоналізму, шляхом побудови конструктивної та ефективної мовленнєвої діяльності в будь-яких життєвих ситуаціях з різними типами особистостей. комунікативна компетентність – це один із основних компонентів діяльності кожного фахівця, зокрема і працівників поліції, що є невід'ємною складовою їх професійної діяльності. Беззаперечно, що саме вона є показником високої професійності та ефективності роботи працівника правоохоронних органів [195, с. 3, 196].

Основними комунікативними якостями, якими повинен володіти працівник міліції (поліції), є: вміння слухати інших людей; вміння долати психологічні бар'єри у спілкуванні; вміння швидко встановлювати психологічний контакт з незнайомими людьми і розташовувати їх до себе; емоційна стриманість та терплячість; вміння чинити психологічний вплив на людей при здійсненні оперативно-службової діяльності; рольові вміння [196, с.180].

Комунікація будь-якого типу між поліцією та громадськістю може містити повідомлення, які стосуються надійності поліції за усіма аспектами її функціонування (правнича легітимність, професійність, етичність тощо), але при цьому будь-які дії поліції, здійснені під модель процедурної справедливості, можуть стати свідченням того, що поліція діє принаймні коректно. Прикладом позитивної комунікації є така дія, за якої офіційні представники поліції ставляться до суспільства чесно, розділяють із суспільством загальні цінності та самі є повноцінним учасником суспільного життя, втіленням законності [197, с.138-139].

Комунікативна діяльність працівників поліції – це складна, багатопланова діяльність щодо встановлення та розвитку контактів із представниками різних вікових, професійних, культурних, етнічних груп, а також з особами, психічний стан яких непередбачуваний (потерпілі, підозрювані, свідки), що відбувається за несприятливих умов та обставин, породжена виконанням службового обов'язку в боротьбі зі злочинністю, захисту від протиправних посягань на життя та здоров'я, права та свободи громадян; захисту державного устрою та громадського порядку; містить обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини [198, с.166].

Складові комунікативної компетентності працівників поліції відрізняються від комунікативної компетентності посадових осіб інших державних органів за рахунок того що:

- діяльність поліції носить виконавчо-розпорядчий характер. Діючи від імені держави, поліцейські при виконанні службових обов'язків із забезпечення правопорядку застосовують превентивні поліцейські заходи та поліцейські заходи примусу. Комунікація поліцейського залежатиме від виду поліцейського заходу;

- у повсякденній діяльності працівників поліції присутні різноманітні ситуації конфліктної взаємодії різного рівня, переважно агресивного за своєю формою спілкування;

- відбувається комунікація з особами, які мають різні національність, вік, психо-емоційний стан;

- структурні підрозділи національної поліції мають свою специфіку діяльності, яка обумовлена їх призначенням.

Так, під комунікативною компетентністю слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України розуміється здатність особи обирати та технологічно ефективно застосувати адекватний спосіб усного та письмового спілкування. До складових комунікативної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції відноситься:

- знання (загальні та спеціальні знання); Уміння (загальні та спеціальні комунікативні вміння слідчого);
- навички- лексико-граматичні, фонетичні, мелодико-інтонаційні, темпо-ритмічні, виразного читання, письмові та ін.;
- комунікативні здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують ефективну комунікативну взаємодію та адекватне взаєморозуміння між людьми у процесі комунікації або виконання професійної діяльності;
- професійно важливі комунікативні якості (розвиненість, товарицькість, контактність, доступність, дипломатичність);
- професійно-психологічна комунікативна готовність – настрої слідчого на комунікативну взаємодію, на процес допиту, одночасного допиту двох та більше осіб, на службову комунікацію тощо [199, с. 91].

Комунікативна компетентність є необхідною умовою професійного розвитку правоохоронців, яка передбачає формування системи специфічних знань і умінь, які мають як пізнавальну (гностичну), так і особистісну природу, і складається з природних і набутих здібностей, знань і умінь, які суб'єкт отримує як в процесі навчання, так і безпосередньо в процесі професійної діяльності. Комунікативні здібності представників правоохоронних органів є визначальними у їх професійній діяльності і мають певну специфіку, притаманну сфері діяльності і контингенту соціального середовища, з якими вони взаємодіють. Недостатній рівень комунікативної компетентності правоохоронців має наслідком певні комунікативні бар'єри у взаємозв'язках між правоохоронцями і громадянами, знижує професіоналізм працівників. Навпаки, професійно виважене спілкування з суб'єктами сфери взаємодії є основою для побудови ефективної міжсуб'єктної взаємодії у суспільстві [200].

Досвід дієвої ненасильницької комунікації поліцейських вже знайшов втілення на теренах України. Зокрема, у 2016 році було розпочато роботу, а у 2017 році створено поліцію комунікації (або поліцію діалогу). За основу було взято досвід поліції комунікації Чеської Республіки у взаємодії з

Консультативною місією Європейського союзу з реформування сектору цивільної безпеки в Україні. Близько 600 поліцейських пройшли навчання і тренінги під проводом Консультативної місії ЄС за участю чеських поліцейських, у тому числі і психологічні тренінги із базових знань у психології. Основна мета діяльності фахівців – налагодження взаємодії та довіри, в тому числі роз'яснення чинного законодавства України: що можна робити, що не можна, а у випадку порушень, які можливі санкції, тобто це роз'яснення громадянам їхніх прав, обов'язків і можливих наслідків. До кола завдань поліції комунікації відносяться: – нейтралізація агресивних громадян не силою, а словом; – налагодження діалогу із організаторами та учасниками акцій під час масових заходів: акцій протестів, футбольних матчів, маршів, релігійних заходів і таке інше; – перемовини з організаторами акцій, зняття напруження між людьми, роль активного слухача та в деяких випадках навіть досвідченого психолога [201, с. 27-28].

У США комунікації широко використовуються для зміни сприйняття поліції та покращення відносин із громадськістю. У відповідь на події, які виникли за останні кілька років, і на високий рівень напруги між громадськістю та поліцією, яка в даний час існує в муніципалітеті по всій країні, поліцейські управління все більше уваги приділяють стратегії деескалації, коли мова йде про навчання офіцерів, взаємодію з членами спільноти.

Деескалація намагається розрядити ситуацію мирними засобами, такими як спокійна розмова, прояв співчуття та завдання відкритих питань, щоб залучити людей до справжнього діалогу, а не вимагати відповідей та демонструвати силу та владу. Але навчитися спілкуватися з різними групами населення, від підозрюваних в здійсненні карних злочинів до жертв, соціальних служб, свідків та інших членів спільноти - не просто. Техніки та навички спілкування, особливо в тому, що стосується сучасної поліцейської роботи, необхідно вивчати та практикувати, щоб вони були ефективними [202].

Стратегічним напрямом розвитку поліцейських систем у багатьох країнах світу вважається значне вдосконалення їх діяльності з підвищенням корисної

ролі в суспільстві, налагодженням органічної комунікації з населенням і перетворенням поліції на «орган масових соціальних послуг». Такий сучасний прогресивний підхід суттєво змінює традиційні уявлення про призначення поліцейської організації, сутність поліцейської діяльності. Опитування понад 20 тис. громадян 12 держав ЄС, проведене на початку XXI ст., показало, що перше місце в шкалі довіри громадян посідає поліція (70%), причому випереджаючи збройні сили (58%), систему освіти (56%), церкву (54%), телебачення і радіомовлення (53%), систему соціального страхування (49%), місцеву владу (47%), парламенти (43%), пресу (38%), міжнародні компанії (37%), профспілки (36%), індустрію реклами (24%). Такий стан речей можна пояснити різними причинами: традиційною повагою до права і органів, що його охороняють, інтенсивним пропагандистським впливом, надією на поліцію як на захисника від правопорушень [203, с.165].

На важливу роль комунікації поліції при проведенні масових заходів звернув увагу провідний радник КМЕС з питань охорони громадського порядку Патрік Йохансон. Серед чотирьох складових скандинавської моделі охорони громадського порядку під час проведення масових заходів він акцентував увагу на необхідності постійного діалогу з організаторами заходу та власне учасниками масових зборів [204].

Важливість ефективного спілкування у правоохоронних органах обумовлена тим, що поліція має запобігати не лише злочинам, а й заворушенням. Запобігаючи злочинам і заворушенням, офіцери повинні отримувати та передавати інформацію від громадськості, відкриваючи та підтримуючи лінії зв'язку. Сьогоднішні ініціативи щодо охорони громадського порядку мають вирішальне значення для запобігання злочинності. Ефективна охорона громадського порядку ґрунтується на відкритому спілкуванні. Запобігання заворушенням також залежить від спілкування. Більшість заворушень у суспільстві не мають кримінального характеру і арешти можуть бути невідповідним способом їх запобігання. Комунікація дозволить співпрацювати з громадськістю і, таким чином, вимагатиме мінімального застосування сили.

Використання ефективної комунікації, а не фізичної сили, збереже суспільну прихильність, демонструючи абсолютну неупередженість незалежно від того, з ким має справу поліція. Поліція, яка ефективно застосовує переконання, поради та попередження, зможе зменшити потребу в силі, тим самим завоювавши суспільну прихильність [205].

Поліція може спілкуватися, використовуючи відкриті дані, платформи цифрових та соціальних мереж або особисте спілкування. Відповідно до Розділу 34 (Police Reform and Social Responsibility Act <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/13/section/34/enacted>) Закону про реформу поліції та соціальну відповідальність 2011 року передбачено проведення регулярних зустрічей між поліцейськими та представниками громадськості в кожному районі. Зустрічі призначені для того, щоб виступати як форуми, через які громадськість може взаємодіяти з офіцерами, відповідальними за охорону правопорядку в їхньому районі, і вимагати від них звіту про ефективність їхніх послуг [206].

Комунікативні практики в діяльності Національної поліції України передбачають побудову як ефективної внутрішньої комунікації, яка передбачає налагодження процесів обміну інформацією між працівниками та структурними підрозділами поліції, так і зовнішньої комунікації. Зовнішня комунікація в свою чергу передбачає як інформування громадськості про поточний стан, напрями та результати діяльності, так і застосування комунікативних практик під час реалізації покладених на підрозділи поліції завдань. У зв'язку з чим в сучасних умовах важливого значення набуває формування комунікативної компетентності поліцейського, як невід'ємної засади міжособистісної взаємодії у різних ситуаціях професійного спілкування. Комунікативні практики мають забезпечити зменшення випадків застосування поліцейськими примусу та обмежень, налагодження відносин взаємодії та сприяння у реалізації громадянами належних їм прав та забезпеченні виконання поліцейськими завдань з охорони публічного порядку, життя та здоров'я кожної особи,

SECTION 8. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.8.1

8.1 Особливості судочинства у військовій сфері в умовах воєнного стану

В умовах ведення повномасштабної війни, розв'язаної 24 лютого 2022 року Російською Федерацією проти України, значного збільшення чисельності військовослужбовців і правопорушень у військовій сфері, викликом для правоохоронної системи України стало забезпечення належного рівня судочинства у військовій сфері *за відсутності системи військової юстиції*, що не забезпечує належного рівня військового правопорядку та законності у військових формуваннях країни та не відповідає сучасним викликам і загрозам, які існують для забезпечення воєнної безпеки та обороноздатності держави.

Нагадаємо, що в незалежній Україні протягом 1991-2012 рр. функціонувала *система військової юстиції (військові суди регіонів і гарнізонів; військові прокуратури регіонів та гарнізонів; юридичні підрозділи військових формувань; військово-юридичні навчальні підрозділи у складі Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також було запроваджено навчальну і наукову спеціальність «військове право»)*. Але внаслідок реалізації політики демілітаризації і кардинального скорочення військових формувань протягом 2001 – 2012 років, достатньо ефективна на той час система військової юстиції була повністю зруйнована. Частково, у 2014 році після окупації Російською Федерацією Автономної республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей було відновлено органи військової прокуратури, які знову були реформовані та демілітаризовані у 2019 році. Тобто, у час, коли триває військове протистояння з Російською Федерацією, знову відбулася демілітаризація військових прокуратур.

В Україні на сьогодні *судочинство у військовій сфері здійснюють суди загальної юрисдикції та спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері, працівники якої є цивільними особами, які не мають специфічної*

спеціальної підготовки. Жодного спеціального добору як і спеціальних кваліфікаційних вимог щодо прийняття на посади прокурорів спеціалізованої прокуратури немає. *Досудові розслідування стосовно військовослужбовців здійснюють слідчі національної поліції і на військових об'єктах за всіма фактами, які не стосуються злочинів проти несення військової служби. Розслідування військових злочинів покладено на підрозділи Державного бюро розслідування, слідчі яких теж є цивільними особами без відповідної підготовки. Державне бюро розслідувань, відповідні підрозділи якого організовані згідно з адміністративно-територіальним поділом України без урахування структури Збройних Сил та інших військових формувань, які дислокуються на території України за екстериторіальним принципом [207, с. 19-25]. Як наслідок, слідчим ДБР досить часто доводиться перебувати на відстані у десятки й сотні кілометрів від військових частин, що не дозволяє їм вчасно та ефективно організувати роботу у кримінальних провадженнях. В умовах війни досить складно, а іноді і неможливо забезпечити безпеку слідчих при виконанні ними слідчих дій на територіях, наближених до військових дій, крім того цивільні особи не можуть і не повинні виконувати визначені законом обов'язки з ризиком для життя.*

Цивільні судді зазвичай не мають професійної підготовки у питаннях специфіки суспільних військових правовідносин, що потребує не тільки спеціальних знань, а й концентрації великої кількості нормативно-правових актів у воєнній сфері, крім того більшість суддів – це жінки ¹, які зазвичай не мають жодного уявлення щодо специфіки суспільних відносин у військовій сфері. Зазначене не сприяє об'єктивному, всебічному та оперативному вирішенню кримінальних проваджень, прийняттю рішень в адміністративних справах за участі суб'єктів сектору безпеки і оборони, якими є органи військового управління та командування військових частин.

Показовим прикладом з цього приводу є справа про збитий у 2014 році Іл-76, в якому загинули 49 військових (справа генерала Віктора Назарова), якого

¹ Довідково: за даними пресслужби Державної судової адміністрації станом на 1 січня 2020 року у місцевих та апеляційних судах України працюють 30 363 суддів та працівників апаратів, з них 75% (22 821) жінок та 25% (7 542) чоловіків.

звинуватили у недбалому ставленні до військової служби в бойових умовах і у березні 2017 року засудили до семи років позбавлення волі, але пізніше касаційний суд зупинив виконання вироку. Згодом Верховний суд повністю виправдав колишнього першого заступника командувача АТО Віктора Назарова та скасував попереднє рішення та закриття провадження через відсутність правопорушення, а попередні судові рішення були визнані неправильними.

Необізнаність у військовій сфері цивільних суддів часто призводить до винесення несправедливих рішень стосовно військових, що в свою чергу серйозно впливає на рівень готовності керівництва армії і командирів частин на здатність ухвалювати рішення і брати на себе відповідальність.

З огляду на зазначене, за прикладом країн-членів ЄС і НАТО у березні 2022 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують *бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану*». Бойовий імунітет - це звільнення від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування зброї та іншої сили. Бойовий імунітет поширюється на військово командування, військовослужбовців, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які беруть участь в обороні України, цивільних осіб, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії. Бойовий імунітет не діє у разі порушення законів та звичаїв війни (катування, вбивства тощо) й така особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах. Прийняття згаданого Закону підтверджує висновок про те, що *військові цілі держави не повинні гальмуватися страхом перед цивільними судами* та пов'язаними із цим економічними витратами. В бойових умовах планування бойових дій є складним процесом оцінювання та підготовки до розв'язання ключових завдань, необхідно вміти швидко аналізувати наявну інформацію і швидко приймати рішення в кожній окремій ситуації. Військовослужбовці завжди мають бути готовими до ініціативи та ухвалення

миттєвих рішень без необхідності постійно враховувати аспекти бюрократії цивільного життя.

Що стосується в цілому готовності до роботи в умовах воєнного стану системи правосуддя в Україні маємо зауважити, що статтями 10, 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що *у період воєнного стану не можуть бути припинені повноваження судів, а правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, створеними відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється*. Також зазначено, що у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [208].

Після введення воєнного стану на всій території України у зв'язку з нападом Російської Федерації на Україну 24 лютого 2022 року Рада суддів України звернулася до суб'єктів законодавчої ініціативи з пропозицією терміново прийняти закон, яким тимчасово, у зв'язку із втратою повноважень через відсутність достатньої кількості членів Вищої ради правосуддя, її повноваження покласти на Раду суддів України [209]. Парламент ухвалив зміни до законодавства, але передав повноваження Вищої ради правосуддя Верховному суду України [210].

З початку повномасштабної війни ряд судових установ, суддів та працівників суду з відомих причин (руйнування будівель суду та знищення у зв'язку з цим документації, призову за мобілізацією, вступ до сил територіальної оборони, евакуація у безпечні райони тощо) стали неспроможними здійснювати свої функції у повному обсязі. З цього приводу Рада суддів України розробила та 3 березня 2022 року оприлюднила рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану, задля забезпечення безперервного правосуддя та убезпечення суддів і працівників суду. Рекомендації стосувались особливостей роботи судів

виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні, у тому числі із використанням будь-яких засобів зв'язку (дистанційно). При прийнятті рішень щодо умов роботи суду, можливості забезпечення організаційних питань та здійснення процесуальної діяльності узгоджувати з оперативними штабами, створеними на рівні військових адміністрацій в областях, голів апеляційних судів та Територіальних управлінь державних судових адміністрацій (ТУДСА). Зупиняти здійснення судочинства у випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці, суддів, працівників та відвідувачів суду з обов'язковим інформуванням про це оперативних штабів, Верховного Суду, Ради суддів України та Державної судової адміністрації України. Фактично Рада суддів рекомендувала кожному суду визначитися, як він має працювати і в якому обсязі, виходячи з поточної ситуації в регіоні.

В умовах війни цивільні суди повноцінно працювати не здатні. Найбільш гостро стало питання здійснення правосуддя на територіях, де ведуться бойові дії або окуповані. Відповідно 03.03.2022 р. прийнято Закон України "Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ» [211]. Йдеться, зокрема про те, що у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану за рішенням Вищої ради правосуддя за поданням Голови Верховного Суду (у разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження, за розпорядженням Голови Верховного Суду), може бути змінено територіальну підсудність судових справ, шляхом їх передачі до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або до іншого визначеного суду. Відповідне рішення стало підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді судів, територіальна підсудність яких змінилася, зокрема у Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській, Чернігівській, Житомирській, Запорізькій, Київській та інших областях (загалом з початку війни 116 судів припинили роботу).

Не зважаючи на неперервність судочинства, задекларовану Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [212], а також те, що конституційні права людини на судовий захист в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені, на практиці суди сьогодні здебільшого розглядають невідкладні кримінальні чи цивільні справи, в яких законодавством встановлено певний строк прийняття рішення (*продовження тримання під вартою чи обрання запобіжного заходу*). Всі інші категорії справ та призначені судові засідання зняті з розгляду та відкладені до певного часу. Також обмежено доступ осіб, які не є учасниками процесів. Судова адміністрація рекомендує дізнаватися про хід справи за допомогою телефону. Листування рекомендується здійснювати через «Укрпошту» або за допомогою електронної пошти чи з використанням підсистеми «Електронний суд».

Зазначена практика роботи судів стосується не лише тих, які з об'єктивних причин не можуть повноцінно працювати, але це стосується усіх судів України, зокрема й тих, які перебувають у відносно безпечних районах, наприклад Шевченківський районний суд (м. Львів), в якому також запроваджено особливий режим роботи та розгляд лише кримінальних справ, зокрема щодо запобіжного заходу тримання під вартою чи розгляд справ, які потребують негайного вирішення [213].

Отже, суди України в умовах війни вимушені зосередитися виключно на проведенні невідкладних судових рішень, брати на себе відповідальність, напрацьовувати відповідну судову практику, виходячи з реалій воєнного часу та необхідності дотримання загальних засад кримінального провадження.

Крім зазначеного, правоохоронна та судова система України наразі завантажена справами про воєнні злочини (ст. ст. 437-445 розділу XX України), судочинство щодо яких здійснюється відповідно до вимог кримінального і кримінального процесуального законодавства України у т. ч. і щодо злочинів, скоєних російськими військовими на території України під час повномасштабного російського вторгнення. Слід зазначити, що можливість здійснення вітчизняними судовими органами кримінального переслідування

таких злочинців обмежується лише територією України (ст. 6 КК України). Враховуючи фактичну обмеженість здатності національної юрисдикції України, притягнути до відповідальності фізичних осіб - громадян РФ і РБ, що вчиняють воєнні злочини протягом агресії проти України, здійснюватиме Міжнародний кримінальний суд.

З початку війни система кримінальної юстиції стикнулася з новими викликами, окремі процесуальні дії, визначені КПК України неможливо стало виконувати на приписах мирного життя, тому слід було дуже швидко вносити зміни щодо порядку здійснення досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, а саме:

- щодо *удосконалення порядку здійснення кримінального провадження* відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [214]. Внесені зміни до п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК, згідно з якими в умовах воєнного стану обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та здійснення затримання з метою приводу ініціює прокурор, або слідчий за погодженням із прокурором шляхом подання відповідного клопотання. Інші запобіжні заходи обираються за рішенням слідчого судді. Отже, законодавець надав право обирати винятковий запобіжний захід прокуророві, а менш суворі запобіжні заходи - слідчому судді, але лише у разі відсутності об'єктивної можливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею своїх повноважень і стосується лише випадків підозри у вчиненні тяжких або особливо тяжких злочинів (ст.ст. 109-115, 121, 127, 146, 146¹, 147, 152-156¹, 186,187,189-191, 201, 255-252, 258-258⁵, 260-263¹, 294, 348, 349, 365, 377-379, 402-444) КК України, коли затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні таких злочинів. Зазначено, що строк тримання під вартою до одного місяця може продовжуватися неодноразово, але із застереженням, що у межах строку досудового розслідування;

- щодо скасування або зміни запобіжного заходу для призову на військову службу, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації або його зміни з інших підстав» [215], КПК України доповнено ст. 616, згідно з якою під час воєнного стану підозрюваному, обвинуваченому, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, за виключенням тих, хто підозрюється у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених статтями 115, 146-147, 152-156, 255, 255¹, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 КК України, надано право звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації, а прокурор відповідно має право подати клопотання до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження. Крім цього передбачено можливість зміни запобіжних заходів, зокрема запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання або домашнього арешту на особисте зобов'язання.

Цілком логічним і виправданим, на нашу думку, є надання права громадянам України, навіть якщо вони підозрюються або звинувачуються у скоєнні не тяжких злочинів, добровільного поповнення лав захисників, реалізуючи свій конституційний обов'язок стосовно захисту країни від ворога. Верховний суд України підкреслив доречність таких змін у законодавстві листом від 3.03.2022 р. № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [216].

Звертаючись до історії, згадуємо, що під час Другої світової війни, теж було прийнято подібне рішення щодо відстрочення виконання вироку до закінчення воєнних дій із застосуванням примітки 2 до ст. 28 КК РРФСР, дія якої дозволяла: *«у воєнний час стосовно військовослужбовців, засуджених до позбавлення волі, відстрочення виконання вироку до закінчення воєнних дій з*

відправкою засудженого в діючу армію» [217], дія якої поширювалась навіть на підозрюваних у скоєнні тяжких кримінальних злочинів ².

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 р. № 2110-IX [218] значно розширено підслідність злочинів органам безпеки, це: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109), посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст.110), фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110²), державна зрада (ст.111), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112), диверсія (ст.113), шпигунство (ст.114), перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст.114¹), контрабанда (ст. 201), переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (ст. 201¹), терористичний акт (ст. 258), незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹), контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305), розголошення державної таємниці (ст.328), втрата

² Довідково: це стосувалось засуджених за кримінальні злочини до позбавлення волі на термін не більше двох років (Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 22 січня 1942 р. № 2/3/4), незакінчені справи за контрреволюційними, особливо небезпечними злочинами проти порядку управління й найбільш тяжкі загально кримінальні справи (вбивство, розбій, розкрадання й розтрати) стосовно осіб, що їх скоїли до призову (Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 8 січня 1942 р. № 1/2/4), дезертирства у воєнний час за пом'якшуючих обставин (Постанові Пленум Верховного суду СРСР від 22 квітня 1942 р. № 8/м/1/у), повне звільнення від кримінальної відповідальності тих, хто вже знаходився на фронті та був засудженим заочно (Пленум Верховного Суду СРСР від 14 грудня 1941 р.), скасування судимості з осіб, які призивались до лав армії, якщо вирок передбачав виправно-трудова роботи (Пленум Верховного суду СРСР від 31 жовтня 1940-го і 12 червня 1941 року), Постанова Пленуму Верховного суду СРСР від 18 липня 1941 р. № 29/12/у поширила цю дію також на осіб, які вступили в народне ополчення. Згідно з наказом НКО, НКЮ СРСР, НКВС СРСР і прокурора СРСР від 13 березня 1942 р. № 74 / 15 покарання до позбавлення волі на строк до двох років стосовно військовозобов'язаних у воєнний час також не підлягало негайному відбуванню.

документів, що містять державну таємницю (ст.329), передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни (ст. 330), порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332⁻¹), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332⁻²), порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334), незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (ст. 359), розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422), пропаганда війни (ст. 436), планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437), порушення законів та звичаїв війни (ст. 438), застосування зброї масового знищення (ст. 439), розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440), екоцид (ст. 441), геноцид (ст. 442), посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443), злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444), піратство (ст. 446), найманство (ст. 447).

Законом «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» [219] зокрема, у положеннях ч.6 ст.176 КПК України врегульовано обрання запобіжного заходу виключно у вигляді тримання під вартою особам, які підозрюються або обвинувачуються у скоєнні злочинів, передбачених ст.ст. 109-114, 258-258⁵, 261, 437-442. КК України. Запобіжним заходом у таких випадках передбачено виключно тримання під вартою. Схожі нормативні приписи були закріплені у ч.5 ст.176 КПК України стосовно осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні окремих злочинів проти основ національної та громадської безпеки України. Різниця у положеннях ч.5 та ч.6 ст.176 КПК

полягає у визначенні терміну, протягом якого застосовуються відповідні положення (під час дії воєнного стану), однак положення ч.5 ст.176 КПК були визнані такими, що не відповідають Конституції (рішення Конституційного Суду України від 25.06.2019 р. №7-р/2019), оскільки ч.2 ст.29 Конституції України не передбачено підстав застосування до особи виключного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а ст. 64 встановлено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини.

Слід погодитись із тим, що в умовах воєнного стану здійснення кримінального провадження вимагає встановлення певних особливих процедур, але з іншого боку такі кроки змінюють усталену правозастосовну практику, і у цьому разі необхідно виважено підходити до оновлення законодавства з тим, щоб запроваджені зміни не суперечили положенням Конституції України та практиці Європейського суду з прав людини.

Крім зазначеного, сфера вітчизняного законодавства поповнилася значною кількістю законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють множинну кількість суспільних відносин під час війни, окремі з них:

- посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції [218], розділ XIX КК України доповнено статтею 435, яка передбачає за образу честі і гідності військовослужбовця, погрозу військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї - покарання обмеженням волі від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк та статтею 436, яка передбачає за визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, покарання виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Очевидно законодавцем ст. 435 задумувалась як злочини проти авторитету органів державної влади, тоді зазначену статтю слід було розмістити у Розділі

XV Особливої частини КК України, але там вже передбачена відповідальність за погрозу військовослужбовцю – працівнику правоохоронного органу (ст. 345 КК) та погрозу військовій службовій особі (ст. 350 КК). Ці дві статті слід було змінити, визначивши як потерпілих усіх без винятку військовослужбовців та близьких їм осіб. Замість цього було додано до Розділу XIX Особливої частини КК України ще одну статтю, крім ст. 405 КК України, про погрозу вбивством, насильством, знищенням чи пошкодженням майна, помилково передбачивши, що і суб'єктом такої погрози, і потерпілим від неї є військовослужбовець. Помилковим також є рішення щодо криміналізації образи військовослужбовця, оскільки такі дії мають регулюватися Цивільним процесуальним кодексом України;

- *встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність* новою статтею 111.1 Кримінального кодексу України передбачено різні види покарань, що можуть застосовуватися до громадян України, відповідальність залежить від тяжкості правопорушення. Це може бути: позбавлення права обіймати певні посади або позбавлення права займатися певною діяльністю строком від 10 до 15 років; виправні роботи на строк до 2-х років; арешт строком до п'яти місяців; штраф у розмірі до десяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян; позбавлення волі на строк до 15 років та довічне позбавлення волі у випадку, коли така діяльність призвела до загибелі людей або настання тяжких наслідків. Тобто суд має прийняти рішення, розглядаючи конкретну справу і оцінюючи конкретні відомості, докази і інше [219].

Слід зазначити, що у новій статті вбачається порушення принципу пропорційності у тому, що одне і те саме діяння – колабораціонізм, різні форми якого не суттєво відрізняються одна від одної своєю небезпечністю для суспільства, визнаються або кримінальним проступком, або особливо тяжким злочином і караються, відповідно, або лише позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (частини 1 і 2 ст. 111-1 КК), у т.ч. стосовно осіб, які ніколи раніше їх не обіймали / не займалися, або позбавленням волі – аж на строк від 12 до 15 років (ч. 7 ст. 111-1 КК). Крім того «добровільне

зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях» (ч. 7 ст. 111-1 КК) передбачає, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності потрібно, аби одна і та сама особа зайняла вказану посаду і взяла участь в незаконному формуванні. Тобто за скоєння особою одного із двох зазначених діянь не можливо буде притягнути її до кримінальної відповідальності.

З початку війни Кримінальний кодекс України доповнено та посилено відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, скоєних в умовах воєнного стану, зокрема: статті 111 «державна зрада» та 113 «диверсія доповнено пунктом 2, якщо такі злочини здійснені в умовах воєнного стану передбачено покарання позбавленням волі «на» строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна [220]. Посилена відповідальність за *мародерство* [221], а саме: за крадіжку, вчинену у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років (ст. 185), грабіж, вчинений у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років (ст. 186), розбій, спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах або вчинений організованою групою чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, або поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна (ст. 187), вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або вчинене організованою групою чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна (ст. 189), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, якщо вони вчинені у великих розмірах чи в умовах воєнного або надзвичайного стану, караються позбавленням волі на

строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ст 191), викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених (мародерство), карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років (ст. 432); за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, а якщо такі дії скоєні за попередньою змовою групою осіб аж до дванадцяти років (ст. 114) [222].

Слід звернути на нову редакцію ч. 2 ст. 113 КК *«караються позбавленням волі строк п'ятнадцять років»* у якій відсутнє слово «на». Проте, судді не можуть додумувати замість законодавця, саме це слово чи кілька інших законодавець не зазначив.

Не зрозумілим залишається встановлення законодавцем посилення відповідальності за мародерство, оскільки і до цього за цей вид злочину (викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених) вже було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років, тобто більше ніж за тяжке тілесне ушкодження.

Цілком достатнім є наразі покарання і за крадіжку, грабіж, вимагання та інші кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану. До того ж у ст. 67 КК і так є обставина, що обтяжує покарання, за *«вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій»*.

Загалом слід констатувати, що війна внесла свої корективи в судову практику і діяльність судів України. Довелося швидко приймати рішення Верховним Судом України, Радою суддів України щодо регулювання роботи судів, напрацювання судової практики, а також вносити відповідні зміни в ряд Законів України, оскільки у мирний час, за нашими оцінками, не було проведено

детального аналізу можливості ефективного функціонування судів України під час війни, зокрема на територіях бойових дій або окупованих територіях, за умови відсутності системи органів військової юстиції що, в свою чергу негативно впливає на підтримання обороноздатності країни та забезпечення правопорядку у військових формуваннях, на належне розслідування злочинів та інших правопорушень, скоєних в умовах війни та необґрунтованого притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності, у тому числі через можливу непрофесійну оцінку матеріалів кримінальних справ цивільними слідчими та суддями. Не сприяють ефективному правосуддю прийняття швидких рішень у законодавчому процесі, які призводять до неоднозначності і непередбачуваності, до невизначеності правової кваліфікації діянь і врешті до порушення прав людини та гальмування досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ.

Уповільнене реформування системи правоохоронних органів у воєнній сфері нині несе загрози, що можуть призвести до часткової або навіть повної втрати керованості під час забезпечення законності у військових формуваннях та оборонній сфері. Зволікання зі створенням дієвої системи військової юстиції в Україні, з урахуванням досвіду країн-членів ЄС і НАТО, на що протягом останнього десятиліття наполягають вчені правники, військові фахівці та історики, не врахування власного історичного досвіду, призводить до проблем і викликів для діяльності існуючої системи правосуддя в Україні в умовах воєнного стану. Створення системи військової юстиції: *Військової поліції; Спеціалізованої військової прокуратури України; військових судів як судів загальної юрисдикції у системі судової влади України, адвокатури (адвокатів) у військовій сфері* сприятиме ліквідації проявів корупції в органах військового управління та оборонно-промислового комплексу, забезпеченню загального вирішення питань правоохоронної і правозахисної діяльності у воєнній сфері.

8.2 Роль органів публічної влади України в боротьбі з курінням

8.2.1 Загальнотеоретичні засади виникнення тютюнової епідемії та її негативні наслідки в Україні

Забезпечення благополуччя людини, її гідного існування є важливим завданням держави. Це один із пріоритетних напрямків соціального інституту держави, адже невід'ємним і непорушним правом людини залишається право на охорону здоров'я, що є однією з умов активної життєдіяльності людини і сприяє її особистій свободі. На сьогодні прийняті численні національні нормативно-правові акти та міжнародні угоди, які захищають права людини, визначають право на охорону здоров'я одним із невід'ємних соціально-економічних прав людини і громадянина.

Питанням розвитку права людини на охорону здоров'я свого часу займалися такі вчені, як: В. Рудий, О. Голяченко, З. Гладун, О. Клименко, В. Москаленко, А. Грузєва, Я. Радиш, С. Стеценко, І. Сенюта та інші. Однак, на жаль, у сучасних умовах проблемам охорони здоров'я, регулюванню і реалізації права людини на охорону здоров'я, ролі органів публічної влади у боротьбі з курінням, на нашу думку, приділяється недостатньо уваги з боку вчених-правознавців.

Останнє десятиліття в цілому світі характеризується активним проведенням антитютюнових кампаній: підвищуються акцизні ставки на сигарети, приділяється увага соціальним рекламам, запроваджуються різні обмеження тютюнових рекламних акцій та ін. На жаль, у ХХ ст. поширеною була думка, що куріння – приватна сфера, вибір кожної конкретної людини. Однак право приватного життя не повинне зачіпати прав інших людей. Повага до ближнього – це перший і необхідний крок до особистої правової свободи. Сьогодні ніхто з нас не застрахований від ролі пасивного курця, а це, на думку лікарів і науковців, також є шкідливим для здоров'я, як і активне куріння. Тож держава має створити такі умови, щоб кожний курець подумав про оточуючих

його людей та про юридичну відповідальність, перш ніж запалити сигарету. Зі становленням інституту захисту прав людини актуальним на сьогодні є захист здоров'я громадян, які не мають цієї згубної звички, а також врегулювання на законодавчому рівні відносин, пов'язаних із курінням. З розвитком суспільства зростає і рівень свідомості людей, які хочуть, щоб їхні права не порушували, а захищали, щоб діяв індивідуальний підхід, були враховані всі їхні потреби і можливості¹.

Тютюн – це узаконений наркотик, який викликає залежність та вбиває приблизно половину тих, хто його вживає. Деякі лікарі помилково називають вживання тютюну шкідливою звичкою. Насправді ж, це не звичка, а хвороба, пов'язана із залежністю, яка потребує лікування. Захворювання, викликані вживанням тютюну, навіть включено до міжнародного класифікатора хвороб (МКХ-11) під кодом 6С4А «Розлади, викликані вживанням нікотину» Міжнародний класифікатор хвороб, F17, «Психічні й поведінкові розлади, викликані вживанням тютюну»².

Залежність, викликана курінням, має три складових, які взаємопов'язані одна з одною і, як правило, одночасно наявні у всіх курців:

1. Фізична залежність – сильне бажання курити на фізіологічному рівні.
2. Психологічна (емоційна) залежність, яка пов'язана з думками, емоціями та переконаннями під час процесу куріння. Наприклад, багато хто курить, коли перебуває в стані стресу або коли просто сумує і т.ін.

3. Соціальна (поведінкова) залежність – зв'язок між курінням та певними аспектами життя (куріння під час розмови по телефону, під час ділової зустрічі, за чашкою чаю). Залежність від нікотину може бути настільки сильною, що часто її прирівнюють до залежності від кокаїну або героїну. Тютюновий дим містить понад 7 000 хімічних сполук, з яких щонайменше 250 є токсичними, а 69 можуть

¹ Екологія. Право. Людина. Верховенство права для захисту довкілля. Тютюнопаління чи здорове майбут-нє? *Вісник екологічної адвокатури. № 15.* URL : <http://epl.org.ua/pravo/klinichna-programa/-doslid-zhennya/>.

² International Classification of Diseases, 11th Revision. WHO, 2018. URL : <https://is.gd/59mYJB>.

викликати онкологічні захворювання³; впливає майже на всі системи та органи людини; є особливо небезпечним для дітей, вагітних жінок та людей із хронічними захворюваннями; істотно підвищує ризики розвитку багатьох захворювань⁴; 85 % компонентів тютюнового диму невидимі і не мають запаху, але є небезпечними. Перелік захворювань, на розвиток, перебіг і результат яких негативно впливає куріння тютюнових виробів, налічує понад 100 різних хвороб і розладів (і він постійно розширюється). у середньому, курці живуть на 16 років менше за некурців⁵ За даними ВООЗ, 22 % онкохворих людей у світі вмирають від раку, який виник через куріння⁶. Рак легенів посідає перше місце в списку смертності від онкозахворювань –16,6% від усіх випадків⁷.

Цікавий факт: Уейн Макларен – найвідоміший «американський ковбой», який рекламував сигарети Malboro та зробив їх найпопулярнішими в США, помер від раку легень⁸. Крім раку легенів, курець може мати рак товстого кішківника, гортані, язика, печінки. Понад 400 тисяч українців щорічно помирає від онкологічних хвороб (у середньому щодня більше 1 тисячі осіб)⁹.

Відмовившись від куріння, людина зменшує ризик раку на 70 %. Також люди, які курять, можуть мати захворювання судин, аневризму аорти, остеопороз, катаракту, сліпоту, коронарну хворобу серця, інфаркт, інсульт, безпліддя, імпотенцію¹⁰. У середньому курці живуть на 16 років менше за

³ Всесвітня організація охорони здоров'я: вебсайт. URL : <https://is.gd/eYV1cJ>. (дата звернення: 10.10.2021).

⁴ Health Effects of Cigarette Smoking. Centers for Disease Control and Prevention. January 2018. URL : <https://is.gd/awWAeq>.

⁵ Peto R, Lopez AD, Pan H, Boreham J, Thun M. Mortality from smoking in developed countries 1950–2000 Oxford: Oxford University Clinical Trial Service Unit; 2015. URL : <https://is.gd/h7z6b4>.

⁶ Почему нужно бросать курить. Ivona. 22.11.2019 р. URL : <http://ivona.bigmir.net/health/news/480488-Poche-mu-nuzhno-brosat-kurit->. (дата звернення: 10.10.2021).

⁷ «Кидай чи вмирай». LB.ua. URL : https://lb.ua/society/2016/10/04/346929_brosay_umiray.html. (дата звернення: 10.10.2021)

⁸ Уейн Макларен – человек, поднявший популярность сигарет Marlboro до небывалых высот, а потом всю ост / курение убивает : marlboro. URL : <http://reactor.cc/post/1111554/>. (дата звернення: 10.10.2021)

⁹ Любчик О. А. Забезпечення медичної допомоги в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2(90). С. 205-215.

¹⁰ Почему нужно бросать курить. Ivona. URL : <https://ivona.ua/zdorove/novosti/5429688-rochemu-nuzh-no-brosat-kurit>. (дата звернення: 10.10.2021).

некурців¹¹, а якість їхнього життя часто є суттєво гіршою через хвороби та погане самопочуття. Також курці більше ризикують інфікуватися COVID-19, а також мати смертельні ускладнення при такому захворюванні¹².

За даними звіту державної служби статистики України, серед населення України (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та частини зони ООС) у 2020 році було 5,53 млн курців. Поширеність куріння серед населення України віком 12 років і старше у 2020 році становила 16,5 %, що на 0,3 відсоткових пункти нижча або на 2 % менше, ніж у 2019 році. Проте тенденції змін поширеності куріння суттєво відрізнялися серед різних груп населення. Поширеність куріння скоротилася серед людей, які проживають у сільській місцевості (з 16,2 % до 14,6 %), тоді як серед тих, хто живе у місті, поширеність зросла з 17,1 % до 17,5 %¹³. Однак, зменшення споживання табачних виробів у сільській місцевості може бути пов'язане з погіршенням рівня життя серед селян. У зв'язку з низьким рівнем платоспроможності сільське населення, скоріше, не позбулося згубної звички, а почало купувати нелегальні тютюнові вироби, які коштують удвічі менше.

Зростання поширеності тютюнокуріння серед міського населення у 2020 році могло бути пов'язано з просуванням так званих тютюнових виробів для електричного нагрівання (ТВЕН)¹⁴.

Слід додати, що зовсім інші статистичні дані надають приватні дослідницькі компанії. На основі опитування компанії в області досліджень ринку і рекламної діяльності Research & Branding Group, в Україні курить майже третина дорослого населення¹⁵.

¹¹ Peto R, Lopez AD, Pan H, Boreham J, Thun M. Mortality from smoking in developed countries 1950–2000 Oxford: Oxford University Clinical Trial Service Unit; 2015. URL : <https://is.gd/h7z6b4>

¹² 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

¹³ У 2020 р. скорочення поширеності куріння в Україні загальмувалось. Життя. URL : <https://center-life.org/novyny/syharety-dlia-nahrivannia-tven-zaluchaiut-shche-bil-she-molodi-do-kurinnia/>. (дата звернення: 10.10.2021)

¹⁴ Частка ринку нелегальних сигарет в Україні за 8-міс. 2020 зросла до 6,9 % – ЖТІ. Інформаційне агентство INTERFAX-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/696774.html>. (дата звернення: 10.10.2021)

¹⁵ Рассеять дым: как устроен рынок украинских сигарет. Лига.net URL : https://project.liga.net/projects/cigarette_market1/.(дата звернення: 10.10.2021)

Ще гірша ситуація спостерігається з любителями покурити кальян. Люди, які вживають кальян протягом пів години або години, отримують в десятки разів більше токсичних і канцерогенних речовин, ніж при курінні сигарет. За даними ВООЗ, 1 година куріння кальяну дорівнює 100 викуреним сигаретам¹⁶.

У кальянном димі міститься багато інших шкідливих речовин, а також продуктів згоряння тютюну і вугілля. На сьогодні є достатньо доказів того, що куріння кальяну шкодить здоров'ю. Кальянный дим підвищує ризики розвитку раку легенів, респіраторних захворювань і хвороб порожнини рота. Куріння кальяну викликає ризики заразитися інфекційними хворобами, такими як: туберкульоз, герпес, гепатит. Причому, від передачі цих захворювань змінний мундштук не рятує, оскільки основні віруси і мікроби «живуть» саме в колбі і шлангу, які в громадських закладах не стерилізують після кожного сеансу куріння¹⁷.

Якщо куріння – це безпосередній процес активного вживання тютюнового виробу курцем, то пасивне куріння – це вдихання вторинного тютюнового диму, тобто диму, що виділяється із кінчика сигарети або видихається курцем. Варто пам'ятати, що переважна більшість пасивних курців змушені дихати тютюновим димом проти своєї волі¹⁸. Протягом ХХ століття тютюнові компанії просували свою продукцію шляхом агресивного маркетингу та маніпуляцій для того, аби збільшити кількість користувачів, а відтак, і прибутки. Це призвело до тютюнової епідемії, адже сьогодні 1,3 млрд людей у всьому світі вживають тютюнові вироби. Щороку від хвороб, спричинених курінням, помирає понад 8 млн людей, з них 1,2 млн – пасивні курці¹⁹. Як зазначають фахівці Світового банку, вживання тютюну є значною перешкодою для розвитку країн у всьому світі. Пов'язані з курінням хвороби створюють важкий економічний тягар для

¹⁶ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

¹⁷ 10. Почему нужно бросать курить. Ivona. URL : <https://ivona.ua/zdorove/novosti/5429688-pochemu-nuzhno-brosat-kurit>. (дата звернення: 10.10.2021).

¹⁸ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

¹⁹ Всесвітня організація охорони здоров'я: вебсайт. URL : <https://is.gd/eYV1cJ>. (дата звернення: 10.10.2021)

країн і коштують мільярди доларів щороку через втрату продуктивності праці, передчасні смерті досвідчених працівників, і, як наслідок, більші витрати на охорону здоров'я²⁰. Член Комітету Верховної Ради з питань здоров'я нації Лада Булах заявляє, що в Україні від хвороб, спричинених курінням, щодня помирає 230 людей (на рік цифра складає 83 950 чоловік)²¹, з них 13 тис – це пасивні курці. Взагалі це 12 % від загальної смертності в країні²². Для аналізу рівня складності цієї проблеми порівняймо кількість загиблих людей від хвороб, спричинених курінням, та кількість загиблих від ускладнень COVID-19. Державна служба статистики України заявила, що у 2020 р. від ускладнень COVID-19 померло 20 709 осіб (у середньому 57 осіб на день)²³. Таким чином, вживання тютюнових виробів є такою ж загрозою для здоров'я людей у всьому світі, як і пандемія коронавірусу.

Треба звернути увагу на те, що спричинені курінням хвороби створюють суттєве навантаження на економіку країн та коштують мільярди доларів через втрату продуктивності праці, витрати на лікування, передчасні смерті тощо. Щороку світова економіка втрачає понад \$ 1,4 трлн (що є еквівалентом 1,8 % світового ВВП). Для України ці втрати складають близько 3,2 % ВВП²⁴, що було еквівалентом \$ 4,8 млрд у 2019 році. Доходи урядів усіх країн від податків на тютюн становлять всього близько \$ 250 млрд²⁵, що майже в 6 разів менше, ніж збитки, завдані економіці. В Україні надходження до бюджету склали \$ 1,7 млрд у 2019 році, тобто в 3 рази менше, порівняно з економічними втратами від

²⁰ Goodchild M., Nargis N., Tursan d'Espaignet E. Global economic cost of smoking-attributable diseases. *Tobacco Control* 2018; 27: 58-64. URL : <https://is.gd/xPhHHT>

²¹ В Україні від наслідків куріння щодня помирає 230 осіб – депутат. Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2861002-v-ukraini-vid-na-slidkiv-kurinna-sodna-pomirae-230-osib-deputat.html>. (дата звернення: 10.10.2021)

²² Exposing the effort to glamorize heated tobacco. *Stanford Medicine*. February 26, 2020. URL : <https://is.gd/Y55rgU>

²³ В Госстате сообщили, сколько украинцев умерли за прошлый год и по каким причинам. *Громадське*. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/v-gosstate-soobshili-skolko-ukraincev-umerli-za-proshlyj-god-i-po-kakim-prichinam>. (дата звернення: 10.10.2021)

²⁴ Goodchild M., Nargis N., Tursan d'Espaignet E. Global economic cost of smoking-attributable diseases. *Tobacco Control* 2018; 27: 58-64. URL : <https://is.gd/xPhHHT>

²⁵ Peto R., Lopez AD., Pan H., Boreham J., Thun M. *Mortality from smoking in developed countries 1950–2000* Oxford: Oxford University Clinical Trial Service Unit, 2015. URL : <https://is.gd/h7z6b4>

вживання тютюну²⁶.

Ще одним із негативних наслідків куріння, окрім погіршення здоров'я українських громадян та падіння рівня економіки, є небезпека пожерів. За повідомленням українського науково-дослідного інституту цивільного захисту пожежі, спричинені курінням дорослих, упродовж 2005-2015 рр. за останні 10 років вбили 98 та травмували 100 дітей. Також за цей період в Україні сталася 135 121 пожежа, спричинена необережним поводженням із вогнем при курінні, унаслідок чого загинуло 19 595 осіб та травмовано 5 542 особи. Причому, за ці ж 10 років загинуло 15 937 осіб у житлових приміщеннях під час займання постільних речей та інших побутових предметів від недопалків. Зокрема, у 2015 р. 18 % від усіх пожеж (14 377 з 79 581 випадка) та 45 % від усіх смертей від пожеж (884 з 1 947 випадків) були спровоковані необережним поводженням із вогнем саме під час куріння²⁷.

До того ж, для вирощування тютюну потрібно багато землі, а для його висушування – багато деревини. Це призводить до масової вирубки лісів. За даними ВООЗ, п'ять відсотків лісів вирубується заради вирощування тютюну, причому щороку з цією метою знищується 200 тисяч гектарів лісових угідь. Для вирощування цієї культури використовують великі обсяги хімічних добрив, пестицидів та стимуляторів росту, які забруднюють ґрунт і прилеглі водойми. Цей процес являє серйозну загрозу здоров'ю фермерів і їхніх сімей. Щороку курильщики викидають 4,5 трильйони недопалків, а це 760 тисяч тонн токсичного сміття. Недопалки стали найбільш розповсюдженим видом сміття у всьому світі²⁸.

Конституція України (ст. 49) гарантує кожному право на охорону здоров'я, а також – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50). Основи

²⁶ У 2019 році доходи від акцизів на сигарети зросли, а споживання зменшилось. Прес-реліз ГО «Життя». URL : <https://is.gd/FfMq9t>. (дата звернення: 10.10.2021).

²⁷ За 10 років від пожеж, спричинених курінням, загинуло 98 дітей. Громадський простір. URL : <https://www.prostir.ua/?news=za-10-rokiv-vid-pozhezh-pid-chas-kurinnya-zahynulo-98-ditej>?d=1. (дата звернення: 10.09.2021).

²⁸ ВОЗ: выращивание табака наносит огромный вред окружающей среде. Новости ООН. URL : <https://news.un.org/ru/story/2018/09/1337462>. (дата звернення: 10.10.2021)

законодавства про охорону здоров'я в преамбулі зазначають, що кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасними і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, забезпечують пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшення умов праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язання екологічних проблем, вдосконалення медичної допомоги і запровадження здорового способу життя.

Однак, політика нашої держави повністю суперечить проголошеним принципам. З одного боку, Україна 15.03.2006 р. приєдналася до Рамкової конвенції ВООЗ проти тютюну та зобов'язалася вживати заходів щодо підтримки припинення та зменшення вживання тютюнових виробів у будь-якій формі²⁹. З іншого боку, тютюнова індустрія здійснює шалений тиск на державу, унаслідок чого, державні органи влади уповільнюють темп прийняття рішень обмежуючого характеру. Іноді держава навіть погоджується на матеріальну допомогу, яку надають тютюнові компанії.

Для того щоб розібратися в причинах такої державної політики, треба розглянути економічні та податкові фактори, які впливають на це. На сьогодні, на тютюновому ринку України працює шість виробників сигарет. Серед них чотири представники транснаціональних компаній, які контролюють близько 80 % ринку (British American Tobacco, що виробляє продукцію на фабриці в Прилуках, Philip Morris – із виробництвом у Харкові, JTI – у Кременчуці та «Імперіал Тобакко» – у Києві) та два вітчизняних виробники – Львівська тютюнова фабрика і «Юнайтед Тобако» (Дніпропетровська область). Сукупно локальні українські виробники займають приблизно 12 % ринку³⁰. Тютюнові виробники входять до ТОП-10 найбільших платників податків України. Наприклад, ПрАТ «Філіп Морріс Україна» посіло четверте місце з найбільших

²⁹ п.В ст.1 Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну 15.03.2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text. (дата звернення: 10.10.2021)

³⁰ Здесь курят: чем живет табачный рынок Украины в 2020 URL : <https://daily.rbc.ua/rus/show/kuryat-zhivet-tabachnyu-gynok-ukrainy-2020-1603357529.html>. (дата звернення: 10.09.2021)

компаній в Україні за сумою сплата податкових платежів за 2020 рік³¹.

За даними Держказначейства, протягом 2020 року до Державного бюджету надійшло 54,7 мільярди гривень від акцизного податку на вироблені в Україні та ввезені тютюнові вироби³².

Для порівняння, компанії і підприємства гірничо-металургійного комплексу в 2020 році сплатили \$ 1,6 млрд (33 млрд. 54 млн грн) податків до державного та місцевих бюджетів³³.

За інформацією генерального директора тютюнової компанії «JTІ Україна» Пола Холловея, споживачі в Україні витрачають близько 25 % свого доходу на сигарети. Вище ми вже зазначали, що в Україні кожний третій громадянин є курцем. Тобто, фактично держава встановила додатковий податок, який платять кожний третій громадян, – «податок на куріння». Країна добровільно погоджується на повільне вбивство своїх громадян з метою наповнення державного бюджету. У подібній ситуації перебувають й інші держави. У Туреччині іноземні компанії контролюють 98 % тютюнового ринку (їх сумарний дохід становить 11 відсотків від споживчих витрат домогосподарств)³⁴.

Тут доречно пригадати відповідь англійської королеви Єлизавети I (Queen Elizabeth I) серу Волтеру Релі (Sir Walter Raleigh) – англійському діячу, який привіз тютюн з Америки до Англії: «Я бачила багатьох чоловіків, які перетворили своє золото на дим, але ви перший, хто перетворив дим на золото».

Державні чиновники звітують, що за останні дванадцять років (2008-2020) поширеність куріння в Україні скоротилася з 25,6 % до 16,5%, тобто на 9,1 відсоткові пункти, або на 36 %. Головним фактором скорочення поширеності

³¹ Стало известно, какие компании заплатили больше всего налогов за 2020 год. URL : <https://ru.Slo.voi.dilo.ua/2021/04/19/novost/finansy/stalo-izvestno-kakie-kompanii-zaplatili-bolshe-vsego-nalogov-2020-god>. (дата звернення: 10.09.2021)

³² Завдяки зростанню акцизів на тютюн до Державного бюджету додатково надійшло 10,6 мільярдів гривень. Громадський простір. URL : <https://www.prostir.ua/?news=zavdyaky-zrostannyu-aktsyziv-na-tyutyun-do-derzhavnoho-byudzhetu-dodatkovy-nadijshlo-106-milyardiv-hryven>. (дата звернення: 10.09.2021)

³³ Стало відомо, скільки податків у 2020 році сплатити найбільші металургійні підприємства країни (список). Главком. URL : <https://glavcom.ua/economics/finances/stalo-vidomo-skilki-podatkov-u-2020-roci-splati-nay-bilshi-metallurgijni-pidприємства-krajini-spisok-747234.html>. (дата звернення: 10.09.2021)

³⁴ В Турции призвали к бойкоту американских сигарет. АА. URL : <https://www.aa.com.tr/ru/заголовки-дня/в-турции-призвали-к-бойкоту-американских-сигарет-/1231664>. (дата звернення: 10.09.2021)

тютюнокуріння у 2020 було зменшення цінової доступності сигарет³⁵. Ми не погоджуємося з цими статистичними даними, оскільки зростання цін на сигарети спричиняє зростання незаконного обігу сигарет. За інформацією генерального директора тютюнової компанії «JTІ Україна» Пола Холловея, частка ринку нелегальних сигарет в Україні, станом на серпень 2020 року, зросла до 6,9 % порівняно з 6,6 % у 2019 році³⁶. Однак ці дані досить приблизні: ніхто в Україні не володіє точними цифрами, скільки виробляється та реалізується в країні безакцизних сигарет. Тому, на нашу думку, кількість курців в Україні, у зв'язку зі зростанням вартості сигарет, не змінилася. У країнах, які наблизилися до побудови правової держави, вартість сигарет дійсно впливає на зменшення попиту на цей продукт. Наприклад, у Німеччині після чергового підвищення вартості сигарет величезна кількість курців перейшли на самокрутки (пачка сигарет у Німеччині зараз коштує приблизно € 7)³⁷. Нічого подібного в нашій країні після чергового подорожчання сигарет не відбувалося, це ще раз свідчить про величезний обіг безакцизних сигарет і високий рівень корупції. Слід додати, що в Україні тіньовий ринок тютюнової продукції у 2021 році зріс до рекордного за весь час спостережень показника – 12 % сектора перебуває в тіні (у порівнянні з 6-7 % у 2020 році і 3 % у 2017-му)³⁸.

У 2020 році Україна у світовому рейтингу, за значенням індексу соціального прогресу (Social Progress Index), посіла 63 місце, опинившись на ряду з такими країнами, як: Шрі-Ланка, Македонія, Казахстан, Молдова, Росія, Парагвай, Кабо-Верде. Індекс соціального прогресу вимірює ступінь забезпечення країнами соціальних та екологічних потреб громадян за 54 індикаторами, у тому числі (здоров'я та медичні послуги, доступ до знань,

³⁵ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

³⁶ Частка ринку нелегальних сигарет в Україні за 8-міс.-2020 зросла до 6,9% – JTІ. Інформаційне агенство INTERFAX-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/696774.html>. (дата звернення: 10.09.2021).

³⁷ Курильщики Германии переходят на самокрутки. SOSTAV.RU. URL : <https://www.sostav.ru/news/2003/10/21/30/>. (дата звернення: 10.09.2021)

³⁸ Борьба с контрабандой сигарет: опыт Австралии и уроки для Украины. Экономическая правда. URL : https://www.epravda.com.ua/rus/colu_mns/2021/09/3/677451/. (дата звернення: 10.09.2021).

інформації та комунікацій, екологія)³⁹. Зрозуміло, що наша країна потребує кардинальних реформ, а можна додати, не ординарних реформ. Однією з таких реформ може бути заборона вирощування, виробництва та продажу тютюнових продуктів на території України. Такі випадки вже існують у світі. Наприклад, у королівстві Бутан 16.06.2010 р. був прийнятий Закон «Про контроль тютюну», який забороняє вирощування, збір та продаж тютюну⁴⁰. Тільки туристам дозволяється ввозити сигарети в цю країну при сплаті мита розміром 200 % від вартості сигарет⁴¹.

Також уряд Нової Зеландії планує заборонити продаж цигарок тим, хто народився після 2004 року⁴².

Україна належить до трійки європейських держав із найвищою інтенсивністю природного скорочення населення⁴³. Тож зовсім не зрозуміло, чому країна, у якій смертність набагато перевищує народжуваність, спокійно погоджується з наявною тютюновою епідемією⁴⁴. Чому ні члени парламенту, ні урядовці, жоден із президентів України не звернулися до Конституційного суду України з конституційним поданням щодо не відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального»⁴⁵, з

³⁹ Україна піднялася на 17 позицій у міжнародному соціальному рейтингу. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3203371-ukraina-pidnalas-na-17-pozicij-u-miznarodnomu-socialnomu-rejtingu.html>. (дата звернення: 10.09.2021).

⁴⁰ Закон Бутана о контроле табака. Википедия. (2010) URL : [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D1%83%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0_\(2010\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BD%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D1%83%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0_(2010)). (дата звернення: 10.09.2021)

⁴¹ Несколько простых фактов о табаке в Бутане. URL : <https://bhutanlife.wordpress.com/2015/07/04/neskolko-faktov-o-tabake-v-butane/>. (дата звернення: 10.09.2021)

⁴² У Новій Зеландії можуть повністю заборонити паління (21.04.2021). Медіатека. URL : <https://www.dw.com/uk/u-novii-zelandii-mozhut-povnistiu-za-boronyty-palinnia/av-57278353>. (дата звернення: 10.09.2021)

⁴³ Любчик О. А. «Гра слів» з тяжкими наслідками або що таке медична допомога. Забезпечення медичної допомоги в Україні. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1(89). С. 96

⁴⁴ Число умерших в Украине в декабре 2020 – к декабрю 2019 подскочило на 42,9 % – Госстат. URL : <https://interfax.com.ua/news/general/724685.html>. (дата звернення: 25.09.2021).

⁴⁵ Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 46. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 25.09.2021)

метою заборони обігу тютюну в нашій країні. Відповідь на це питання проста – потужний вплив тютюнових компаній на державну політику у сфері обігу тютюну та податки в розмірі 54,7 мільярдів млрд. гривень, за рахунок чого в тому числі поповнюється державний бюджет.

Безумовно, найбільшою перешкодою для впровадження ефективних заходів у сфері боротьби проти тютюну є втручання тютюнових велетнів у політичні процеси нашої країни. Головною причиною цього є те, що в основі інтересів тютюнової індустрії і громадського здоров'я закладено принциповий конфлікт, який неможливо вирішити. В Україні високий рівень впливу тютюнової індустрії на політику з контролю над тютюном.

У 2019 р. в 33-х країнах, у тому числі й Україні, було проведено дослідження «Глобальний індекс втручання тютюнової індустрії»⁴⁶. Відповідно до результатів цього дослідження, Україна посідає 15 місце (61 бал) серед 33 країн.

В Україні можна виділити кілька основних груп впливу тютюнової індустрії:

1) народні депутати Верховної Ради України та державні службовці, які працюють у різних органах виконавчої влади⁴⁷, родичі яких працюють у тютюнових корпораціях, безпосередньо впливають на процес формування політики тютюнообігу⁴⁸;

2) українські засоби масової інформації періодично розміщують на своїх ресурсах інформаційні матеріали про ті чи інші продукти тютюнової індустрії, транслуючи потрібні їй тези (інтернет-видання «Економічна правда»⁴⁹, журнал

⁴⁶ Global Tobacco Industry Interference Index. STOP 2019. URL: [https:// is.gd/kqJve9/](https://is.gd/kqJve9/). (дата звернення: 25.09.2021)

⁴⁷ Тютюнова індустрія в Україні та її діяльність під прикриттям соціальної відповідальності бізнесу. Інформаційно-тематичний ресурс TobaccoTactics. URL : <https://is.gd/13gENj>. (дата звернення: 25.09.2021)

⁴⁸ Політика оподаткування тютюнових виробів. Інформаційно-тематичний ресурс TobaccoTactics. URL : <https://is.gd/YdnQo2>. (дата звернення: 25.09.2021)

⁴⁹ Головред «Економічної правди» пояснив позицію редакції щодо спецпроектів із тютюновими компаніями. Детектор Медіа. URL : <https://is.gd/n5uqFf>. (дата звернення: 25.09.2021)

«Новое время» («НВ») ⁵⁰; «5 канал» (програма «Стоп Корупції») ⁵¹; журнал «Деньги» ⁵²;

3) представники тютюнової індустрії роблять спроби очорнити організації та активістів, що працюють у сфері контролю над тютюном; при тому вони використовують наклеп та неправдиві або маніпулятивні факти ⁵³;

4) проведення зустрічей та переговорів представників тютюнової індустрії з особами, причетними до процесу прийняття політичних рішень, з метою просування корпоративних інтересів. Лобісти тютюнових компаній блокують прийняття антитютюнових законів, переконують політиків у неефективності антитютюнових заходів, погрожують зменшенням надходжень від акцизів на тютюн до Державного бюджету і втратою робочих місць через закриття тютюнових фабрик в Україні (як приклад, можна навести законопроект № 4278, який знижує на 30 % акциз на сигарети для IQOS і Glo з 1 квітня 2021 року) ⁵⁴. Вплив тютюнових корпорацій в Україні настільки потужний, що тютюнова корпорація British American Tobacco ⁵⁵ від імені України ініціювали торговельну суперечку проти Австралії в рамках процедури Світової організації торгівлі щодо обмеження застосування австралійського законодавства із запровадження простої упаковки тютюнових виробів ⁵⁶. Абсурдність ситуації полягала в тому, що Україна не мала реального економічного інтересу для блокування запровадження простої упаковки тютюнових виробів в Австралії, оскільки наша держава не експортує тютюнові вироби в Австралію. Таким чином, Україна стала інструментом просування комерційних інтересів у

⁵⁰ Facebook-сторінка Андрія Скіпальського. URL : <https://is.gd/OWX7af>

⁵¹ Заява ГО «Життя» щодо сюжету програми «Стоп Корупція». Центр громадянського представництва «Життя». URL : <https://is.gd/E29erY>. (дата звернення: 25.09.2021)

⁵² Александр Крамаренко: Акцизы 2017 — повторяем свои ошибки. ДЕНЬГИ.UA. URL : <https://is.gd/Fo0fht>. (дата звернення: 10.09.2021)

⁵³ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

⁵⁴ Влада хоче подарувати тютюновій компанії 3 млрд грн з Держбюджету у 2021 році. Вокс Україна. URL : <https://voxukraine.org/uk/vlada-hoche-podaruvati-tyutyunovij-kompaniyi-3-mlrd-grn-z-derzhbyudzhetu-u-2021-rotsi/>. (дата звернення: 25.09.2021)

⁵⁵ Australia says big tobacco aiding WTO challengers. Stephanie Nebehay. Reuters, May 23, 2012. URL : <https://is.gd/2W7zUg>. (дата звернення: 02.10.2021)

⁵⁶ Практическое руководство по разработке законопроекта о простой упаковке табачных изделий. Ноябрь 2017. Кампанія «Майбутнє без сигарет». URL: <https://is.gd/3wSSji>. (дата звернення: 02.10.2021)

руках транснаціональних тютюнових корпорацій. У такій ситуації імідж держави на міжнародній арені був принесений у жертву заради збереження прибутку тютюнових виробників;

5) блокування комплексного антитютюнового законопроекту № 2813. Норми комплексного антитютюнового законопроекту № 2813 викликали занепокоєння тютюнової індустрії. Відтак для протидії законопроекту № 2813 були зареєстровані 4 альтернативні законопроекти: № 2813-1, ініціатор Д. Чорний; № 2813-2, ініціатори М. Заблоцький, Є. Петруняк; № 2813-3, ініціатор О. Юрченко; № 2813-4, ініціатор П. Павловський;

6) залучення нібито незалежних експертів, які критикують заходи з контролю над тютюном⁵⁷;

7) фінансування «псевдодосліджень». Їх мета полягає в тому, щоб поставити під сумнів факти про шкоду тютюнових виробів для здоров'я та довести «безпечність» тютюнових виробів для нагрівання й електронних сигарет. Наприклад, таке «дослідження»⁵⁸ проводив Інститут кардіології ім. Стражеска (автори Е. А. Кваша, О. В. Срібна, І. П. Смирнова, І. В. Третьак, А.А. Бородай), за підтримки громадської організації «Нові технології для здоров'я». У висновках цього дослідження стверджується, що перехід на електронні сигарети нібито дозволяє скоротити ризики для здоров'я й уникнути деякого шкідливого впливу, викликаного вживанням звичайних сигарет⁵⁹;

8) корпоративна соціальна відповідальність. В Україні заходи в рамках «корпоративної соціальної відповідальності» тютюнової індустрії є досить поширеним явищем⁶⁰. Це відбувається попри пряму законодавчу заборону

⁵⁷ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL. pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

⁵⁸ Кваша Е. А., Срібная О. В., Смирнова И. П., Третьак И. В., Бородай А. А. Оценка влияния электронных систем доставки никотина на риск сердечно-сосудистых заболеваний на основе функции эндотелия и определяющих ее факторов. *Медицина газета «Здоров'я України 21 сторіччя»*, № 11-12 (408-409), червень 2017 р. URL : <https://is.gd/orVtVx>. (дата звернення: 09.10.2021)

⁵⁹ Електронні сигарети та системи нагріву тютюну скорочують ризик серцево-судинних захворювань, дослідження. *Espreso.tv*. Дата доступу: 29.11.2019. URL : <https://is.gd/iHI0Zb>. (дата звернення: 09.10.2021)

⁶⁰ Тютюнова індустрія в Україні та її діяльність під прикриттям соціальної відповідальності бізнесу. Інформаційно-тематичний ресурс *TobaccoTactics*. URL : <https://is.gd/13gENj>. (дата звернення: 09.10.2021)

(стаття 16 Закону України № 2899)⁶¹. Тютюнові корпорації проводять навчальні заходи для журналістів, студентів, виступають спонсорами або партнерами культурних, екологічних, фешн-заходів, облагороджують міський простір та зелені зони тощо. Задля формування лояльності до тютюнової корпорації державними органами, компанія Philip Morris Ukraine (Філіп Морріс Україна) пожертвувала 10 мільйонів гривень на боротьбу з пандемією COVID-19⁶². Ця незаконна «подачка» виглядає, як знущення над суспільними інтересами, адже корпорація «Філіп Морріс Україна» кілька років поспіль блокувала встановлення акцизу на тютюнові вироби для електричного нагрівання (ТВЕН) на рівні акцизів на сигарети, таким чином збільшуючи свої прибутки. 26 травня 2019 року команда Imperial Tobacco взяла участь у 27-му «Пробігу під каштанами», який відбувся в Києві⁶⁴. Зібрані в рамках цього заходу кошти організатори спрямували на придбання необхідного обладнання та матеріалів для Центру дитячої кардіології та кардіохірургії МОЗ України⁶⁵.

Треба виокремити ті сфери обігу тютюну, де тютюнова індустрія, сподіваємося, тимчасово, отримала перемоги над державними інтересами: відсутність заборони реклами тютюнових виробів для електричного нагрівання (айкос, гло); відсутність заборони викладки сигарет (оформлення вітрин, прикасових зон і спеціальних стелажів у супермаркетах шляхом розміщення сигарет на яскравому тлі в рамках, боксах та панно); відмова Верховної Ради України голосувати за законопроект № 4030а («Про захист громадського здоров'я від шкідливого впливу тютюнового диму»), який пропонував

⁶¹ Закон України Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 52. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>. (дата звернення: 09.10.2021)

⁶² Заява про неприпустимість «відбілювання» репутації тютюнових корпорацій державними органами. Прес-реліз Українського центру контролю над тютюном. URL : <https://is.gd/XkOxxT>. (дата звернення: 09.10.2021)

⁶³ Філіп Морріс Україна пожертвувала 10 мільйонів гривень на боротьбу з епідемією коронавіруса. Прес-центр Київської торгово-промислової палати. URL : <https://is.gd/SLi1ZV>. (дата звернення: 09.10.2021)

⁶⁴ Команда «Імперіал Тобакко» взяла участь у «Пробігу під каштанами». Imperial Tobacco. Дата доступу: 12.01.2020. URL : <https://is.gd/3RtMGJ>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁶⁵ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

збільшення штрафів за куріння в заборонених місцях та ін⁶⁶.

Глобальна тютюнова епідемія не випадкова. Причиною її виникнення є агресивний маркетинг та корпоративні тактики, які роблять тютюнові вироби широко розповсюдженими, модними, привабливими та доступними за ціною. Тютюновий бізнес відрізняється від будь-якого іншого, насамперед тим, що виробляє продукцію, яка шкодить здоров'ю та вбиває. Тютюнова індустрія, на відміну від інших, будує свій бізнес на брехні та маніпуляціях. Протягом десятиліть вони агресивно просувають свою смертоносну продукцію серед дітей та інших вразливих верств населення. Вони вводять громадськість в оману щодо згубних наслідків споживання тютюну⁶⁷.

І все ж таки цивілізація наступає по всіх фронтах. Для протистояння тютюновій епідемії у 2003 році було ухвалено Рамкову конвенцію ВООЗ із боротьби проти тютюну (РКБТ ВООЗ)⁶⁸. Це перший у світі та основний міжнародний правовий договір у сфері громадського здоров'я. Мета Конвенції — захистити здоров'я людей, а також попередити негативні наслідки (економічні, соціальні та соціологічні) вживання тютюну й впливу тютюнового диму. На сьогодні до Конвенції приєдналася 181 країна, у якій проживає близько 90 % населення світу. Ці країни повинні виконувати вимоги міжнародної угоди та приймати ефективне національне антитютюнове законодавство. Україна ратифікувала РКБТ ВООЗ у 2006 році. Відповідно до даних ВООЗ, у 2018 році 165 країн запровадили повну або часткову заборону на куріння на робочих та в громадських місцях (закриті приміщення, громадський транспорт тощо)⁶⁹. Світ потроху долучається до засад здорового способу життя. Останнім часом фахівці зазначають, що все більше людей відмовляються від куріння. По-перше, тому що

⁶⁶ Места для курения: депутаты отказались расширить перечень мест, где запрещены сигареты. Аналітичний портал «Слово і діло». URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2019/05/14/novost/obshhestvo/mesta-kure-niya-deputaty-ot-kazalis-rasshirit-perechen-mest-gde-zapreshheny-sigarety>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁶⁷ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

⁶⁸ п.В ст.1 Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну 15.03.2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text. (дата звернення: 10.10.2021)

⁶⁹ Smoking Ban Scotland, Scottish Executive Smoke Free Laws — Clearing the Air Scotland. URL : <https://is.gd/x92WaE>

хочуть бути здоровими, успішними та сучасними. По-друге, через те, що у світі шириться екологічна течія і курити та розпивати алкогольні напої вже просто не модно. Якщо раніше підлітки вважали, що це престижно, що, завдяки цьому, вони видаватимуться дорослішими, то тепер більшість розуміє небезпечні наслідки таких експериментів, адже щоб бути сучасним, – треба бути здоровим. Про престижність взагалі не варто й говорити, бо тютюнопаління у світі вважається ознакою якраз бідних верств населення⁷⁰. Знизити попит на табачні вироби у всьому світі намагаються вже не одне десятиліття. Тютюнові компанії усіяко притискають різними обмеженнями: заборона реклами цигарок, куріння в громадських містах та введення величезних податків.

У відповідь світова тютюнова індустрія, з метою знову зробити з куріння модним трендом, замість традиційних сигарет, запропонувала людям новий концепт куріння – нові електронні пристрої без диму і попелу (електронні сигарети – електронні портативні пристрої для нагрівання рідини, що генерують пару, яку вдихає курець) та тютюнові вироби для електричного нагрівання тютюну IQOS, GLO (системи для нагрівання тютюну – це пристрої, які нагрівають спеціальні сигарети до певної температури (стіки або тютюнові вироби для нагрівання – ТВЕН), за рахунок чого утворюється аерозоль, який вдихається курцем; система нагрівання тютюну складається з тримача та зарядного пристрою; у тримач вставляється стік, де він нагрівається). Отже, це спроба перетворити використання таких засобів на модний тренд, навіть у часи всесвітньої пандемії коронавірусу. Останньою розробкою тютюнових компаній стало те, що вони називають «кращою альтернативою курінню» сучасні системи нагрівання тютюну, такі як IQOS чи Glo. Відомі люди рекламують продукцію IQOS у соціальних мережах, ЗМІ називають його модним трендом, а ресторани, у тому числі українські, навіть отримують позначку «IQOS friendly», що означає, що в них можна курити, навіть якщо куріння традиційних цигарок давно в закладах заборонено законом. «Ми не хотіли винаходити ще одну сигарету. Ми

⁷⁰ КУРИТИ – НЕ МОДНО! Роменська районна державна адміністрація. URL : <http://rmn.sm.gov.ua/index.php/uk/gumanitarna-politika/ohorona-zdorovija/11498-kuriti-ne-modno>. (дата звернення: 12.09.2021)

прагнули змінити світ на краще. І змінили», – наголошує вебсторінка електронного пристрою IQOS⁷¹.

Директор Стенфордської програми дослідження впливу тютюнової реклами Роберт К. Джеклер (Robert K. Jackler) заявив, що «Ми не спостерігали такого типу маркетингу, як той, що Philip Morris (PMI) використовує для IQOS, з середини ХХ століття»⁶². Згідно з річним звітом Philip Morris International Inc, на кінець 2020 року у світі нараховувалося 17,6 млн споживачів IQOS⁷².

Центр дослідження корупції та організованої злочинності (ОССТР), громадські активісти та деякі політики звинувачують компанію Philip Morris у тому, що вона, намагаючись нібито підтримати «бездимне» майбутнє молоді, насправді ж «користується прогалинами в законодавстві і робить ставку на проплачені наукові дослідження, що підтверджують її гучні заяви. IQOS представляють громадськості як стильний, веселий і безпечний пристрій, який не має нічого спільного з курінням»⁷³.

Продукти IQOS більш прибуткові за штуку, порівняно з цигарками, і принесли у 2019 році Philip Morris International 5,6 мільярдів доларів США доходів.

Однією з головних причин високих прибутків експерти називають саме те, що електронний пристрій усе ж не є цигаркою в класичному розумінні, тому він не обкладається акцизним податком на рівні з тютюном. На думку координатора проекту ГО «Центр громадянського представництва «Життя» Лілії Олефір, основною причиною цього колосальний супротив тютюнових корпорацій.

За підрахунками ГО «Життя», держбюджет України, унаслідок цієї проблеми, щороку втрачає пів мільярда гривень. Зазначається, що в першому кварталі 2020 року чистий прибуток компанії Philip Morris International у Східній

⁷¹ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021).

⁷² Найти баланс: как разные страны облагают налогами новейшие табакосодержащие устройства и электронные сигареты. Экономическая правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/alternativna-ekonomika/2021/03/3/67535/>. (дата звернення: 12.09.2021).

⁷³ Почему нужно бросать курить. Ivona. URL : <https://ivona.ua/zdorove/novosti/5429688-pochemu-nuzhno-brosat-kurit>. (дата звернення: 10.10.2021).

Європі, порівняно з початком 2019 року, зріс на 35 %. Це, здебільшого, обумовили збільшенням продажів тютюнових виробів для нагрівання в Росії та Україні, а також низькими податками на хітси – спеціальні цигарки з IQOS⁷⁴. Системи нагрівання тютюну IQOS з'явилися на українському ринку тільки в листопаді 2019 р⁷⁵.

У ВООЗ тютюнових велетнів звинуватили також у тому, що вони роблять суттєві пожертвування на боротьбу із COVID-19 для покращення свого іміджу – жертвують гроші, засоби індивідуального захисту, апарати штучної вентиляції легень та інші ресурси. З цього приводу цікава заява очільниці секретаріату Рамкової конвенції ВООЗ щодо контролю над тютюном Адріани Бланко Маркізо: «Разючий парадокс – тютюнова промисловість пропонує урядам допомогу і підтримку під час цієї пандемії. Але хіба це не та ж промисловість, яка виробляє й агресивно просуває на ринок аддиктивну продукцію, що вбиває до половини її споживачів?»⁷⁶.

Найбільша небезпека сучасних систем нагрівання тютюну полягає в тому, що у світі бракує достовірних даних про те, як саме їх вживання впливає на організм курців та людей навколо⁷⁷.

Однак, за наявними даними незалежних досліджень, ці пристрої далеко не такі безпечні, як заявляють виробники, і можуть становити серйозну загрозу як для здоров'я курця, так і людей довкола⁷⁸.

Треба зазначити, що результати незалежних міжнародних досліджень свідчать про те, що курці, які намагаються відмовитися від куріння за допомогою електронних сигарет, мають менші шанси на успіх, у порівнянні з тими, хто ці пристрої не використовує. Крім того, використання електронних сигарет тими,

⁷⁴ Зробити куріння знову гламурним»: що варто знати про кращу альтернативу курінню. Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org /a/kurinnya/30669713.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁷⁵ Филип Моррис Україна отчитался о продажах IQOS. Delo.ua. URL: <https://delo.ua/business/filip-morris-ukraina-otchitalsja-o-prodazhah-iqos-331448/>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁷⁶ Зробити куріння знову гламурним»: що варто знати про кращу альтернативу курінню. Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org /a/kurinnya/30669713.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁷⁷ Електронні сигарети, системи для нагрівання тютюну та кальяни: що варто знати? Короткий огляд для медичних працівників. Київ, 2019. 20 с. URL : <https://is.gd/ezjaGv>

⁷⁸ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

хто не курить (особливо дітьми та підлітками), може викликати нікотинову залежність. Також електронні сигарети підвищують ризик почати палити звичайні сигарети. Водночас, використання електронних сигарет підвищує ризику виникнення серцево-судинних, онкологічних, легеневих захворювань; а також створює загрозу травматизму (сигарети вибухають), отруєнь рідинами для заправки електронних сигарет. Небезпечно й пасивне куріння електронних сигарет, особливо для вагітних жінок і дітей⁷⁹. Існує жахлива статистика, що понад 50 % 15–17-річних підлітків в Україні курили електронні сигарети (Серед молоді віком від 13 до 15 років майже кожний п'ятий курить електронні сигарети⁸⁰.

8.2.2 Основні напрями модернізації антитютюнового законодавства в Україні у контексті державного будівництва та євроінтеграційних процесів

Розглянувши проблему негативних наслідків вживання тютюнових виробів на здоров'я людини та причини поширення тютюнової епідемії у світі та в Україні, треба безпосередньо перейти до проблеми правового регулювання боротьби з курінням. Боротьба з курінням – це комплекс заходів, спрямованих на зменшення і попередження споживання виробів з тютюну з метою зниження серйозних ризиків для здоров'я і смертності, що виникають через куріння⁸¹. Одним із видів заходів, які держава може запровадити з метою зменшення вживання тютюнових виробів, – це заходи обмежувально-заборонного характеру. Вони пов'язані зі створенням законодавчої бази для обмежень у просуванні, реалізації та споживанні тютюну.

Одним із титанічних зрушень у межах боротьби з курінням став Закон

⁷⁹ Чому потрібно бросать курить. Ivona. URL : <https://ivona.ua/zdorove/novosti/5429688-pochemu-nuzhno-brosat-kurit>. (дата звернення: 10.10.2021).

⁸⁰ Понад 70% підлітків вважають, що куріння електронних сигарет є безпечним для здоров'я. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL : <https://phc.org.ua/news/sered-molodi-vikom-vid-13-do-15-rokiv-mayzhe-kozhen-pyatiy-kurit-elektronni-sigareti>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁸¹ Борьба с курением. Википедия. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D0%B0_%D1%81_%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D0%BC#CITEREFWHO_global_report2018. (дата звернення: 12.09.2021)

№ 2245-VIII⁸². Він був прийнятий у рамках виконання норм Договору з ЄС, що передбачає, серед іншого, зобов'язання щодо гармонізації ставок акцизів на тютюнові вироби. Законом закріплено поетапний графік підвищення ставок акцизного податку на тютюнові вироби до 2025 року (щорічне 20-відсоткове збільшення специфічних ставок і мінімального податкового зобов'язання з тютюнових виробів до рівня еквівалентного 90 євро за 1 000 штук). На нашу думку, держава отримала б ще більший ефект від цього нормативного акту, якщо б одночасно фіскальна служба посилила боротьбу з незаконним обігом тютюнових виробів. Вище ми вже зазначали, що після подорожчання цигарок багато курців в Україні почали купувати безакцизні цигарки, які коштують удвічі менше. Також в Україні з 01.01.2025 року вступить в дію загальноєвропейська вимога щодо розміру частки акцизу в середньозваженій роздрібній ціні продажу сигарет – як мінімум 60 %. Крім того, з 1 січня 2021 року в Україні Законом 446-IX від 16.01.2020 р⁸³. введено акцизний податок на «рідини, використовувані в електронних сигаретах» з ліцензуванням діяльності з їх виробництва, оптової та роздрібною торгівлі. Також цим законом було встановлено акцизний податок на хітси (маленька сигарета призначена для підігрівання в пристроях IQOS та GLO). Слід додати, що цей нормативно-правовий акт вступив у законну силу з 01.01.2021 р. (за пачку з 20 стіків (ціною 53 гривні) акциз становив 6,85 гривні (13 %), а у 2021 році він зріс до 29,13 гривні⁸⁴. Але на жаль, закон встановив акцизний податок тільки на хітси, підігрівальні пристрої ТВЕН (тютюнові вироби для електричного нагрівання тютюну, які виробляють нікотиновмісну аерозоль для вдихання користувачем через рот), тобто самі пристрої IQOS та

⁸² Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁸³ Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 32. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁸⁴ Збільшення акцизу на стіки тютюнових виробів для нагрівання виправдане для підвищення бюджетних надходжень і громадського здоров'я. Реанімаційний пакет реформ. URL : <https://rpr.org.ua/news/zbil-shennia-aktsyzu-na-stiky-tiutiunovykh-vyrobiv-dlia-nahrivannia-vypravdane-dlia-pidvyshchennia-biudzhethnykh-nadkhodzen-i-hromads-koho-zdorov-ia/>. (дата звернення: 12.09.2021).

GLO так і залишилися не оподаткованими.

Суттєво впливають на розповсюдження тютюнових виробів заборони, які встановлені в ст. 16 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» та в ст. 22 Закону України «Про рекламу»⁸⁵. Однак, у цих нормативно-правових актах існує суттєве протиріччя. В абз.9 ст. 16 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» зазначено, що забороняється «надсилання повідомлень поштою, електронною поштою, повідомлень на мобільні телефони, поширення відеодисків, відеоматеріалів, компакт-дисків, комп'ютерних та інших ігор, розміщення інформації в мережі Інтернет з метою стимулювання продажу тютюнових виробів». Тобото, на підставі даного абзацу можна зробити висновок, що реклама тютюнових виробів в інтернеті заборонена. Однак, в абз.8 п.1 ст. 22 Закону України «Про рекламу» вказано, що забороняється реклама тютюнових виробів «у мережі Інтернет, крім вебсайтів, призначених для повнолітніх осіб, обов'язковою умовою доступу до яких є попередня ідентифікація віку користувачів». Однак, ідентифікація віку – це формальність, тому неповнолітні мають, по суті, вільний доступ до реклами тютюнових виробів.

Також, на жаль, в Україні досі дозволена реклама в точках продажів, так звана викладка тютюнових виробів (оформлення вітрин, прикасових зон і спеціальних стелажів у супермаркетах шляхом розміщення сигарет на яскравому тлі в рамках, боксах та панно), і тютюнові корпорації із задоволенням використовують ці можливості. Фактично, вітрини українських магазинів перетворилися на майданчики для реклами сигарет. Зі слів голови правління ГО «Життя» Андрія Скіпальського, викладка сигарет займає значну частину (практично половину) вітрини. Майже скрізь (94 %) сигарети розміщені безпосередньо в прикасовій («привіконній» зоні). Популярним є спеціальні

⁸⁵ Закон України «Про рекламу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 39. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

бокси чи панно (70 %), у оформленні яких використовуються яскраві, привабливі кольори (80 %) та освітлення товарів (88 %). Також розміщують великі пачки сигарет – муляжі реальних брендів та великі упаковки з сигаретами (Jambo box), які містять кілька пачок усередині (60 %) ⁸⁶.

Представники тютюнових компаній здійснюють чіткий та регулярний контроль за привабливим оформленням викладки. Зі слів Джошуа Абрамса, директора програми Євразійського регіону кампанії «За майбутнє дітей без куріння»: «Через викладку тютюнових виробів бренди сигарет стають впізнаваними, а куріння сприймається як суспільна норма» ⁸⁷. Глобальне опитування Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо вживання тютюну вказує, що 63 % дітей віком від 13 до 15 років та 25 % дорослих в Україні помічають рекламу тютюну або ж стимулювання продажів тютюнових виробів у місцях продажу (магазинах, супермаркетах і кіосках). Асоціація педіатрів США попереджає про прямий зв'язок між наявністю рекламної викладки та початком куріння. Діти і підлітки, які бачать яскраві вітрини з красивим дизайном сигаретних пачок, мають на 64 % більший ризик почати курити ⁸⁸.

Слід додати, що третя Конференція Сторін Рамкової конвенції, повноправним учасником якої була держава Україна, ухвалила детальні Керівні принципи щодо втілення Статті 13 Рамкової конвенції. Пунктом 13 Керівних принципів передбачено: «Для забезпечення такого стану, при якому в пунктах продажу тютюнових виробів не буде жодних елементів, що стимулюють продажі, Сторони повинні повністю заборонити будь-яке зображення та видимість тютюнових виробів у пунктах продажів, включаючи постійні пункти (підприємства) роздрібною торгівлі та вуличних торговців. Дозволяється лише перелік виробів та цін на них у текстовому форматі та без будь-яких

⁸⁶ Цигарки у вітринах штовхають молодь до куріння – дослідження. BBC NEWS. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-39144136>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁸⁷ 31 травня 2017 року — Всесвітній день без тютюну. «КНП Хор. Обласний центр громадського здоров'я». URL: <http://khoz.com.ua/31-travnja-2017roku-vsvesvitnij-den-bez-tjutjunu/>. (дата звернення: 12.01.2020)

⁸⁸ Парламент мусить заборонити сигаретні викладки. Життя. URL : <https://center-life.org/blohy-ta-statti/parlament-musyt-zaboronyty-syharetni-vykladky/>. (дата звернення: 12.09.2021)

стимулюючих до продажу елементів»⁸⁹.

Викладки у вітринах вже заборонено розміщувати в Канаді, Ісландії, Великій Британії, Норвегії, Фінляндії, Ірландії, Хорватії, Білорусі, Росії, Австралії, Новій Зеландії, Непалі, Панамі, Кенії⁹⁰.

На підставі п.3 ст. 1 Закону України № 1824-VI⁹¹, площа медичних попереджень має становити не менше 50 відсотків від площі зовнішньої поверхні більшої зовнішньої сторони упаковки (коробки, пачки) тютюнових виробів. Таке нововведення дало позитивний результат. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології 2017 р. продемонструвало, що 54 % курців замислювалися про відмову від сигарет через попередження на їхніх пачках. Водночас, тютюнові корпорації продовжують використовувати упаковку сигарет як дієвий інструмент для реклами своєї продукції за допомогою різних блискіток, яскравих кольорів, символів і навіть образів тварин, тим самим збільшуючи обсяги продажів тютюнової продукції, і особливо серед дітей та молоді⁹². Одним із ефективних методів боротьби із залученням юнацтва до куріння є впровадження стандартизованої сигаретної упаковки. Україна в рамках виконання положень Угоди про асоціацію, зокрема, Глави 22 «Громадське здоров'я», зобов'язана імплементувати Директиву 2014/40/ЄС «Про наближення законів, правил та адміністративних положень держав-членів, що стосуються виробництва, презентації та продажу тютюну та супутніх товарів і скасування Директиви 2001/37/ЄС», яка запровадила нові стандарти захисту від тютюну у ЄС. Серед них – запровадження стандартизованої упаковки і вимоги про

⁸⁹ Парламент мусить заборонити сигаретні викладки. Життя. URL : <https://center-life.org/blohy-ta-statti/parlament-musyt-zaboronyty-syharetni-vykkladky/>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁹⁰ Сигарети у вітринах спонукають молодь почати курити – дослідження КШЕ. Український центр контролю над тютюном. URL : <http://tobaccocontrol.org.ua/news/sigharieti-u-vitrinakh-sponukaiut-molod-pocha-ti-kuriti-doslidzhiennia-kshie>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁹¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1824-17#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).

⁹² Запровадження стандартизованої пачки сигарет зменшить поширеність куріння. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL : <https://phc.org.ua/news/zaprovadzhennya-standartizovanoi-pachki-sigaret-zmen-shit-poshirenist-kurinnya>. (дата звернення: 12.09.2021)

збільшення попереджень на пачках⁹³.

Всесвітня організація охорони здоров'я у Керівних принципах до статті 11 Рамкової конвенції з боротьби проти тютюну рекомендує маркувати пачки сигарет таким чином: пачки сигарет мають бути однакового темно-оливкового кольору із великими ілюстрованими попередженнями про шкоду куріння (щонайменше 65 % поверхні), а також не містити логотипів тютюнових брендів чи пропагандистської інформації. Усі торгові марки і назви виробів мають бути уніфікованого кольору, шрифту та формату⁹⁴. У 2019 р. стандартизована сигаретна пачка запроваджена вже в 17 країнах: Саудівська Аравія, Канада, Уругвай, Нова Зеландія, Австралія, Сінгапур, Франція, Угорщина, Ірландія, Велика Британія, Бельгія, Словенія, Норвегія, Грузія, Туреччина, Ізраїль, Таїланд. А 16 країн – Литва, Фінляндія, Гамбія, Шрі-Ланка, Малайзія, Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Нідерланди, Швеція, Чилі, Еквадор, Ботсвана, Панама, Маврикій, Південна Африка, Кенія – наразі розпочали процес підготовки до запровадження стандартизованої упаковки. Результати запровадження стандартизованої упаковки є позитивними. В Австралії, наприклад, за останні 3 роки зменшилася поширеність куріння з 19,4 % до 17,2% серед дорослого населення (ця країна першою запровадила стандартизовану пачку сигарет ще у 2012 році⁹⁵.

Верховна Рада прийняла у першому читанні законопроект № 2813 від 28.01.2020 р⁹⁶., який передбачав заборону продажу сигарет особам, які не досягли 21 року, збільшення площі антиреклами на пачках сигарет до 65 %, заборони викладки сигарет у вітринах, а також її нанесення на пачки-наповнювачі для електронних сигарет, заборону на рекламу звичайних й електронних сигарет в

⁹³ Гліб Колесов. Чи можна дати прикурити тютюновій галузі? Центр демократії та верховенства права. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/prykuruty-tyutyunovij-galuzi/>

⁹⁴ Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну 15.03.2006 р. -п.В ст.1. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text. (дата звернення: 10.10.2021)

⁹⁵ Запровадження стандартизованої пачки сигарет зменшить поширеність куріння. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL : <https://phc.org.ua/news/zaprovadzhennya-standartizovanoi-pachki-sigaret-zmenshit-poshirenist-kurinnya>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁹⁶ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну. № 2813 від 28.01.2020 р. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67998. (дата звернення: 12.09.2021)

інтернеті, заборону продажу ароматизованих сигарет. Однак, на думку голови правління ГО «Життя» Андрія Скіпальського, цей законопроект зняли з розгляду парламенту завдяки старанням лобістів тютюнової індустрії⁹⁷. Цікаво, до яких висновків надійшли противники законопроекту. Головне науково-експертне управління Верховної Ради України здійснило висновки, що заборона на продаж сигарет особам, які не досягли 21 року, порушує Цивільний кодекс України, а приватна соціологічна служба Info Sapiens провела дослідження, на підставі яких заявила, що наявність на прилавках сигарет, заборона їх брендувати або змінювати форму пачки не зменшить кількість курців. Також, на думку ексголови Державної регуляторної служби Ксенії Ляпіної, прийняття законопроекту № 2813 ніяк не вплине на здоров'я нації. «Заборона на брендуння і викладку на прилавках вплине на вибір виключно тих, хто вже палить, – вони просто будуть палити дешевші сигарети. Ці дешеві сигарети завозять в Україну контрабандним шляхом, і податки з них не сплачують»⁹⁸.

Слід додати, що українським законодавством також не врегульоване питання реклами електронних сигарет та пристроїв для ТВЕН (IQOS, GLO). З метою вирішення цієї проблеми, Верховна Рада України прийняла у першому читанні два Законопроекти № 4358⁹⁹ та № 4212¹⁰⁰. Однак, процес цих законопроектів у другому читанні призупинився. Зі слів юрист Центру демократії та верховенства права, координатора проекту «Київ без тютюнового диму», Гліба Колесова: «Законопроекти стикнулися зі спротивом тютюнового лобі — різних медіа й громадських організацій, які стверджують, що ці законодавчі

⁹⁷ Андрій Скіпальський. Оптимізм та реалії закону про тютюн. Українська правда. URL : <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/11/19/243067/>

⁹⁸ Комітет ВР відхилив «антитютюновий» законопроект 2813, який суперечить Конвенції ВОЗ. Інформаційне агентство INTERFAX-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/667075.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

⁹⁹ Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну». URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70397. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁰⁰ Проект закону «Про внесення змін до статті 22 Закону України "Про рекламу" щодо реклами електронних сигарет і рідин, що використовуються в електронних сигаретах URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70166. (дата звернення: 12.09.2021)

новації забирають гроші у ЗМІ та вбивають малий бізнес»¹⁰¹. Тютюнові корпорації, провели глобальну лобістську кампанію для того, щоб IQOS і Glo не регулювалися в Україні як тютюнові вироби. Вони отримали висновки від Держпродспоживслужби, яка зробила висновок, що хітси – це не тютюнові вироби, а тютюновмісні, але в українському законодавстві не існує такого поняття, як тютюновмісні вироби. На думку координатора проєкту ГО «Центр громадянського представництва «Життя» Лілії Олефір, це і є одним з яскравих прикладів тютюнового лобізму в Україні»¹⁰².

У цьому контексті варто згадати про зобов'язання України в рамках Угоди про асоціацію на рахунок імплементації Директиви 2014/40/ЄС, а саме в частині встановлення чіткої регуляції обігу тютюнових виробів, зокрема новітніх тютюнових виробів (електронних сигарет, ТВЕН)⁸⁶. Коли Україна тільки збирається вирішити проблему заборони реклами ТВЕНів та електронних сигарет, у світі чимало країн повністю заборонили електронні сигарети та ТВЕН на рівні закону. Наприклад, у Тайланді заборонено не тільки виробництво чи продаж цих виробів, а навіть і ввезення туристами для особистого користування. У разі виявлення, тютюнові вироби можуть бути конфісковані поліцією, а порушник буде оштрафований або відправлений до в'язниці на строк до 10 років, якщо його засудять. Продаж чи постачання електронних сигарет у Таїланді загрожуватиме великим штрафом або до 5 років позбавлення волі. Філіппіни, Індія, В'єтнам Камбоджа, Ліван, приєдналися до Таїланду у 2019 році і теж заборонили електронні сигарети. У Брунеї електронні сигарети визнали «імітаційним тютюновим виробом», за користуванням цим пристроєм правоохоронні органи можуть накласти штраф від 300 до 500 доларів США, а порушника, якого затримують під час реалізації електронних сигарет, можуть оштрафувати на суму до 10 000 тис. доларів США. Використання електронних

¹⁰¹ Чи порушує реклама електронних сигарет та IQOS у ЗМІ закон і стандарти. Детектор Медіа. URL : <https://detector.media/infospace/article/188969/2021-06-09-chy-porushuie-reklama-elektronnykh-sygaret-ta-iqos-u-zmi-za-kon-i-standarty>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁰² Зробити куріння знову гламурним»: що варто знати про кращу альтернативу курінню. Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/kurinnya/30669713.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

сигарет заборонено і в Сінгапурі. У 2019 р. там оштрафували чоловіка за продаж електронних сигарет онлайн на суму 70 000 доларів США. У Аргентині, Катарі, Тайвані також заборонено ввезення, роздрібний продаж і рекламу електронних сигарет, включаючи пристрої та заправні картриджі до них. В останній країні сигарети класифікуються як регульований наркотик ще з 2009 р. (влада Тайваню під час розробки закону спиралася на звіти ВООЗ¹⁰³).

Закон України «Про рекламу» та інші нормативно-правові акти, які регулюють проблему реклами тютюнових виробів, не згадують безпосередньо антитютюнової соціальної реклами та не деталізують способи її розповсюдження або просування (радіо, телебачення, засобами зовнішньої реклами і т.ін). На нашу думку, розповсюдження соціальної реклами щодо шкоди куріння через телевізійні та радіоканали дало б позитивний ефект. Так в Україні серед дорослих у 2017 р. лише 53 % помічали антитютюнову інформацію у будь-якому місці протягом останніх 30 днів¹⁰⁴.

Наступним законом обмежувально-заборонного характеру є Закон України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення»¹⁰⁵ (далі Закон).

На підставі ст. 13 цього Закону в Україні заборонено курити тютюнові вироби, електронні сигарети та кальяни: 1) у ліфтах і таксофонах; 2) у приміщеннях та на території закладів охорони здоров'я; 3) у приміщеннях та на території навчальних закладів; 4) на дитячих майданчиках; 5) у приміщеннях та на території спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд та закладів фізичної культури і спорту; 6) у під'їздах житлових будинків; 7) у підземних переходах; 8) у транспорті загального користування, що використовується для перевезення пасажирів; 9) у приміщеннях закладів ресторанного господарства; 10) у

¹⁰³ Гліб Колесов. Паріння електронних сигарет над законом. Центр демократії та верховенства права. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/parinnya-elektronnyh-sygaret-nad-zakonom/>

¹⁰⁴ Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (Global Adult Tobacco Survey – GATS). Київ, 2017. 240 с. URL : <https://is.gd/Op5JeG>

¹⁰⁵ Закон України Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 52. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>. (дата звернення: 09.10.2021)

приміщеннях об'єктів культурного призначення; 11) у приміщеннях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших державних установ; 12) на стаціонарно обладнаних зупинках маршрутних транспортних засобів. Однак, на нашу думку, цей Закон не вдосконалений, оскільки в ньому існує багато пробілів. Наприклад, законодавець встановив місця, де заборонено курити, але він не звернув увагу на те, що дим із запаленої сигарети розповсюджується на далеку відстань. Величезні території нашої країни знаходяться в степовій зоні, де постійно дують вітри. Курець, не порушуючи норм закону, відходить на не далеку відстань, наприклад, від зупинки громадського транспорту або дитячого майданчика, та починає курити. Громадяни, які чекають громадський транспорт на зупинці, або діти, які граються на території дитячого майданчика, вимушені страждати від тютюнового диму. Подібне відбувається, коли відпочиваючі виходять з ресторанів, кафе та нічних клубів та палять прямо на сходах цих розважальних закладів. У Нью-Йорку з 2009 р., наприклад, заборонено палити на територіях, прилеглих до будівель, не ближче ніж за 25 футів від входу (8-9 метрів)¹⁰⁶. В Україні тільки в сімох обласних центрах (Київ, Дніпро, Сєверодонецьк, Луцьк, Хмельницький, Черкаси та Чернігів) органи місцевого самоврядування в місцевих рішеннях додатково вказали, на якій відстані можливо курити від заборонених місць для куріння, зазначених у ст. 13 Закону.

Треба зауважити, що у п.9 ст. 13 Закону встановлена заборона про куріння у приміщеннях закладів ресторанного господарства. Українське законодавство чітко визначило поняття терміна «заклад ресторанного господарства». На підставі абз.2 п.1.3 наказу Міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України № 219 від 24.07.2002 р. «заклад ресторанного господарства – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовляє, продає й організовує споживання продукції власного виробництва і закупних товарів,

¹⁰⁶ Дело привычки. *Российская газета*. Rg.ru. URL : <https://rg.ru/2014/07/07/kurenie.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

може організовувати дозвілля споживачів»¹⁰⁷), а у п.1.5. того ж нормативно-правового акту вказано: «заклади (підприємства) ресторанного господарства поділяються за типами: фабрики-кухні, фабрики-заготівельні, ресторани, бари, кафе, їдальні, закусочні, буфети, магазини кулінарних виробів, кафетерії...». З вищезазначеного можна зробити висновок, що курити заборонено у всіх закладах громадського харчування (ресторан, кафе, бар, паб та ін.). Однак власники кафе та ресторанів знайшли «лазівку» в цій статті Закону, за допомогою якої курці можуть покурити кальян на законних підставах. Одне з приміщень ресторану передається в оренду приватній особі, яка туди працівники ресторану або кафе доставлять вам кальян, так званий «дим на винос». Притягнути до адміністративної відповідальності власників кафе або ресторанів буде не просто. У статті 13 Закону немає заборони про куріння кальяну в приватних приміщеннях¹⁰⁸. Також хочемо звернути увагу на ще один пробіл у пункті 9 ст. 13 Закону: законодавець заборонив курити тільки в приміщеннях закладів ресторанного господарства. Таким чином, куріння на літніх майданчиках кафе, ресторанів, пабів не заборонено.

На підставі абз.2 ст. 20 Закону за «розміщення попільничок або куріння в приміщеннях закладів ресторанного господарства» накладається штраф від однієї тисячі до десяти тисяч гривень. Контроль за дориманням цих норм Закону покладено на дві структури: МВС України, працівники якого стежать за правопорушеннями громадян, та Держспоживінспекцію України¹⁰⁹, до компетенції якої входить перевірка закладів ресторанного господарства. На офіційному сайті Державної служби з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів немає конкретної інформації щодо кількості оштрафованих закладів ресторанного господарства за розміщення попільничок або куріння.

¹⁰⁷ Наказ міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України № 219 від 24.07.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁰⁸ Дым на вынос: как обходят запрет на курение. The village. URL : <https://www.the-village.com.ua/village/city/situation/120885-nesmotrya-na-zapret-v-kieve-mozhno-pokurit-kalyan>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁰⁹ Положення «Про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів», затверджена постановою КМУ від 02.09.2015 р. № 667). URL : <https://is.gd/IfEar8>. (дата звернення: 12.09.2021)

Тому ми були вимушені використати інформацію, яка розповсюджена в засобах масової інформації. Наприклад, у 2016 р. Державна служба з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів перевірила 146 суб'єктів закладів громадського харчування та оштрафувала правопорушників на суму 475,5 тис. грн. за порушення антитютюнового Закону¹¹⁰. Слід додати, що з серпня 2014 по 2019 рр. в Україні діяв мораторій на проведення органами державного нагляду (контролю) планових заходів зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Також перешкодою для проведення перевірок була відсутність уніфікованої форми акту, який повинна складати Держпродспоживслужба за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення. Усе це в комплексі призвело до того, що з 1 січня 2017 року Держпродспоживслужба припинила проводити перевірки закладів ресторанного господарства за скаргами споживачів щодо фактів куріння в цих закладах. Тільки з січня 2019 року було знято мораторій на перевірки у сфері господарської діяльності. Наприкінці 2019 року МОЗ України наказом № 2500 (від 18.12.2019 р.) затвердило Уніфіковану форму акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного контролю щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення. Даний наказ набрав чинності 6 березня 2020 року¹¹¹. Також у засобах масової інформації ми знайшли інформацію про звіти перевірок закладів ресторанного господарства громадськими організаціями. Протягом грудня 2017 р. – січня 2018 р. волонтери

¹¹⁰ Держпродспоживслужба в 2016 році оштрафувала кафе і ресторани на близько 480 тис. грн за порушення закону про заборону куріння. Інформаційне агенство «Уніан». URL : <https://press.unian.ua/press/1697861-derjprodspojivslujba-v-2016-rotsi-oshtrafuvala-kafe-i-restorani-na-blizko-480-tis-grn-za-porushe-nnya-zakonu-pro-zaboronu-kurinnya.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹¹ Про контроль над тютюном. Загалом та в Україні. Центр громадського здоров'я. URL : <https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/07/SHCHO-varto-znaty-pro-kontrol-nad-tiutiuonom-zahalom-ta-v-Ukrai-ni.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

коаліції громадських організацій «За вільну від тютюнового диму Україну» провели громадський моніторинг закладів ресторанного господарства з метою оцінити стан виконання Закону щодо заборони куріння в закритих приміщеннях кафе, барів, ресторанів у 7 містах України (Києві, Житомирі, Черкасах, Харкові, Одесі, Львові, Івано-Франківську). Було перевірено 398 закладів громадського харчування, з яких 148 кафе, 146 ресторанів, 104 бари. Усього порушення виявлені в 79 закладах, що становить майже 20 % від перевірених, при тому найбільше порушень виявлено саме в барах – 20,5 %, у ресторанах – 17 %, у кафе – 11 %. У 17,6 % вони мали відношення до куріння кальянів, у 6,8 % – до куріння сигарет у закладах харчування. За результатами моніторингу, 100 % дотримуються антитютюнового законодавства в ресторанах, кафе й барах Івано-Франківська та Житомира, у Львові – на 97% та на 86 % у Черкасах, в Одесі – на 83 %. Найгірше ситуація з дотриманням заборони куріння в закладах громадського харчування в Києві (71 %) та Харкові (55 %) ¹¹².

Треба звернути увагу на те, що у п.10 Закону встановлені заборони щодо куріння в приміщеннях об'єктів культурного призначення. Треба дати пояснення, що означає термін «об'єкти культурного призначення». На підставі п.17 ст. 1 Закону України «Про культуру», об'єктами культурного призначення є цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів історико-культурних заповідників, театральних-видовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятки культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності ¹¹³.

Також, у ст. 13 Закону вказано, що забороняється, крім спеціально

¹¹² Антитютюнове законодавство. Як змінилося його виконання за останні два роки? Мультимедійна платформа іномовлення України УКРІНФОРМ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2394388-anti-tutunove-zakonodavstvo-ak-zminilosa-jogo-vikonanna-za-ostanni-dva-roki.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹³ Закон України «Про культуру». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

відведених для цього місць, куріння тютюнових виробів: 1) у приміщеннях підприємств, установ та організацій усіх форм власності; 2) у приміщеннях готелів та аналогічних засобів розміщення громадян; 3) у приміщеннях гуртожитків; 4) в аеропортах та на вокзалах.

У місцях та закладах, де куріння заборонено, має бути розміщена наочна інформація, яка складається із графічного знака про заборону куріння та тексту такого змісту: «Куріння заборонено!».

У спеціально відведених для куріння місцях розміщується наочна інформація, яка складається із відповідного графічного знака та тексту такого змісту: «Місце для куріння. Куріння шкодить Вашому здоров'ю!».

На нашу думку, тут має місце своєрідна колізія. Виявляється, що куріння тютюнових виробів у цих ось конкретних місцях заборонено, а електронних сигарет і кальянів дозволено.

Визначення, що таке «тютюнові вироби», є в статті 1 Закону: «Тютюн – засіб, що містить нікотин і виготовлений із рослини родини пасльонових;

тютюнові вироби – сигарети з фільтром або без фільтру, цигарки, сигари, сигарили, а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн, махорка та інші вироби з тютюну чи його замінників для куріння, нюхання, смоктання чи жування».

З вищезазначеного можна зробити висновок, що на законних підставах можна курити кальян та електронні сигарети на робочому місці, у номері готелю (хостелі і т.ін.), у гуртожитку, в аеропорту і на будь-якому вокзалі.

На підставі абз.4 ст. 9 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» органи місцевого самоврядування мають право визначити вільні від куріння місця. Також, в абз.7 ст. 13 того ж самого нормативно-правового акту, вказано: «На час проведення масових заходів сільські, селищні та міські ради в межах відповідної адміністративної території можуть заборонити або обмежити куріння тютюнових виробів».

Ми проаналізували підзаконні акти органів місцевого самоврядування,

які регулюють проблему заборони куріння в усіх обласних центрах України окрім тимчасово-окупованої АРК та тимчасово-окупованих Донецька та Луганська (замість тимчасово окупованих Донецька та Луганська, розглянули нормативно-правові акти найгустіше заселених міст Донбасу – Маріуполя та Северодонецька). Місця, де заборонено курити, як правило, встановлені правилами благоустрою міст, а іноді – спеціальними рішеннями міських рад. Однак, у деяких обласних центрах, таких як: Маріуполь¹¹⁴, Вінниця¹¹⁵), Івано-Франківськ¹¹⁶, Кропивницький¹¹⁷, Львів¹¹⁸), Миколаїв¹¹⁹, Рівне¹²⁰, Суми¹²¹, Тернопіль¹²², Ужгород¹²³, Херсон¹²⁴ і Чернівці¹²⁵ – міські ради не визначили додаткових місць, де заборонено курити, тобто там діють тільки норми Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових

¹¹⁴ «Правила благоустрою території міста Маріуполя», затверджене рішенням Маріупольської міської ради. URL: №7\56-5590 від 28.08.2020 р. URL :<https://mariupolrada.gov.ua/uploads/18/94607-%D0%.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹⁵ «Про затвердження Правил благоустрою території Вінницької міської об'єднаної територіальної громади», затверджене рішенням міської ради м. Вінниця № 2254 від 22.05.2020 р. URL : <https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2020/%E2%84%962254%2022-05-2020.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹⁶ «Про внесення змін у Правила благоустрою м. Івано-Франківська», затверджене рішенням Івано-Франківської міської ради № 106-19 від 02.05.2018 р. URL : <http://www.namvk.if.ua/dt/235203/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹⁷ «Про затвердження Правил благоустрою території міста Кропивницького» затверджено рішенням Кропивницької міської ради №3054 від 18 грудня 2019 р. URL : https://www.kr-rada.gov.ua/uploads/documents/26392-rish_3054_18-12-2019.pdf. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹⁸ «Про Правила благоустрою Львівської міської територіальної громади», затверджене ухвалою Львівської міської ради №376 від 21.04.2011 р. URL : <https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/%28SearchForWeb%29/909D636F5D23AD3DC225788100307F7E?OpenDocument>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹¹⁹ «Правила благоустрою, санітарного утримання територій, забезпечення чистоти і порядку в м. Миколаєві» затверджені рішенням Миколаївської міської ради № 28/10 від 16.05.2013 р. URL : <https://mkrada.gov.ua/documents/3758.html?PrintVersion>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²⁰ «Про затвердження Правил благоустрою міста Рівного», затверджене рішенням Рівненської міської ради № 512 від 28.04.2011 р. URL : https://www.cnapr.gov.ua/assets/files/cnap-docs/rishrnr/rish_512.doc. (дата звернення: 12.09.2021).

¹²¹ «Про затвердження Правил благоустрою міста Суми», затверджене рішенням Сумської міської ради № 3853-МР від 26 грудня 2014 року. URL : <http://meria.sumy.ua/index.php?do=cat&category=2014mr>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²² «Про затвердження Правил благоустрою Тернопільської міської територіальної громади», затверджене рішенням Тернопільської міської ради №7/36/12 від 24.07.2019 р. URL : <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/proekti-rishen-sesii/proekti-rishen-sesii-tmr/29208.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²³ «Правила благоустрою м. Ужгород», затверджено рішенням Ужгородської міської ради №7/36/12 від 26.12.06 р. URL : http://old.rada-uzhgorod.gov.ua/download/s/pravya_blahoustroju.pdf. (дата звернення: 12.01.2020)

¹²⁴ «Правила благоустрою території, забезпечення чистоти і порядку в м. Херсон», затверджене рішенням Херсонської міської ради № 221 від 31.05.2011 р. URL : <http://www.dniproradakherson.gov.ua/node/416>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²⁵ «Про затвердження Правил благоустрою м. Чернівці», затверджене рішенням Чернівецької міської ради № 1575 від 20.12.2018р. URL : <http://chernivtsy.eu/portal/rishennya-66-sesiyi-miskoyi-rady-vii-sklykan-nya-vid-20-grudnya-2018-g>. (дата звернення: 12.09.2021)

виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення».

У деяких обласних центрах, окрім указаних заборонених місць для куріння в ст. 13 Закону, додатково зазначені й інші місця. Для зручності ми склали таблицю.

Таблиця

Назва міста	Місця, де заборонено курити, окрім місць, які вказані в ст. 13 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення»
Київ ¹²⁶	на території дитячих майданчиків; місць дитячого відпочинку, включаючи ігротеки, комп'ютерні клуби, кінотеатри та прилеглих до них територіях; а також на території зупинок громадського транспорту та 50-метрова зона навколо них; пляжах
Дніпро ¹²⁷	на території дитячих майданчиків та в межах 15 метрів від них; на території парків
Житомир ¹²⁸	на території парків та скверів
Запоріжжя ¹²⁹	у тунелях, в будівлях, спорудах (їх частинах), які доступні або відкриті для відвідування вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, у тому числі під'їздах; на територіях та безпосередньо поряд з територіями дитячих майданчиків, дитячих розважальних атракціонів, майданчиків для відпочинку та дозвілля

¹²⁶ «Про заходи щодо впорядкування тютюнокуріння в місті Києві», затверджене рішенням Київської міської ради № 246/246 від 18 вересня 2008 року. URL : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MR080283.html. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²⁷ Ст. 3.2.3.2. «Про затвердження Правил благоустрою території міста Дніпра», затверджене рішенням Дніпровської міської ради № 44/43 від 27.11.2013. URL : http://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/3_657/rishennya-miskoi-radi-vid-27-11-2013-4443-pro-zatverdzhennya-pravil-blagoustroyu-teritorii-mista-dnipra. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²⁸ «Про заборону вживання тютюнових виробів», затверджене рішенням Житомирської міської ради № 481 від 02.06.2016 р. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1576162-z-1-lipnya-u-zhitomirskikh-parkakh-ta-skverakh-zaboronili-kuriti>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹²⁹ «Правила благоустрою території міста Запоріжжя» (п.6.7.1.), затверджені рішенням Запорізької міської ради № 41 від 22.06.2011. URL : <https://zp.gov.ua/uk/page/pravila-blagoustroyu>. (дата звернення: 12.09.2021)

Сєвєродонецьк ¹³⁰	на територіях та безпосередньо поряд із територіями дитячих майданчиків, дитячих розважальних атракціонів, майданчиків для відпочинку та дозвілля
Луцьк ¹³¹	у 10-метровій зоні навколо входу до будь-якого приміщення, на зупинках громадського транспорту та 50 метровій зоні навколо них, у закладах культури, закритих та відкритих спортивних спорудах (10-метрова зона навколо них), на території ринків та ярмарків, у зонах відпочинку (включаючи парки, пляжі та сквери; у центральній частині міста, у 100-метрових зонах навколо майданів
Одеса ¹³²	у тунелях, на територіях та безпосередньо поряд із територіями дитячих майданчиків, дитячих розважальних атракціонів, майданчиків для відпочинку та дозвілля;
Полтава ¹³³	у кабінах біотуалетів
Харків ¹³⁴	на територіях та безпосередньо поряд із територіями дитячих майданчиків, дитячих розважальних атракціонів, майданчиків для відпочинку та дозвілля;

¹³⁰ «Про затвердження Правил благоустрою території міста Сєвєродонецька та населених пунктів, що входять до складу Сєвєродонецької міської ради» (п. 11.2.1.), затверджене Сєвєродонецькою міською радою № 3727 від 12.06.2019. URL : <https://sed-rada.gov.ua/regulatoryni-akti/pro-zatver-dzhennya-pravil-bлаго-ustroyu-teritoriyi-mista-sievierodonecka-ta-naselenih-punktiv-shcho-vhodyat-do-skladu-sievierodoneckoyi-mis-koyi-radi>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³¹ «Про впорядкування вживання тютюнових виробів на території м. Луцька» (п.3), затверджене рішенням Луцької міської ради № 5/136 від 08.09.2006 р.» URL : <http://www.volynpost.com/news/77054-luck-de-zaboroneno-kurytyu-perelik>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³² «Правила благоустрою території міста Одеси» (п.8.2.1.), затверджене рішенням Одеської міської ради №1631-VI від 23.12.2011 р.» URL : <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/38553/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³³ «Правила благоустрою міста Полтави» (ст. 44), затверджене рішенням Полтавської міської ради. URL : <https://www.slideshare.net/jalyna/ss-85287903>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³⁴ «Про встановлення правил благоустрою території міста Харкова» (пп.5.8.1. п.8), затверджене рішенням Харківської міської ради № 504/11 від 16.11.2011. URL : <http://musor.kharkov.ua/wp-content/uploads/2016/08/Pravila-blagoustroyu-teritorii-mista-KHarkova.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

Хмельницький ¹³⁵	зупинки громадського транспорту і маршрутних таксі та п'ятиметрова зона по периметру навколо них; парки, сквери та ботанічні сади міста Хмельницького; міський пляж (крім спеціально відведених для куріння тютюнових виробів місць); автовокзали та залізничні вокзали (крім спеціально відведених для куріння тютюнових виробів місць); культові будівлі та прилегла територія до них; 5-метрова зона по периметру навколо входу у громадське місце, 3-метрова зона по периметру навколо банкомату; пішохідна частина вул. Проскурівської; майдан Незалежності; ринки продовольчих та непродовольчих товарів.
Черкаси ¹³⁶	зупинки громадського транспорту та 50-метрова зона навколо них; дитячі майданчики, місця дитячого відпочинку (включаючи ігротеки, комп'ютерні клуби, кінотеатри) та прилегла до них територія, заклади торгівлі (включаючи торгові ряди, кіоски, ринки, ярмарки, оптові та дрібнооптові бази, магазини), зони відпочинку (включаючи парки, пляжі, сквери); церкви та прилегла до них територія.
Чернігів ¹³⁷	Визначити вільною від куріння територію, прилеглу до об'єктів указаних нижче, а за її відсутності 10-метрову зону навколо них: дитячі заклади; дитячі майданчики; місця дитячого відпочинку; заклади охорони здоров'я; навчальні та освітньо-виховні заклади; заклади фізичної культури та спорту різних форм власності; закриті та відкриті спортивні споруди; церкви; зупинки громадського транспорту. 2. Визначити вільними від куріння місця відпочинку населення, такі як парки, сквери, міські пляжі, окрім спеціально облаштованих місць для куріння

Як видно, у правилах благоустрою м. Харків дублюється ст. 13 Закону,

¹³⁵ «Про затвердження «Правил благоустрою території міста Хмельницького», затверджене рішенням Хмельницької міської ради від 08.04.2009 року № 7. URL : <https://khm.gov.ua/uk/content/pro-zat-ver-dzhe-nnya-pravil-blagoustroyu-teritoriyi-mista-hmelnickogo-u-noviy-redakciyi>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³⁶ «Про впорядкування тютюнопаління в місті» (п. 1), затверджене рішенням Черкаської міської ради № 8-199 від 16.06.2005 року. URL : <http://rada.ck.ua/petitions/web/830>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³⁷ «Про зменшення шкідливого впливу куріння тютюнових виробів на здоров'я населення на території м. Чернігова», затверджене рішенням Чернігівської міської ради від 16 вересня 2010 р. URL : <https://che-migiv-rada.gov.ua/rishennya-sesii/sid-17/scid-53/id-2242/>. (дата звернення: 12.09.2021).

окрім речення «поряд з територіями дитячих майданчиків, дитячих розважальних атракціонів, майданчиків для відпочинку та дозвілля». Однак, на жаль, Харківська міська рада не розшифровує, що означає термін «поряд», тобто це 30, 20 або 10 метрів¹³⁸. Слід звернути увагу на те, що законодавець через не зрозумілі нам причини не вніс до переліку місць пляжі, де заборонено курити. Органи місцевого самоврядування своїми рішеннями заборонили курити на пляжах тільки в п'яти обласних центрах (Київ, Дніпро, Луцьк, Северодонецьк, Хмельницький, Черкаси та Чернігів). Подібна ситуація спостерігається і в приморських містах. На сайті міської ради міста Чорноморська Одеської області ми взагалі не знайшли будь-якої інформації щодо заборони куріння на пляжах. На території пляжів відомого курортного міста Бердянська «забороняється прання білизни, килимів і килимових доріжок, купання тварин, мийка автотранспорту та іншої техніки, скидання побутового та будівельного сміття, ґрунту, ушкодження, вирубка дерев і чагарників без відповідного дозволу, спалювання гілок, листя дерев, сухої трави», а курити сигарети дозволено¹³⁹. У Бердянську органи місцевого самоврядування не приймають рішення про заборону куріння на пляжах, не звертаючи уваги на те, що відпочивальники постійно скаржаться поліцейським на цю проблему¹⁴⁰. Оскільки нормативно-правового акту, який забороняє курити на території пляжів в місті Бердянську немає, бердянські поліцейські знайшли вихід із цієї ситуації: вони штрафують курців на території спортивних майданчиків, розташованих на території пляжу¹⁴¹.

У місті Маріуполі Донецької області не існує жодного нормативно-правового акту, який би забороняв куріння на території пляжу, також на

¹³⁸ «Про встановлення правил благоустрою території міста Харкова» (п.5.8.1. п.8), затверджене рішенням Харківської міської ради № 504/11 від 16.11.2011. URL : <http://musor.kharkov.ua/wp-content/uploads/2016/08/Pravila-blagoustroyu-teritorii-mista-KHarkova.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹³⁹ «Правила благоустрою, забезпечення чистоти, порядку та додержання тиші в громадських місцях міста Бердянська» (п. 3.8.4.), затверджене рішенням Бердянської міської ради № 5 від 30 травня 2012 р. URL : http://rada.berdyansk.net/wp-files/file/_22_08_2014_110201_3e51c368704f604c7fa2c2553cd69eaa.pdf. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁴⁰ ЗОЖ в Бердянске. Полиция плотнее займется любителями выпить и покурить в общественных местах. URL : <https://www.brd24.com/news/a-54096.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁴¹ ЗОЖ в Бердянске. Полиция плотнее займется любителями выпить и покурить в общественных местах. URL : <https://www.brd24.com/news/a-54096.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

території центрально-міського пляжу не існувало встановлених органами місцевого самоврядування місць для куріння. У зв'язку з цим, 22.12.2017 р. ми направили лист на адресу міського голови м. Маріуполь із пропозицією про відведення місць для куріння на території центрально-міського пляжу міста¹⁴². Однак, наше звернення залишилося не розглянутим, тому ми були вимушені 14.04.2018 р. направити скаргу на ім'я міського голови міста Маріуполя¹⁴³. Міська влада дуже своєрідно відреагувала на нашу скаргу: замість відведення місць для паління на території центрального міського пляжу, працівники органів місцевого самоврядування встановили на всіх роздягальнях пляжу таблички з надписом: «Куріння заборонено». Тобто, проблема так й залишилася не вирішеною. Не врегульована проблема заборони куріння на пляжах відомих курортних сіл та селищ Азовського моря: Юр'ївка, Урзуф, Ялта, Бабах-Тарама.

Головне питання, які задають часто курці після претензій з боку не задоволених курінням громадян: «А де мені курити?». Тож саме місця для куріння, відведені на території пляжу, могли б вирішити ці суперечки. Треба звернути увагу, що іноді на території пляжу навіть виникають конфлікти, а іноді й бійки між тими відпочивальниками, хто курить, і тими, хто не курить. Наприклад, у Києві бабусі побили гілками з дерев дівчат, які курили¹⁴⁴.

Однак вирішення проблеми на законодавчому рівні ще не гарантує створення сприятливих умов відпочинку на пляжі.

Наприклад, в Одесі міська рада рішенням № 3426-V від 09.10.2008 р. встановила¹⁴⁵, що «На всіх видах пляжів забороняється паління, крім спеціально відведених місць». Слід додати, що в цьому документі Одеська міська рада внесла до основних вимог до обладнання пляжів встановлення місць для паління

¹⁴² Звернення № 1 від 22.12.2017 р. громадянина Бутиріна Є. О. на адресу міського голови м. Маріуполя

¹⁴³ Скарга № 1 від 14.04.2018 р. громадянина Бутиріна Є. О. на ім'я міського голови м. Маріуполя

¹⁴⁴ На пляже в Києве бабушки избили курящих девушек, назвал их "проститутками". DSNEWS. URL : <https://www.dsnews.ua/society/na-plyazhe-v-kieve-babushki-izbili-kuryashchih-devushek-nazvav-25052018110900>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁴⁵ «Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси» (п. 3.5) (Про внесення змін та доповнень до додатка рішення Одеської міської ради від 05.04.2007 року № 1133-V «Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси», затверджене рішенням Одеської міської ради №3426-V від 09.10.2008 р. URL : <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/17386/>. (дата звернення: 12.09.2021)

для всіх видів пляжів (це замощений майданчик, на відстані від урізу води (біля підпірної стінки або в інших зручних місцях) на 1 тис. кв. метрів, обладнаний урною. На жаль, ці майданчики відсутні на більшості одеських пляжів, тому відпочивальники продовжують «насолоджуватися» тютюновим димом.

Відповідальність за порушення норм Закону передбачена окремими статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення¹⁴⁶.

Згідно зі статтею 175-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради, тягне за собою попередження або накладення штрафу від трьох (51 грн) до десяти (170 грн) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а от за повторне правопорушення – від 170 грн до 340 грн».

На підставі ст. 222 Кодексу України про адміністративні правопорушення, органи Національної поліції розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 175-1 (за винятком порушень, вчинених у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), а на підставі ст. 219 Кодексу України про адміністративні правопорушення, виконавчі комітети (а в населених пунктах, де не створено виконавчих комітетів, виконавчі органи, що виконують їх повноваження) сільських, селищних, міських рад, розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 175-1 (за порушення, вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради)¹⁴⁷.

Також слід додати, що складені поліцейськими протоколи направляються до суду, а складені протоколи уповноваженими особами органів місцевого самоврядування – на розгляд адміністративних комісій.

Згідно з даними Державної служби статистики України за весь період

¹⁴⁶ Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁴⁷ Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

2018 року, до відповідальності за статтею 175-1 КУпАП було притягнуто 208 607 осіб¹⁴⁸. На жаль, на сайті Державної служби статистики в наявності є статистична інформація щодо кількості адміністративних стягнень тільки за 2018 р. Однак, в аналітичному порталі «Слово та діло» вказано, що за період з січня по липень 2021 року, згідно з наданою статистикою, поліцейські територіальних підрозділів Національної поліції притягнули до відповідальності за куріння в заборонених місцях 206 003 людини, а це на 16 936 чоловік більше, ніж за аналогічний період минулого року (189 067 осіб). Зросла кількість штрафів, сума надходжень від яких склала 5,015 млн грн¹⁴⁹. На офіційному сайті Державної служби статистики також відсутня інформація про те, які органи склали адміністративні протоколи та в яких органах розглядалися ці протоколи.

Але навіть незважаючи на неточність статистичних даних, можна зробити висновок про те, що кількість складених адміністративних протоколів вражає низька. На нашу думку, головною причиною цього є незацікавленість органів поліції та уповноважених осіб органів місцевого самоврядування в складанні адміністративних протоколів за куріння в заборонених місцях.

Щодо Національної поліції, то складаннями адміністративних протоколів за куріння в заборонених місцях, як правило, займаються патрульні поліцейські та дільничні офіцери поліції. До обов'язків патрульної поліції, окрім складання адміністративних протоколів, належить таке: патрулювання вулиць міста; реагування на порушення правил дорожнього руху; оформлення ДТП; виїзд на виклик за номером 102 (це може бути повідомлення про сімейну сварку, бійку або грабїж тощо); також поліцейські мають попереджати та відвертати будь-які правопорушення в межах своїх повноважень. Якщо було скоєно кримінальне порушення, патрульні, у разі необхідності, повинні надати невідкладну допомогу потерпілим, затримати порушника та охороняти місце події до прибуття слідчих.

¹⁴⁸ Кількість справ, які знаходились у провадженні, та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (за статтями КУпАП та іншими законами України. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁴⁹ В Україні зросла кількість штрафів за куріння в громадських місцях. Аналітичний портал «Слово та діло». URL : <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/novyna/suspilstvo/ukrayini-zrosla-kilkist-shtrafiv-kurinnya-hromadskiyh-miscyuh>. (дата звернення: 12.09.2021)

Окрім цього, патрульні поліцейські мають проводити й профілактично-роз'яснювальну роботу¹⁵⁰. У зв'язку з таким навантаженням, загальний рівень некомплекту патрульних поліцейських по Україні становить 26,1 %¹⁵¹. Зі слів колишнього тернопільського патрульного поліцейського, раніше на маршрут цього 250-тисячного міста виїжджало 19 патрульних машин, а пізніше стало виїжджати тільки 4¹⁵². Тобто, у патрульних поліцейських просто фізично не вистачає часу складати адміністративні протоколи. Слід додати, що, на жаль, у Національній поліції існує багато пережитків ще з часів радянської міліції, один з них – «планові показники», у тому числі щодо складання адміністративних протоколів¹⁵³. Через те виникає питання, якщо існують «планові показники», чому така низька кількість складених протоколів за куріння в заборонених місцях? Головною причиною цього є те, що патрульному поліцейському краще скласти адміністративний протокол за перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху транспортних засобів більш як на двадцять кілометрів на годину (340 грн), порушення водіями транспортних засобів правил проїзду перехресть, зупинок транспортних засобів загального користування, проїзд на заборонний сигнал світлофора (510 грн), порушення правил користування ременями безпеки або мотошоломами (510 грн.), ніж адміністративного протокол за куріння в заборонених місцях (51 грн.). Зрозуміло, що одним із головних елементів «планових показників» є суми штрафів.

З подібними проблемами стикаються дільничні офіцери поліції. Основними завданнями служби дільничних інспекторів поліції є:

проведення індивідуально-профілактичної роботи з особами, схильними

¹⁵⁰ Чому люди не хочуть йти працювати в патрульну поліцію. Zaxid.net. URL : https://zaxid.net/blogi_tag50977/. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵¹ Патрульна поліція некомплектована на 26%. Мультимедійна платформа іномовлення України «УКР ІНФОРМ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2859659-patrujna-policia-nedoukomlektovana-na-26.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵² Вражаюча сповідь тернопільського поліцейського. Провсе. URL : <https://provse.te.ua/2018/09/vrazhay-ucha-sprovid-ternopil'skoho-politsejskoho/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵³ Чому люди не хочуть йти працювати в патрульну поліцію. Zaxid.net. URL : https://zaxid.net/blogi_tag50977/. (дата звернення: 12.09.2021)

до скоєння правопорушень;

охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки;

робота з населенням та громадськими формуваннями на адміністративній ділянці щодо охорони громадського порядку й громадської безпеки;

попередження злочинів та адміністративних правопорушень; участь у здійсненні заходів, спрямованих на соціальну адаптацію осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі;

участь у розкритті злочинів, учинених на території адміністративної ділянці, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання та ін.

Однією з головних проблем у роботі дільничних офіцерів поліції є проблема кадрового голоду. Наприклад, тільки в Донецькій області не вистачає 172 дільничних офіцерів поліції¹⁵⁴. Напруженою є ситуація в сільській місцевості, де кожний з дільничних офіцерів обслуговує по 5 і більше сіл, відстані між якими сягають до сотні кілометрів. Тобто, говорити про якість цього «обслуговування» не доводиться. У результаті криміногенна ситуація в сільській місцевості загострюється. Неefективність роботи дільничних офіцерів поліції приводе до того, що деякі громади обирають з місцевого населення шерифів, які виконують охорону громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, замість постійно відсутніх дільничних офіцерів поліції¹⁵⁵. У зв'язку з надмірним навантаженням і відсутністю вільного часу, деякі дільничні офіцери поліції штучно підвищують показники складення адміністративних протоколів¹⁵⁶. Іноді, вони схиляють до складання протоколів осіб, які звільнилися з місць

¹⁵⁴ Оцінка інституційної спроможності головного управління національної поліції в Донецькій області. Харківський інститут соціальних досліджень. Програма розвитку ООН в Україні. URL : <file:///C:/Users/User/Desktop/Police-DON-ukr.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵⁵ Забезпечення безпеки в громадах – справа... самих громад (про реформу системи дільничних). URL : <http://umdppl.info/police-experts.info/2018/04/05/zabezpechennya-bezpeky-v-hromadah-sprava-samyh-hromad-pro-reformu-systemnyh-dilnychnyh/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵⁶ На Дніпропетровщині судитимуть поліцейського за підроблення протоколів про адміністративні правопорушення. Офіс генерального прокурора. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=227588. (дата звернення: 12.09.2021)

позбавлення волі. Саме таким чином виконується «план показників».

Однак, не «солодко» доводиться тим поліцейським, які чесно виконують свої службові обов'язки. У деяких випадках, складання адміністративних протоколів за куріння в заборонених місцях закінчується їхнім побиттям¹⁵⁷¹⁵⁸.

Слід додати, для того щоб притягти правопорушника до адміністративної відповідальності, його необхідно «піймати» саме в момент куріння. Це відбувається тільки у випадку, якщо, наприклад, поліцейський проходить поруч та побачить курця, або хтось вкаже на курця. Саме тому так складно покарати порушників у відповідь на звернення громадян (зокрема, найбільш часті звернення стосуються фактів куріння у під'їздах житлових будинків)¹⁵⁹. Ще однією проблемою для працівників поліції є випадок, якщо у правопорушника немає з собою документів, що можуть засвідчити особу. За таких обставин накласти штраф працівник поліції не може. Щоб розв'язати цю проблему необхідно правопорушника доставити у відділення поліції з метою встановлення особи. Працівники поліції погоджуються на це тільки в крайніх випадках, бо в них просто не вистачає часу.

Слід додати, що санкції за порушення законодавства України щодо куріння тютюнових виробів у заборонених місцях складають від 3 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (стаття 175-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення:). На нашу думку, сума штрафних санкцій є недостатньою. Для порівняння, відповідно до Кодексу Здоров'я штату Арізона, куріння в будь-якому публічному місці є незаконними, а за такі дії органи поліції накладають штраф до 1 000 долларів США або заарештовують на термін до 3

¹⁵⁷ Жителю Умані, який побив поліцейського, загрожує до п'яти років за ґратами. Прочерк. Про це говорять Черкаси. URL : <https://procherk.info/news/7-cherkassy/83700-zhitelju-umani-jakij-pobiv-politsejskogo-zagrozhue-do-pjati-rokiv-za-gratami>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵⁸ Відомий рівнянин «начудив» у Києві і побив поліцейського у ресторані Радіотрек. URL : <https://radiotrek.rv.ua/news/vidomiy-rivnyanin-nachudiv-u-kiievi-i-pobiv-policeyskogo-u-restorani-foto> 270323.html. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁵⁹ Про контроль над тютюном. Загалом та в Україні. Центр громадського здоров'я. URL : <https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/07/SHCHO-varto-znaty-pro-kontrol-nad-tiutiunom-zahalom-ta-v-Ukraini.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021) С. 47.

днів¹⁶⁰, у Туреччині за куріння на проспектах, вулицях, площах, у парках, садах, на зупинках громадського транспорту штраф складає 120 долларів США¹⁶¹.

На жаль, у 2019 р. Верховна Рада України відхилила проект Закону № 4030а «Про захист громадського здоров'я від шкідливого впливу тютюнового диму»), який пропонував збільшення штрафів за куріння в заборонених місцях¹⁶². На нашу думку, кількість адміністративних протоколів про куріння в заборонених місцях, складених органами Національної поліції, зросла в кілька разів після підвищення суми штрафів.

Небажання влади розв'язувати цю актуальну проблему приводить до негативних наслідків, які пов'язані з соціальними конфліктами. Існує багато прикладів, коли конфлікти між курцями та некурцями-громадянами доволі часто переростають у бійку. Засоби масової інформації постійно публікують новини про подібне: у Дніпрі побили чоловіка за зауваження курцям у під'їзді¹⁶³, у Вінниці група осіб побила водія тролейбуса за зауваження не курити в громадському транспорті¹⁶⁴, у Дніпропетровській області на базі відпочинку група осіб побила чоловіка з дружиною за прохання не курити біля дітей¹⁶⁵. Але побиття громадян за зауваження не курити – це ще не пік проблеми, іноді такі конфлікти закінчуються вбивством. Наприклад, у м. Ладожин Вінницької

¹⁶⁰ Екологія. Право. Людина. Верховенство права для захисту довкілля. Тютюнопаління чи здорове майбутнє? Вісник екологічної адвокатури, 15. URL : <http://epl.org.ua/pravo/klinichna-programa/doslidzhe-pnuu/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶¹ За куріння на вулицях в Туреччині ввели штраф \$ 120. Мультимедійна платформа іномовлення в Україні «Укрінформ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3136055-za-kurinna-na-vulicah-v-turec-cini-vveli-straft-120.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶² Места для курення: депутати отказались расширить перечень мест, где запрещены сигареты. Аналітичний портал «Слово і діло». URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2019/05/14/novost/obshhestvo/mesta-kurenija-deputaty-otkazalis-rasshirit-perechen-mest-gde-zapreshheny-sigarety>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶³ В Днепре избили мужчину за замечание курящим в подъезде. Днепр вечерний. URL : <https://dv-gazeta.info/dneprnews/v-dnepre-izbili-muzh-chinu-za-zamechanie-kuryashhim-v-podezde.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶⁴ Нетверезі пасажери курили в тролейбусі, а потім ще й побили водія. 20 хвилин. URL : <https://vn.20minut.ua/Kryminal/netverezi-pasazhiri-kurili-v-trolleybusi-a-potim-sche-y-pobili-vodiya-11422634.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶⁵ Під Дніпром група неадекватів побила чоловіка з дружиною за прохання не курити біля дітей. Інформаційне агенство «Уніан». URL : <https://www.unian.ua/incidents/pid-dniprom-grupa-neadekvativ-pobila-cholovika-z-druzhinoyu-za-prohannya-ne-kuriti-bilya-ditey-video-novini-dnipra-11501089.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

області, чоловік убив вахтерку гуртожитку за зауваження не курити в будівлі¹⁶⁶, а в Києві на території літнього майданчика кафе «Макдональдс» чоловік зробив зауваження тому, хто курить, а потім одним ударом вбив його¹⁶⁷. Наступним важливим суб'єктом протидії куріння в заборонених місцях є органи місцевого самоврядування.

На підставі абз.4 ст. 9 Закону, органи місцевого самоврядування: «здійснюють контроль за проведенням профілактичних та лікувальних заходів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці щодо обмеження вживання тютюнових виробів, зменшення їх шкідливого впливу на здоров'я населення». На практиці ці профілактичні заходи здійснюються шляхом складання адміністративних протоколів про куріння в заборонених місцях та направлення їх на розгляд до адміністративної комісії.

Згідно з підп.4 пункту «б» ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування», утворення адміністративних комісій та розгляд справ про адміністративні правопорушення, покладається на виконавчі органи сільських, селищних та міських рад¹⁶⁸. Дуже негативну оцінку роботи цих органів надав П. Б. Стецюк: «Заходи, які здійснюють органи місцевого самоврядування як суб'єкти профілактики та попередження правопорушень, не мають належного організаційно-правового забезпечення, малоефективні за своїми результатами, внаслідок чого не знижується динаміка вчинених адміністративних правопорушень на місцевому та регіональному рівнях. Це спричинено насамперед недостатньою правовою підготовкою посадових осіб органів місцевого самоврядування стосовно усунення причин та умов, котрі сприяють

¹⁶⁶ Вахтерку гуртожитку на Вінниччині вбили за зауваження про куріння. Держ. Вінниця. URL : <https://vn.depo.ua/ukr/vn/vahterku-gurtozhitku-na-vinnichchini-vbili-za-zauvazhennya-pro-kurinnya-20170303530674>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶⁷ В Києве мужчина одним ударом убил незнакомца: поссорились из-за курения в общественном месте. Інформаційне агенство «Уніан». URL : <https://www.unian.net/incidents/1906906-v-kieve-mujchi-na-odnim-udarom-ubil-neznakomtsa-possorilis-iz-za-kurenija-v-obschestvennom-meste-video.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁶⁸ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

адміністративним правопорушенням»¹⁶⁹. В. Д. Шушулков зазначив наступні негативні риси в діяльності адміністративних комісій: застаріле законодавство про адміністративні комісії, низький рівень правової підготовки членів адміністративних комісій, відсутність реальних важелів притягнення до відповідальності членів адміністративних комісій за прийняття незаконних постанов про адміністративні правопорушення¹⁷⁰. Слід додати, що складання адміністративного протоколу за куріння в заборонених місцях часто пов'язано з конфліктом, тому «озбройні» ручкою та папірцем працівники органів місцевого самоврядування наражаються на небезпеку.

Зовсім по-іншому простежується ситуація зі складанням адміністративних протоколів щодо куріння в заборонених місцях в тих містах, де створена муніципальна міліція. Слід додати, що її створення передбачається чинним законодавством (п.1 п.«а» ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») ¹⁷¹. Наприклад, «Муніципальна варта» м. Ірпінь Київської області з березня 2021 р. попередила 317 випадків куріння тютюнових виробів та склала 42 адміністративних протоколи, КП «Муніципальна варта» Тетівської міської ради (м. Тетіїв Білоцерковського р-ну, Київської області) з травня по грудень 2019 р. склала 47 адміністративних протоколів за куріння в заборонених місцях¹⁷², КУ «Муніципальна варта» Чорноморської міської ради (м. Чорноморськ Одеської області) за 2020 р. здійснило 1 624 усних попередження курцям та склало 29 протоколів за куріння в заборонених місцях ¹⁷³. Для досягнення більш ефективних результатів у боротьбі з курінням у заборонених

¹⁶⁹ Лешух А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. С. 5. URL : http://nbuviar.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Leshuk.pdf. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷⁰ Шушулкова В. Д. Організаційно-правове регулювання діяльності адміністративних комісій при виконавчих органах влади місцевого самоврядування : дис. на здобуття наук. ст. канд. юр. наук. Одеса, 2016. С.136

¹⁷¹ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷² Доповідна записка про стан дотримання Правил благоустрою на території Тетіївської ОТГ станом на 31.12.2019 року. URL : <https://tetiivmiskrada.gov.ua/miska-rada/komunalni-pidpriyemstva/kp-municipal-na-varta/zvit/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷³ Інформація-звіт КУ «Муніципальна варта». ЧМР. URL : <http://cmr.gov.ua/uploads/media/default/0001/35/5209d6e07643a26c86c85abbf2ec7c2e009418f4.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

місцях деякі міські ради дублювали зі ст. 13 Закону перелік місць, де заборонено курити¹⁷⁴¹⁷⁵. Це дозволить муніципальним міліціям цих міст самостійно, без співпраці з Національною поліцією притягувати правопорушників до адміністративної відповідальності.

На підставі ч.2 ст. 156 Кодексу про адміністративні правопорушення «торгівля..., тютюновими виробами, електронними сигаретами, рідинами, що використовуються в електронних сигаретах, пристроями для споживання тютюнових виробів без їх згоряння у приміщеннях або на територіях, заборонених законом, або в інших місцях, визначених рішенням відповідного органу місцевого самоврядування; продаж ...тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння особі, яка не досягла 18-річного віку, або продаж тютюнових виробів в упаковках, що містять менш як 20 сигарет або цигарок, чи поштучно (крім сигар), у заборонений рішенням відповідного органу місцевого самоврядування час доби тягне за собою накладення штрафу від чотирьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»¹⁷⁶. Органи місцевого самоврядування та створені ними підрозділи муніципальної міліції активно беруть участь у боротьбі з цими правопорушеннями¹⁷⁷¹⁷⁸.

Також на підставі ст. 15-3 Закону України «Про державне регулювання виробництва й обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних

¹⁷⁴ «Про заходи щодо впорядкування тютюнокуріння в місті Києві», затверджене рішенням Київської міської ради № 246/246 від 18 вересня 2008 року. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MR080283.html. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷⁵ Ст. 3.2.3.2. «Про затвердження Правил благоустрою території міста Дніпра», затверджене рішенням Дніпровської міської ради № 44/43 від 27.11.2013. URL : <http://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/33657/gi-shennya-miskoi-radi-vid-27-11-2013-4443-pro-zatverdzhennya-pravil-blagoustroyu-teritorii-mista-dnipra>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷⁶ «Правила благоустрою, забезпечення чистоти, порядку та додержання тиші в громадських місцях міста Бердянська» (п. 3.8.4.), затверджене рішенням Бердянської міської ради № 5 від 30 травня 2012 р. URL : http://rada.berdyansk.net/wp-files/file/_22_08_2014_110201_3e51c368704f604c7fa2c2553cd69eaa.pdf. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷⁷ У франківському магазині неповнолітньому продали алкоголь та сигарети. Галицький кореспондент. URL : <https://gk-press.if.ua/u-frankivskomu-magazyni-nepovnolitnomu-prodaly-alkogol-ta-sygarety-foto/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁷⁸ Департамент Муніципальної варті Луцької міської ради. URL : <https://www.facebook.com/1601825886751100/posts/2178918205708529>. (дата звернення: 12.09.2021)

напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального»¹⁷⁹ забороняється продаж ... тютюнових виробів, електронних сигарет, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згорання:

- 1) особами, які не досягли 18 років;
- 2) особам, які не досягли 18 років;
- 3) у приміщеннях та на території закладів освіти, закладів охорони здоров'я (крім ресторанів, розташованих на території санаторіїв);
- 4) у приміщеннях спеціалізованих торговельних організацій, що здійснюють торгівлю товарами дитячого асортименту або спортивними товарами, а також у відповідних відділах (секціях) універсальних торговельних організацій;
- 5) у закритих спортивних спорудах (крім пива в пластиковій тарі);
- 6) у місцях проведення спортивних змагань за участю дітей;
- 7) з торгових автоматів;
- 8) на полицях самообслуговування (крім тютюнових виробів у блоках та алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових, пива);
- 9) поштучно (для тютюнових виробів, крім сигар);
- 10) у споживчих упаковках, що містять менш як 20 сигарет;
- 11) з рук;
- 12) у невизначених для цього місцях торгівлі.

Забороняється продаж товарів дитячого асортименту, що імітують тютюнові вироби або електронні сигарети, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згорання.

На жаль, даний нормативно-правовий акт не забороняє торгівлю біля закладів освіти. На сьогодні, на розгляді у Верховній раді України знаходиться законопроект № 9065, який передбачає ввести заборону тютюнових виробів у

¹⁷⁹ Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 46. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 25.09.20 21)

місцях торгівлі, що знаходяться менше ніж за 200 м від будівель закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), позашкільної, фахової передвищої, спеціалізованої освіти всіх типів і форм власності¹⁸⁰.

Також, на підставі ч.2 ст. 110 Кодекса про адміністративні правопорушення «Куріння у вагонах (у тому числі в тамбурах) приміських поїздів, у невстановлених для куріння місцях у поїздах місцевого і дальнього сполучення, а також у метрополітенах тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»¹⁸¹. На жаль, після прийняття Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» ситуація з розв'язанням цієї проблеми навіть погіршилася. Фактично пасажирів поїзду сприймають тамбур вагону, як звичайну курилку. Слід додати, що на маршрутах «Укрзалізниці» є багато застарілих плацкартних вагонів. Оскільки двері в тамбур щільно не зачиняються, у вагоні постійно відчувається тютюновий дим.

Згідно з чч.2, 3 ст. 224 Кодексу про адміністративні правопорушення та п.1.3. Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на залізничному транспорті¹⁸² на залізничному транспорті накладати адміністративні стягнення мають право начальники станцій та їхні заступники, начальники локомотивних (вагонних) депо та начальники пасажирських поїздів. Зрозуміло, що під часу руху поїзду це може зробити тільки начальники пасажирських поїздів. Однак, зі слів працівників Укрзалізниці, вони

¹⁸⁰ Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення шкідливого впливу на здоров'я молоді від вживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів і посилення відповідальності за порушення у цій сфері» № 9065 від 06.09.2018 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64567. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁸¹ Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР. 1984*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁸² Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на залізничному транспорті, затверджені наказом міністерства транспорту та зв'язку України № 337 від 12. 04.2006 р. . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0887-06#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

боятися це робити, оскільки не хочуть зайвих проблем¹⁸³. Раніше пасажирські потяги в Україні в обов'язковому порядку супроводжували співробітники транспортної міліції. Зрозуміло, що під час патрулювання пасажирських вагонів поїзда працівники транспортної міліції виявляли курців у тамбурах вагонів та викликали начальника поїзду для складання адміністративного протоколу. Однак, у 2015 році транспортна міліція була ліквідована, з того часу статистика правопорушень у потягах зросла в кілька разів¹⁸⁴. Згідно з даними Державної служби статистики України за весь період 2018 року, до відповідальності за статтею 110 КУпАП усього було притягнуто 1 671 особу¹⁸⁵. Однак у вказаній таблиці зі статистичними даними не має розмежування за вищевказаними частинами, тому, на жаль, нам не відомо, скільки конкретно було складено адміністративних протоколів за куріння у вагонах. Проаналізувавши статистичні дані, можна зробити висновки, що кількість складених адміністративних протоколів дуже низька. На підставі вищезазначеного, можна зробити висновки, що працівники «Укрзалізниці» справді бояться конфліктів, які можуть виникнути під час складання адміністративних протоколів. Відчувається нестача допомоги з боку працівників національної поліції. Як приклад, можна навести побиття 20.01.2020 р. провідника поїзда Київ–Івано-Франківськ за прохання не курити в тамбурі¹⁸⁶. Ситуація з безпекою в українських потягах покращилася після спроби згвалтування у поїзді телеведучої Анастасії Лугової¹⁸⁷. Після цього інциденту, керівництво «Укрзалізниці» вжило заходи, направлені на забезпечення безпеки в українських поїздах. На сьогодні в пасажирських поїздах працює воєнізована охорони «Укрзалізниці», однак тільки в пасажирських

¹⁸³ Як вижити в українському потязі. BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53649745>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁸⁴ Поїзд відправляється – безпеку в дорозі ніхто не гарантує. LB.UA. URL : https://rus.lb.ua/blog/iryna_suslova/492093_poizd_vidpravlyaietsya-bez-peku.html. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁸⁵ Кількість справ, які знаходились у провадженні, та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (за статтями КУпАП та іншими законами України). Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁸⁶ Четверо пасажирів побили провідника поїзда Київ–Івано-Франківськ за прохання не курити в тамбурі "Укрзалізняця". Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/636605.html>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁸⁷ Як вижити в українському потязі. BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53649745>. (дата звернення: 12.09.2021)

поїздах, які прямують у нічний час¹⁸⁸. Зрозуміло, що в нічних поїздах кількість складених протоколів буде значно більше, ніж у денних поїздах.

Слід нагадати, що на підставі ч.3 ст. 119 Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Куріння в автобусах, маршрутних таксі, тролейбусах або трамваях тягне за собою попередження або накладення штрафу від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Згідно з даними Державної служби статистики України за 2018 р., до адміністративної відповідальності за статтею 119 КУпАП було притягнуто 614 осіб¹⁸⁹. Однак у цій таблиці зі статистичними даними не має розмежування за вищевказаними частинами, тому, на жаль, нам не відомо, скільки конкретно було складено адміністративних протоколів за куріння в автобусах, маршрутних таксі, тролейбусах або трамваях. Окрім того, за куріння в автобусах, маршрутних таксі, тролейбусах або трамваях стаття 119 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за кілька видів правопорушень (ч.1. Пошкодження внутрішнього обладнання та скла автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів або трамваїв) та (ч.2. Викидання сміття та інших предметів із вікон і дверей автобусів, маршрутних таксі, тролейбусів або трамваїв)¹⁹⁰. Від імені органів автомобільного транспорту та електротранспорту розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право керівник перевізника, який в установленому законодавством порядку надає транспортні послуги, а також його заступники та контролери¹⁹¹. Чому законодавець надав право складати адміністративний протокол за куріння в громадському транспорті саме контролерам, – не зрозуміло. По-перше, контролери не постійно перебувають у громадському транспорті, а лише під час

¹⁸⁸ Воєнізована охорона з'явилася в десяти потягах Укрзалізниці. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3087422-voenizovana-ohorona-zavilasa-v-desati-potagah-ukrzalznici.html>

¹⁸⁹ Кількість справ, які знаходились у провадженні, та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (за статтями КУпАП та іншими законами України). Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁹⁰ Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁹¹ Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. - ч.2 ст. 229 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

його перевірки; по-друге, у багатьох містах посад контролера громадського транспорту взагалі не існує. Основним документом, який регламентував відносини між пасажиром електротранспорту та перевізником і його посадовими особами (водії, кондуктори, контролери та ін.) були «Правила користування трамваєм і тролейбусом у містах України»¹⁹², але в грудні 2017 р. цей документ втратив законну силу. Головною причиною втрати чинності цього нормативно-правового акту стало прийняття нового Закону України «Про міський електричний транспорт»¹⁹³. На підставі п.8 ст. 4 вищезазначеного закону: «Правила користування міським електричним транспортом затверджуються відповідним органом місцевого самоврядування. Цей документ визначає порядок проїзду і його оплати, права та обов'язки пасажирів, а також взаємовідносини перевізників і пасажирів під час надання транспортних послуг». Таким чином, посади контролерів у міському електричному та автомобільному транспорті можуть бути введені тільки після прийняття відповідними міськими радами «Правил перевезення пасажирів у міському автомобільному та електричному транспорті». У випадку, якщо «Правила перевезення пасажирів у міському автомобільному та електричному транспорті» не прийняті місцевими радами будь-якого населеного пункту, водію автобусу, трамваю чи тролейбусу залишається доставити правопорушника в головне управління, де керівник перевізника або його заступники повинні скласти адміністративний протокол. Однак і тут є проблеми. Відповідно до ч.1 ст. 259 КУпАП, якщо складання протоколу є обов'язковим, порушника можуть доставити до поліції для складання протоколу про адміністративне правопорушення в разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення. Але порушника не можуть затримувати чи в будь-який інший спосіб позбавляти волі будь-які інші особи, крім поліцейських і членів громадських формувань з охорони громадського порядку («дружинників»).

¹⁹² Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 329 від 09.10.2006 р. URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274-06#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274-06#Text). (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁹³ Закон України «Про міський електричний транспорт». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 51. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

Таким чином, кондуктор або водій транспортного засобу не мають права затримувати пасажирів, інакше мова може йти вже про кримінальне правопорушення — незаконне позбавлення волі¹⁹⁴.

Крім того, ми проаналізували наявність «Правил користування електричним та автомобільним транспортом» в обласних центрах України. На офіційних сайтах міських рад обласних центрів ми виявили наявність вищевказаних правил у наступних містах: Вінниця, Ужгород, Київ, Львів, Одеса, Полтава, Суми, Тернопіль, Харків, Херсон, Черкаси, Чернігів. Тобто в них працюють контролери, які можуть скласти адміністративні протоколи за куріння в громадському транспорті. На сайтах міської ради Дніпра, Маріуполя, Житомира, Запоріжжя, Івано-Франківська, Кропивницького, Сєверодонецька, Миколаєва, Рівного, Чернівців ми не знайшли інформацію про прийняття правил користування громадським транспортом. У цих містах контролери взагалі не мають право працювати. На нашу думку, корисніше було б, окрім контролерів, надати право скласти адміністративні протоколи за куріння в громадському транспорті водіям і кондукторам громадського транспорту, а також працівникам національної поліції.

Безумовно, багато нормативно-правових актів, які встановлюють заборони щодо вживання тютюнових виробів у нашій країні, недосконалі та потребують доробки. Незважаючи на те, прийняття вищезазначених нормативно-правових актів стало прогресивною подією, справжнім проривом. Для порівняння, необхідно надати інформацію, як на законодавчому рівні вирішувалися ці проблеми під час входження України до складу СРСР. Уже у 1921 р. молода радянська держава вводить акцизний податок на тютюнові вироби та цигарковий папір¹⁹⁵. Реклама сигарет у СРСР була дозволена, однак вона не набула такого розповсюдження (існували тільки три рекламні плакати: «Кури папиросы «Пачка» нигде, кроме в Моссельпром»,

¹⁹⁴ Кримінального кодексу України. Ст. 146. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> . (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁹⁵ Орехова Е. А. Акцизы: история и интересные факты . URL : [https:// minfin.saratov.gov.ru](https://minfin.saratov.gov.ru). (дата звернення: 12.09.2021)

«Курите ароматные сигары» та «сигарети «Аврора»). Уперше радянський глядач побачив реламу сигарет «Malboro» у 1973 р., пізніше з'явилася реклама сигарет Whinston та Camel. Навіть у радянському кіно з'явилася прихована реклама сигарет «Malboro» у фільмах «Службовий роман», «Іван Васильович змінює професію», «Діамантова рука» та сигарет «Camel» у фільмі «17 миттєвостей весни»¹⁹⁶. Нам не відомо, хто був ініціатором появи цих сигарет в шедеврах радянського кіно. Можливо, це так відобразилося почуття гумору радянських режисерів, а може, поява цих сигарет пов'язана з фінансуванням тютюнових гігантів. Однак відомий слоган у СРСР «МОЗ попереджає: куріння небезпечно для вашого здоров'я» на пачках сигарет і цигарок з'явився в кінці 1970 років¹⁹⁷.

Щодо боротьби проти куріння в СРСР, то проти неї активно виступали в період ІV тверезницького руху (1928-1931 рр.). Наступної, особливо післявоєнної, доби та в кінці ХХ ст. ця боротьба тільки декларувалася, але позитивних результатів не мала¹⁹⁸. Як приклад, можна навести постанову Ради міністрів СРСР № 706 «Про заходи щодо посилення боротьби з курінням»¹⁹⁹, «Про заходи щодо посилення боротьби з курінням», що затверджено постановою Ради міністрів СРСР № 706 від 12.06.1980 р.). Ця постанова зобов'язала проведення партійними організаціями різних рівнів, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, керівництвом навчальних закладів роз'яснювальної роботи щодо шкідливого впливу куріння на здоров'я людей; а також про проведення пропагандистських заходів міністерством культури, комітетом з кінематографії, комітетом у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі щодо боротьби з курінням. Однак, самі ключові пункти цього нормативно-правового акту, на жаль, мали тільки рекомендаційний характер. У статті 5 вищезазначеної постанови Рада міністрів рекомендувала Міністерству

¹⁹⁶ Вспоминаем какие сигареты курили в СССР. Most and Beauty. URL : <https://most-beauty.ru/drugoe/sigarety-v-sssr.html>. (дата звернення: 12.01.2021)

¹⁹⁷ Курение — вред, табак — отрав! Парламентская газета. URL : <https://www.pnp.ru/social/kurenje-vred-tabak-otrava.html>. (дата звернення: 12.09.2021).

¹⁹⁸ Катерина Берсеньева. Бросить курить раз и навсегда. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=yQZooVqP5Gc&pg=PT10&lpg=PT10&>. (дата звернення: 12.09.2021)

¹⁹⁹ «Про заходи щодо посилення боротьби з курінням», що затверджено постановою Ради міністрів СРСР № 706 від 12.06.1980 р. . URL : <https://docs.cntd.ru/document/765708444>. (дата звернення: 12.09.2021)

торгівлі СРСР «не допускати розміщення кіосків і магазинів з продажу тютюнових виробів поблизу загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних, вищих і середніх спеціальних навчальних закладів», а керівництву підприємств, закладів та організацій здійснити «заходи щодо обмеження, а в подальшому і заборони куріння в службових та робочих приміщеннях, передбачаючи виділення для куріння спеціальних місць» (ч.2 ст. 1). Зрозуміло, що жодні санкції за порушення рекомендаційних вимог не передбачалися.

8.2.3 Роль органів державної влади та органів місцевого самоврядування у забезпеченні права охорони на здоров'я українських громадян у контексті боротьби з курінням

На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави з урахуванням глобальних змін, які відбулися останнім часом, розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Розвиток держави неможливий без розвитку регіонів, від того, наскільки сильною є регіональна влада, як вона забезпечує надання соціальних послуг населенню. Хоча громадяни самі несуть відповідальність за стан власного здоров'я, багато чого в процесі підтримання їх здоров'я в належному стані можуть зробити саме керівники органів державного управління та місцевого самоврядування. Розуміючи важливість цієї проблеми, на сучасному етапі розвитку всіх гілок влади постає питання про необхідність вдосконалення теорії та практики сучасного державотворення, зумовленого трансформаціями в політичній системі суспільства, проведенням адміністративно-територіальних, регіональних реформ, упровадженням конструктивного соціального партнерства між центром і територіями.

Вживання тютюну – це хвороба, яка потребує лікування. Відмовитися від куріння цілком реально, хоча може бути складно. Сьогодні в Україні серед

дорослих²⁰⁰ значна частка реальних курців (62,5 %) хоче кинути курити, майже 40 % пробували це робити самостійно, однак лише 1,2 % курців з тих, хто намагався припинити курити за останні 12 місяців, змогли це зробити. Серед підлітків 13-15 років 6 з 10 курців хочуть кинути курити і стільки ж намагалися кинути курити протягом останніх 12 місяців²⁰¹. Тому Наступним заходом щодо боротьби з курінням є захід роз'яснювально-лікувального характеру. Він пов'язаний із різними видами лікуванням цієї хвороби, передбачає роботу з просвітою населення, поширення інформації про шкоду куріння, включає також пропаганду здорового способу життя.

Кинути курити самотужки для багатьох людей може бути досить складно, а от професійна допомога лікаря суттєво підвищує шанси на успіх. Найпершим контактом для курця мають бути медичні працівники, насамперед первинної ланки. Також професійна допомога може надаватися і в спеціалізованих клініках, через спеціальні сервіси (лінії підтримки, вебсайти), приватними лікарями, у групах підтримки тощо. На жаль, більшість медичних працівників мало цікавляться темою куріння і ще менше знають про те, як допомогти курцю, який хоче позбутися залежності. Це можна пояснити браком часу для проведення консультування та відсутністю професійних знань з даної проблеми. Під час останнього глобального опитування дорослих в Україні щодо вживання тютюнових виробів, серед тих, хто протягом останніх 12 місяців відвідували лікаря, у меншій частині лікар запитав, чи вони курять, і лише 39 % отримали пораду кинути курити²⁰². Спеціалізовані клініки з надання допомоги в припиненні куріння в класичному їх розумінні в Україні відсутні. Професійну допомогу в цьому напрямку можуть надавати наркологічні диспансери, однак вони, як правило, спеціалізуються на допомозі особам з алкогольною та наркотичною залежностями та не є популярними серед курців з багатьох причин.

²⁰⁰ Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (Global Adult Tobacco Survey GATS). Київ, 2017. 240 с. URL : <https://is.gd/Op5JeG>. (дата звернення: 12.09.2021)

²⁰¹ Глобальне опитування молоді щодо вживання тютюну (Global Youth Tobacco Survey GYTS). Київ, 2017. URL : <https://is.gd/KNhtdC>. (дата звернення: 12.09.2021)

²⁰² Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (Global Adult Tobacco Survey GATS). Київ, 2017. 240 с. URL : <https://is.gd/Op5JeG>. (дата звернення: 12.09.2021)

Спеціалізованих сервісів в Україні також бракує. Лінія підтримки для курців, що працювала з 2017 по 2019 рік, припинила свою роботу через брак фінансування. Єдиний доступний на сьогодні ресурс – спеціалізований вебсайт www.stopsmoking.org.ua. Таким чином, на сьогодні в Україні бракує професійної допомоги з відмови від куріння²⁰³.

Відповідальність за лікування тютюнової залежності лежить на системі охорони здоров'я. Однак, на жаль, фінансування для проведення антитютюнових інформаційних кампаній в Україні з державного бюджету практично ніколи не відбувалося²⁰⁴. Рекламодавці алкоголю та тютюну зобов'язані спрямовувати не менше 5 % коштів зі своїх рекламних бюджетів на виробництво та розповсюдження соціальної реклами щодо шкоди тютюнокуріння та зловживання алкоголем (п.8 ст. 22 Закону України «Про рекламу»²⁰⁵, однак на практиці ці норми не працюють²⁰⁶. Оскільки держава схильна до впливу тютюнових лобістів та залежить від грошей тютюнових компаній, іноді вона гальмує вирішення нагальних питань, яких вимагає від неї громадське суспільство. У зв'язку з виникненням такої ситуації, посилити боротьбу проти куріння можуть органи місцевого самоврядування, які мають реальні можливості на регіональному та місцевому рівнях. На підставі ст. 9 Закону органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції: контролюють виконання відповідних програм щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення; сприяють вирішенню питань фінансового та матеріально-технічного забезпечення заходів і робіт, спрямованих на обмеження вживання тютюнових виробів, а також зменшення їх шкідливого впливу на здоров'я населення, у тому числі щорічно при формуванні відповідних бюджетів здійснюють контроль за

²⁰³ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

²⁰⁴ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

²⁰⁵ Закон України «Про рекламу». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 39. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>(дата звернення: 12.09.2021)

²⁰⁶ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

проведенням профілактичних та лікувальних заходів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці щодо обмеження вживання тютюнових виробів, зменшення їх шкідливого впливу на здоров'я населення, визначають вільні від куріння місця; забезпечують у комунальних закладах охорони здоров'я доступність профілактичних заходів і надання ефективної лікувальної допомоги, включаючи медикаментозне забезпечення, для осіб, які бажають позбутися шкідливої звички курити тютюнові вироби чи іншим способом їх вживати.

До реформ децентралізації та системи охорони здоров'я заходи із втілення політики у сфері охорони здоров'я розроблялися переважно центральною владою, після цього відповідні плани передавали на місця для виконання. Фінансування системи охорони здоров'я МОЗ розподіляло гроші по адміністративно-територіальних одиницях шляхом надання субсидії. Фактично органи місцевого самоврядування мали дуже обмежені можливості впливати на стан системи охорони здоров'я. З 2017 року в рамках реформи децентралізації місцеве самоврядування отримало більшу фінансову самостійність, зокрема для здійснення повноважень у сфері охорони здоров'я. Так у 2014 році до фінансової децентралізації власні доходи загального фонду місцевих бюджетів складали 68,6 млрд. грн. У 2020 р. лише за перший квартал загальний фонд місцевих бюджетів отримав 104,9 млрд. грн.

Разом зі зміною механізму фінансування були дещо розширені повноваження органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я. На підставі п.1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить управління закладами охорони здоров'я та організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення²⁰⁷.

На сьогодні медичними закладами керує не МОЗ, а місцева влада, яка є їх власниками. Місцеві ради відповідають за кадрове забезпечення та планують розвиток мережі закладів охорони здоров'я комунальної форми власності.

²⁰⁷ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/aws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12. 09.2021)

Органи місцевого самоврядування самостійно приймають рішення про створення, закриття, реорганізацію чи перепрофілювання закладів охорони здоров'я²⁰⁸. Таким чином, органи місцевого самоврядування мають реальну можливість створювати відповідні умови та розвивати інфраструктуру для надання допомоги в припиненні куріння. Зокрема, варто мобілізувати медичних працівників первинної ланки, забезпечити наявність місцевого сервісу підтримки для курців, а також створювати та розвивати спеціалізовані кабінети допомоги з відмови від куріння в міських поліклініках, куди сімейні лікарі можуть скеровувати своїх пацієнтів. Наприклад, у Туреччині, діють 476 спеціалізованих клінік з відмови від куріння. Понад 700 навчених фахівців надають допомогу пацієнтам, що хочуть позбутися тютюнової залежності. Близько 350 000 звернень до клінік відбувається щороку²⁰⁹. Також у Туреччині працює цілодобова безкоштовна лінія підтримки, на якій працюють 175 консультантів, що пройшли відповідне навчання. Такі лінії успішно працюють в Австралії та Новій Зеландії, США, Великій Британії, Аргентині, Канаді, Південній Кореї, багатьох країнах ЄС, Таїланді тощо (загалом близько 70 країн по всьому світу мають лінії підтримки²¹⁰. Рівень відмови від куріння для ліній підтримки у 9 країнах ЄС становить в середньому 18,2 %²¹¹.

Слід додати, що на підставі ст. 32 Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» управління закладами освіти також належить до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад²¹². На жаль, велика

²⁰⁸ Здоров'я українців: чи усвідомлює місцева влада відповідальність? Центр спільних дій. 17.07.2020 р. URL : <https://centreua.org/mistsevi-vibori-2020/zdorovya-ukrayinciv-chi-usvidomlyuye-misceva-vlada-vidpovidalnist/>. (дата звернення: 12.09.2021)

²⁰⁹ Про контроль над тютюном. Загалом та в Україні. Центр громадського здоров'я. URL : <https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/07/SHCHo-varto-znaty-pro-kontrol-nad-tiutunom-zahalom-ta-v-Ukrai-ni.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

²¹⁰ Про контроль над тютюном. Загалом та в Україні. Центр громадського здоров'я. URL : <https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/07/SHCHo-varto-znaty-pro-kontrol-nad-tiutunom-zahalom-ta-v-Ukrai-ni.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021)

²¹¹ M. C. Willemsen, R. M. van der Meer, S. Bot. Description, effectiveness, and client satisfaction of 9 European Quitlines: Results of the European Smoking Cessation Helplines Evaluation Project (ESCHER). URL : <https://is.gd/4vLs5X>

²¹² Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.09.2021)

кількість школярів уже пристрастилися до цієї згубної звички. Наприклад, тільки тернопільські поліцейські за період з січня по березень 2020 р. склали 50 адміністративних протоколів за куріння щодо неповнолітніх²¹³. Для того, щоб реально вплинути на зміну знань, ставлень та поведінки школярів стосовно вживання тютюнових виробів, варто забезпечити постійну наявність потрібної інформації в медійному просторі. На цьому тлі органи місцевого самоврядування можуть зобов'язати заклади освіти вживати таких заходів: щотижня проводити інформаційні кампанії щодо заборони куріння; ставити на облік школи учнів, які вживають тютюнові вироби та використовують електронні сигарети (з метою направлення їх до медичних спеціалістів); встановлювати в кожному класі школи рекламні плакати, присвячені здоровому способу життя, а також поширювати інформацію про шкідливі наслідки куріння на здоров'я людини та ін.

Також органи місцевого самоврядування мають реальну можливість збільшити соціальну рекламу в засобах масової інформації: «засоби масової інформації – розповсюджувачі реклами, діяльність яких повністю або частково фінансується з державного або місцевих бюджетів, зобов'язані розміщувати соціальну рекламу державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій безкоштовно в обсязі не менше 5 відсотків ефірного часу» (п.4 ст. 12 Закону України «Про рекламу»²¹⁴. Наприклад, у Туреччині всі телерадіомовники зобов'язані щомісяця 1,5 години ефірного часу відводити на роз'яснення ризиків, пов'язаних із вживанням тютюнових виробів і пасивним курінням²¹⁵. На жаль Закон України «Про рекламу» не передбачає обов'язкової соціальної реклами, тому, на нашу думку, Верховна Рада повинна прийняти такий закон, у якому будуть встановлені обов'язки

²¹³ Поліцейські склали 50 постанов за куріння неповнолітніх у громадських місцях. Область, де ти живеш. URL : <https://oblast-te.com.ua/policzejski-sklaly-50-postanov-za-kurinnya-nepovnolitnih-u-gromadskyh-misc-zyah/>. (дата звернення: 12.09.2021)

²¹⁴ Закон України «Про рекламу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 39. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>(дата звернення: 12.09.2021)

²¹⁵ 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021)

тютюнових корпорацій витратити кошти саме на рекламу проти куріння.

Таким чином, органи місцевого самоврядування мають реальну можливість сприяти державі в боротьбі з курінням. Свої зусилля органи місцевого самоврядування можуть направити на реалізацію наступних заходів:

1. Розширення переліку місць, де заборонено курити; запровадження органів муніципальної міліції, що позитивно зарекомендували себе під час профілактики правопорушень у сфері боротьби з курінням у заборонених місцях та продажем тютюнових виробів неповнолітнім особам, унаслідок рішень міських, селищних та сільських рад.

2. Співпраця з органами національної поліції та Держпродспоживслужбою щодо питань контролю за виконанням чинного законодавства.

3. Створення професійних сервісів для громадян, які потребують допомоги у відмові від куріння.

4. Здійснення контролю за навчальними закладами щодо їх роз'яснювально-пропагандистської роботи у сфері шкідливості вживання тютюнових виробів (у т.ч. електронних сигарет та систем для нагрівання тютюну), впливу вторинного тютюнового диму та здорового способу життя.

5. Контроль за розміщенням у закладах освіти та в закладах здоров'я наочної інформації про шкідливі наслідки куріння тютюнових виробів для здоров'я людини.

6. Розробка та проведення в населених пунктах інформаційних кампаній для населення з використанням засобів масової інформації (телебачення, радіо), зовнішньої соціальної реклами щодо профілактики вживання тютюнових виробів (у тому числі, електронних сигарет, систем для нагрівання тютюну), про проблем пасивного куріння, заборони куріння в громадських місцях.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, слід зауважити, тютюнова епідемія – це одна з найбільших загроз для української нації, поряд з такими, як війна та пандемія коронавірусу. Для того щоб подолати цю епідемію, Всесвітня організація охорони здоров'я розробила конвенцію із боротьби проти тютюну (РКБТ ВООЗ), до якого приєдналася 181 країна. Україна ратифікувала РКБТ

ВООЗ у 2006 р. Конвенція пропонує комплекс заходів країнам-підписантам, реалізація яких дозволить суттєво зменшити поширеність вживання тютюнових виробів, а також сприятиме тому, щоб діти та молодь не починали вживати тютюн. Рамкова конвенцію із боротьби проти тютюну передбачає розробку та впровадження законодавчих норм, що дозволять зменшити споживання тютюнових виробів населенням. Протягом останніх 10 років Україна досягла деякого успіху щодо боротьби з курінням, завдяки запровадженню ефективного законодавства, яке направлено на зменшення вживання тютюнових виробів (підвищення податків на тютюнову продукцію, заборона реклами тютюнових виробів, заборона куріння в громадських місцях, запровадження графічних попереджень про шкоду здоров'ю на сигаретних пачках та ін.). Також позитивний внесок у розв'язанні цієї проблеми внесли органи місцевого самоврядування: встановлювали додаткові місця для куріння на території населених пунктів, де заборонено курити; за допомогою муніципальної міліції посилили боротьбу з курінням у місцях, де це заборонено законом. Однак, незважаючи на позитивні характеристики, слід додати, що держава продовжує відчувати потужний вплив тютюнових лобі. Через те державні інституції призупинять прийняття важливих нормативно-правових актів, які направлені на подальше обмеження розповсюдження тютюнових виробів та на боротьбу з курінням. Тому залишається багато питань, які потребують нагального вирішення, у зв'язку з цим, пропонуємо:

1. Внести зміни до Податкового кодексу України щодо встановлення акцизного податку на підігрівальні пристрої для електричного нагрівання тютюну (ТВЕН).

2. Виключити абз.8 п.1 ст. 22 Закону України «Про рекламу» (забороняється реклама тютюнових виробів «у мережі Інтернет, крім вебсайтів, призначених для повнолітніх осіб, обов'язковою умовою доступу до яких є попередня ідентифікація віку користувачів»).

3. Доповнити Закон України «Про рекламу» наступним:

1) заборонити викладки тютюнових виробів (оформлення вітрин,

прикасових зон і спеціальних стелажів у супермаркетах шляхом розміщення сигарет на яскравому тлі в рамках, боксах та панно); заборонити рекламу електронних сигарет та підігрівальних пристрої для електричного нагрівання тютюну для ТВЕН (IQOS, GLO); збільшити площу антиреклами на пачках сигарет до 65 %.

4. Прийняти Закон України «Про соціальну рекламу» або внести зміни до чинного законодавства про встановлення обов'язкової реклами антитютюнового характеру за рахунок коштів виробників тютюнової продукції.

5. Доповнити ст. 13 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» додатковим переліком місць, де заборонено курити, а саме: на території парків, скверів, дитячих розважальних атракціонів, пляжів, у приміщеннях та на території торговельних закладів (ринки, ярмарки, торгові ряди, кіоски, оптові та дрібнооптові бази, магазини, на території та в приміщеннях культових будівель (церкви, мечеті, молитвені будинки), у приміщеннях комп'ютерних клубів та за 8 метрів від входів до комп'ютерних клубів, у кабінах біотуалетів, на балконах житлових будинків).

6. Наступні пункти абз.2 ст. 13 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» викласти в такій редакції:

Куріння заборонено:

4) на дитячих майданчиках та на відстані 8 метрів навколо них;

5) у приміщеннях та на території спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд і закладів фізичної культури і спорту та на відстані 8 метрів від них;

6) у під'їздах житлових будинків та відстані 8 метрів поруч із входом до житлових будинків;

9) у приміщеннях та на території закладів ресторанного господарства, а також на відстані 8 метрів від них;

10) у приміщеннях об'єктів культурного призначення та на відстані 8 метрів від них;

11) у приміщеннях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших державних установ та на відстані 8 метрів від них;

12) на стаціонарно обладнаних зупинках маршрутних транспортних засобів та на відстані 8 метрів від них.

Абз.3 ст. 13 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» викласти у наступній редакції: забороняється, крім спеціально відведених для цього місць, куріння тютюнових виробів, електронних сигарет та кальянів.

Збільшити розмір штрафу за куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом, а також в інших місцях, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської рад з 50 (850 грн) до 100 (1 700 грн) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

Доповнити ст. 15-3 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» реченням «Забороняється продаж тютюнових виробів у місцях торгівлі, що знаходяться менше ніж за 200 м від будівель закладів дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), позашкільної, фахової передвищої, спеціалізованої освіти всіх типів і форм власності».

Частину 2 ст. 229 Кодексу про адміністративні правопорушення викласти в наступній редакції: «Від імені органів автомобільного транспорту та електротранспорту розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення мають право керівник перевізника, який в установленому законодавством порядку надає транспортні послуги, а також його заступники, контролери, кондуктори та працівники органів національної поліції».

SECTION 9. WORLD HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

10.46299/ISG.2022.MONO.LEGAL.2.9.1

9.1 Політико-правовий статус держави, як актора міжнародних відносин

В міжнародній теорії та практиці відносно учасників світової політики вживаються терміни суб'єкт та актор. Поняття суб'єкт міжнародних відносин є більш раннім та традиційним і характеризує учасників міжнародних відносин щодо наявності у них певних прав та обов'язків, цілей у міжнародній політиці реалізація яких відбувається відповідно до юридичних норм міжнародного співтовариства. Поширення терміну актор в сучасній теорії міжнародних відносин пов'язано з популярністю неолібералізму. Ключовою характеристикою актора міжнародних відносин є наголос на його активності та впливі на події, що відбуваються у світовій політиці. За визначенням Алена Турена, актор на відміну від суб'єкту, не залежить від середовища, а здатен змінювати його [399]. Таким чином, ознаками актора міжнародних відносин є наступні: здатність до формування самостійної стратегії поведінки на міжнародній арені; наявність ресурсів для реалізації власної стратегії; здатність протистояти загрозам системи міжнародних відносин. Наведені ознаки притаманні великій кількості різноманітних суб'єктів, що актуалізує проблему типологізації та співвідношення множини акторів в міжнародних відносинах. Але до сьогодні головними акторами міжнародних відносин виступають держави, що формально є рівноправними суб'єктами світового співтовариства, але їх ролі та статуси не рівнозначні.

Держава є актором міжнародних відносин, який відповідає усім класичним критеріям цього поняття. Ознаками держави як актора міжнародних відносин є: здатність та ресурс до використання інструментів примусу та військової сили; здатність до мобілізації економічних та людських ресурсів для вирішення зовнішньополітичних задач; наявність ресурсів для формування офіційних зовнішньополітичних доктрин та можливості щодо створення суспільного консенсусу для їх реалізації; статус надійного партнера в міжнародних

відносинах, що приймає участь а альянсах та підтримує функціонування міжнародної системи в цілому; держави через уряди, що їх представляють, мають легітимні підстави для підписання договорів, оголошення війни та інших дій, що є безпосереднім змістом міжнародної політики.

Держави відрізняються за своїми ресурсами, зокрема територією, населенням, корисними копалинами, економічним потенціалом, соціальною стабільністю, політичним авторитетом, військовими силами. Подібні відмінності виражаються в нерівності держав, наслідком чого є ієрархія, що визначає стратифікацію держав на міжнародній арені (рис. 1):

Рис. 1. Стратифікація держав у міжнародних відносинах.

Ознаками наддержав є: наявність зброї масового ураження (ядерної зброї); здатність впливати на зміни у міжнародних системах; неможливість поразки від будь-якої іншої держави або коаліції, якщо до коаліції не входить інша наддержава. На відміну від наддержав, великі держави впливають на світовий розвиток, але не переважають у світовій політиці. Ресурси цих держав обмежують їх окремою сферою міждержавних відносин на рівні регіону. Середні держави мають стабільний вплив на своє найближче оточення. На відміну від середніх вплив малих держав є обмеженим та слабким, але вони мають достатньо ресурсів для збереження своєї незалежності та територіальної цілісності. Мікродержави не здатні захистити суверенітет власними силами.

Реалісти вважають міжнародними акторами тільки ті держави, відносини між якими формують світову політику. Таким чином, будь-який стан міжнародних відносин (конфлікт, інтеграція та ін.) залежить від взаємодії між нечисельними наддержавами та великими державами.

Представники політичного реалізму розглядають держави в якості головних акторів міжнародних відносин. Держави характеризуються ними як раціональні політичні інститути, що здійснюють єдину політику щодо інших держав. Погляди реалістів в цілому представляють державо-центричні концепції, що спираються на наступні аргументи: держава – єдиний політичний інститут, що має колективні уподобання – національні інтереси, взаємодіє з іншими рівними політичними інститутами; прийняті державою норми обов'язкові для виконання всіма її громадянами без виключення та регулюють їх взаємодію з членами інших інститутів (наприклад, державні квоти на найм іноземної робочої сили).

Таким чином, світова політика орієнтована на розвиток міждержавних відносин. Сучасна міжнародна система характеризується двома тенденціями: зростання взаємозалежності усіх елементів системи; збереження монополії на прийняття рішень державами тоді як їх реальний вплив на продукування та розподіл ресурсів зменшується.

Домінування та перевага у воєнній силі, інші компоненти могутності не забезпечують безпеку та захист наддержавам. Це підтверджується зростанням асиметричних загроз та посиленням нестабільності в регіонах Близького Сходу та Північної Африки, що супроводжується військово-політичними конфліктами із залученням міжнародного співтовариства в Іраку, Сирії, Афганістані. Силова боротьба державних акторів з міжнародним тероризмом часто виявляється контрпродуктивною та, навпаки, стимулює зростання радикальних, воєнізованих ісламських рухів, які активно проявляють себе у політичній боротьбі за владу.

Із вищенаведеного впливає проблема відповідності національних систем влади особливостям та викликам сучасних міжнародних відносин. Зокрема, можна констатувати скорочення функцій управлінських структур окремих держав та міждержавних організацій щодо управління потоками інформації, боротьби із транснаціональною злочинністю, контролю над міграційними потоками. Послаблення держави відбувається внаслідок зменшення кількості

доступних урядам ресурсів, що необхідні для реалізації владних повноважень. Ускладненню ситуації сприяють міжнародні фінансові актори з їх акцентом на бідні, а значить, поступливі уряди (особливо із врахуванням корупції еліт). Таким чином, держава не є головним джерелом загрози стабільності міжнародної системи та втрачає монополію на застосування сили, «поділяючи» її із субдержавними акторами.

Зовнішні функції держави реалізуються на міжнародній арені в межах як міждержавних відносин, так і взаємодії держави з іншими акторами. Такі відносини мають зовнішньополітичний характер, тому діяльність, що спрямована на захист національних інтересів, виконання міжнародних зобов'язань та реалізацію зовнішніх функцій держави позначаються як зовнішньополітична. Держава є єдиним загальнонаціональним політичним інститутом, який має повноваження на здійснення зовнішньої політики та наділений правом офіційно представляти суспільство у міжнародних відносинах.

Зовнішньополітична діяльність будь-якої держави завжди пов'язана з проблемами влади та визначається наступними рисами: не кожна дія держави на міжнародній арені є політичною, держави вступають в юридичні, економічні, гуманітарні та культурні взаємовідносини; зовнішньополітична діяльність держави є динамічною категорією та залежить від внутрішньополітичної ситуації, культурних та економічних трансформацій, що забезпечують державі вигідні позиції на міжнародній арені.

Класифікація зовнішньополітичної діяльності держави здійснюється за наступними критеріями: засоби; напрями; завдання зовнішньополітичної діяльності (таб.1).

Таблиця 1

Діяльність держави за засобами здійснення зовнішньої політики

	Легальні засоби	Нелегальні засоби
Мирні засоби	<ul style="list-style-type: none"> • Дипломатія • Кооперація на основі міжнародного права «М'яка сила» 	<ul style="list-style-type: none"> • Глобально небезпечні технології • Шпіонаж Сприяння транскордонній злочинності
Примусові засоби	<ul style="list-style-type: none"> • Самооборона • Попередження агресії • Примус до миру Врегулювання конфліктів	<ul style="list-style-type: none"> • Втручання у внутрішні справи іншої держави • Інтернаціоналізація внутрішніх конфліктів • Війна Тероризм

Зовнішня політика держави є складним ресурсозатратним процесом, що передбачає планування як окремих заходів, так і зовнішньополітичного курсу в цілому. Планування має на меті досягнення певного консенсусу та містить наступні етапи: визначення пріоритетної міжнародної ситуації, яка прямо впливає на реалізацію мети зовнішньополітичної діяльності; формування проектів державного рішення. Проекти презентують концептуальні розбіжності в органах державної влади та проходять незалежну експертизу; затвердження політичного рішення. Обов'язковою частиною рішення є альтернативний варіант дій на випадок непередбачених обставин; реалізація державного рішення здійснюється через бюрократичний рівень, на якому визначається коло безпосередніх виконавців. Стадія реалізації потребує обов'язкового політичного контролю за діями виконавців; оцінка результатів через аналіз інформації про результати зовнішньополітичної діяльності, наслідком чого може бути прийняття коригуючих дій.

Суверенітет є важливою юридичною ознакою держави та характеризує її як ключового актора міжнародних відносин. За ступенем державного суверенітету здійснюється юридична класифікація держав: імперія; держава-нація; асоційована держава; самопроголошена держава; протекторат; окупована держава. До головних ознак суверенітету належить неподільність, за якої суверенітет належить державі в цілому, а не її окремим інститутам, посадовим

особам або представникам, подібна властивість виключає делегування або поділ державного суверенітету на частини. Наступною ознакою суверенітету є невідчужуваність, яка гарантується тим, що держава не може бути позбавлена суверенітету будь-якими засобами.

В сучасних міжнародних відносинах державний суверенітет трактується за двома критеріями: внутрішній – свобода держави обирати власний шлях розвитку, економічну та політичну модель, законодавство і т.д.; зовнішній – невтручання зовнішніх акторів у внутрішні справи держави, рівність та незалежність суверенних держав на міжнародній арені. Категорія державного суверенітету закріплена в основних актах міжнародного права, які утверджують неможливість без законних підстав порушувати або примусово обмежувати суверенітет держави та втручатися у її внутрішні справи. ООН визнає пріоритет принципу державного суверенітету у міжнародних відносинах, зазначаючи у своєму Статуті, що «усі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави» [398].

В реальній світовій політиці державний суверенітет може бути обмежений, що обумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема нормами міжнародного права або силовими діями інших держав. Зокрема, Статут ООН надає право на використання дій воєнного характеру із санкції Ради Безпеки ООН у випадку існування будь-якої загрози миру, будь-якого порушення миру або акту агресії (ст.39, ст.42) [398]. Таким чином, стан абсолютного суверенітету в міжнародних відносинах є недосяжним. Сам факт включення держави до світової політики через укладення угод, участь у міжнародних організаціях автоматично обмежує суверенітет зобов'язаннями перед іншими акторами, які теж обмежують власні суверенітети.

Національний інтерес є однією із головних категорій в теорії та практиці міжнародних відносин та являє собою усвідомлену потребу нації в самозбереженні, розвитку та забезпеченні безпеки. Національні інтереси

представлені відкритими заявами держави щодо власних потреб та намірів у міжнародній політиці. Подібні заяви завжди спираються на експертну оцінку поточних міжнародних проблем. До функцій національного інтересу належать: визначення ієрархії зовнішньополітичних інтересів, що дозволяє уникнути неефективних витрат ресурсів; надання суспільству критеріїв оцінки ефективності реалізації зовнішньої політики; підвищення передбачуваності держави як носія національного інтересу у міжнародних відносинах.

Автором концепції національного інтересу є Г. Моргентау [396]. Доповнення концепції головним чином належать представникам політичного реалізму та неореалізму, зокрема Дж. Розенау, К. Уолтцу, Р. Арону та іншим. Головними ознаками національного інтересу реалісти визначають наступні: національні інтереси є об'єктивною стабільною основою зовнішньополітичної діяльності держави та переважає над універсальними моральними принципами; національні інтереси, що охоплюють питання суверенітету та територіальної цілісності є основою раціональної політики держави; реалізація національного інтересу залежить від рівня сили держави.

Національні інтереси розрізняються за своїм значенням та впливом на міжнародній арені. За данною ознакою їх можна класифікувати на: головні (життєвоважливі)/другорядні; постійні/змінні; довгострокові/кон'юктурні (рис. 2).

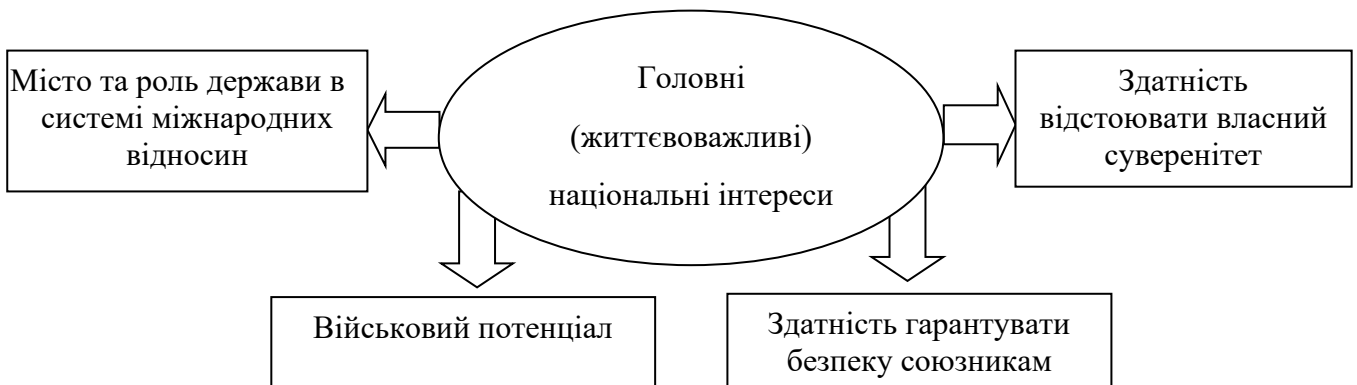

Рис. 2. Параметри головних (життєвоважливих) національних інтересів.

Мірою вимірювання національних інтересів є сила, яка виступає основним зовнішньополітичним ресурсом будь-якої держави у міжнародних відносинах.

Сила та національні інтереси є взаємодоповнюючими поняттями. Основою та метою національних інтересів є збереження та збільшення сили держави. Сила держави є інструментом реалізації національних інтересів. В теорії міжнародних відносин поняття сили традиційно вживається у двох значеннях: power – здатність держави перетворювати власну потужність на політичний вплив; force – військова сила держави.

Поняття «сила» є центральним в теоріях класичного реалізму, які розглядають головною метою та причиною дій держав на міжнародній арені нарощування сили. Ганс Моргентау [396] визначає співвідношення сили держав матеріальними та нематеріальними чинниками (рис. 2). Співвідношення сили між державами можна змінити тільки переважаючою силою. Боротьба між акторами міжнародних відносин є джерелом постійних конфліктів

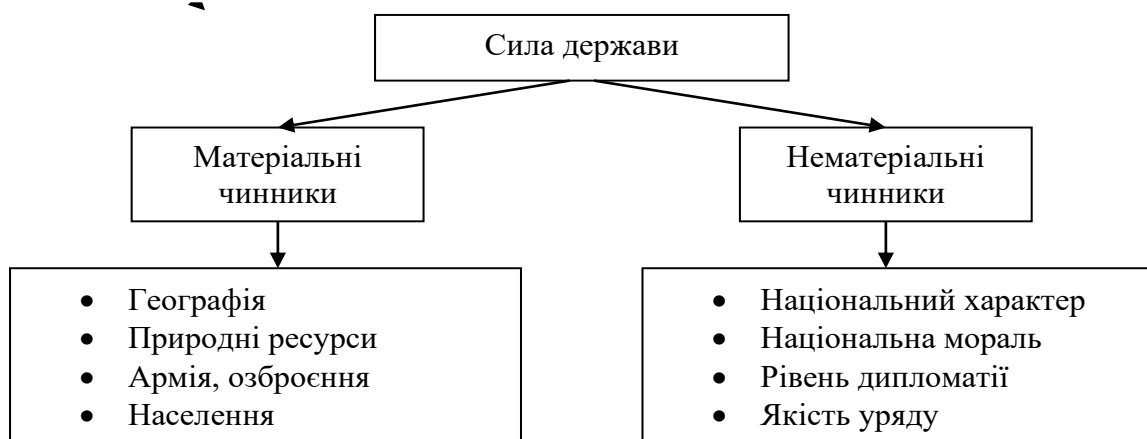

Рис. 2. Чинники співвідношення сили держав.

Представники політичного реалізму розглядають силове протистояння держав природним станом міжнародних відносин. Тобто сила є інструментом досягнення національних інтересів та боротьби з іншими державами. Потужність держави на міжнародній арені характеризують три головних види сили: військова; економічна; політична.

Військова сила, відповідно із поглядами реалістів, являє собою ступінь та інтенсивність реального впливу збройної потужності держави на міжнародній арені. Довгий час в теорії та практиці міжнародних відносин саме цей вид сили вважався визначальним. Ступінь та інтенсивність застосування військової сили,

об'єкти її застосування визначаються у першу чергу характером та спрямованістю зовнішньополітичних цілей, таким чином, військова сила є одним із засобів політики держави.

Сила держави залежить від ресурсів, що є в її розпорядженні – сукупний військовий потенціал держави, економічний, територіальний та демографічний, організаційний та культурний капітали. Таким чином, для оцінки силового потенціалу держави у міжнародних відносинах важливим є визначення складових сили та їх наявність у держави (табл. 2):

Таблиця 2

Джерела сили держави

Джерело сили держави	Складові джерела сили держави
Територія	Географічне положення Клімат Природні ресурси Наявність виходу до морів
Населення	Етнічний склад Тривалість життя Гендерний та віковий склад Рівень освіти Мобілізаційні можливості
Економіка	Тип економіки Технології Управління Капіталізація
Воєнно-промисловий комплекс	Рівень та масовість озброєння Управління Наявність зброї масового ураження
Політична система	Ступінь легітимності влади Внутрішньополітичний консенсус
Міжнародне становище	Участь у блоках Наявність союзників Дипломатичні можливості
Інфраструктура	Транспорт Шляхи сполучення Інформаційні технології

Стратегія «м'якої сили» вперше була сформульована в 1990 р. представником неоліберального напрямку Дж. Наєм [397]. «М'яка сила» є формою військово-політичної стратегії, що передбачає здатність досягати бажаних результатів на основі добровільної участі, симпатії та привабливості. Ресурсами «м'якої сили» є: культурно-ціннісна привабливість – засновується на розповсюдженні масової культури. Серед інструментів просування культурно-

ціннісної привабливості є створення національних торгівельних мереж в інших країнах, розповсюдження національного кінематографу, популярної музики, організація спортивних змагань і т.д. національно-державна та економічна моделі розвитку; привабливість політичної моделі.

З огляду на проаналізовані параметри держави можна констатувати, що в сучасному світі головною проблемою держав, як акторів міжнародних відносин є пошук необхідних засобів реагування на виклики та загрози світової політики. Держави, спираючись на власний потенціал, можливості та ресурси намагаються різними шляхами впливати на своїх опонентів з метою досягнення бажаних політичних, економічних та інших результатів. Таким чином, категорія сили міжнародного актора як основного зовнішньополітичного ресурсу будь-якого актора залишається головними методом міжнародної взаємодії та є складовою політико-правої характеристики держави. Національні інтереси держав набувають складних форм та впливають на стосунки між народами, політичними, соціальними та економічними інститутами та приватним особами, що представляють різні держави, культури, способи життя. Сучасна практика міжнародних відносин акцентує увагу на сфері невідповідності інтересів між державами, що є причиною конфліктів та суперництва за ресурси, статус та вплив у міжнародних відносинах.

REFERENCES

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (Дата звернення 21.01.2022)
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (Дата звернення 21.01.2022)
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (Дата звернення 21.01.2022)
4. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (Дата звернення 21.01.2022)
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 «Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним». Дата оновлення 16.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-%D0%BF#Text>. (Дата звернення 21.01.2022)
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2012 р. № 17 «Про затвердження Порядку зберігання вилучених під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення речей і документів». Дата оновлення 16.01.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17-2012-%D0%BF#Text>. (Дата звернення 21.01.2022)
7. Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції». Дата оновлення: 24.09.2021 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>. (Дата звернення 21.01.2022)
8. Бондар В.В., Бездольний М.Ю., Галуцько В.М., Домброван Н.В., Кузьменко Ю.В., Рудниченко С.М., Соловей О.М., Шевченко Н.Л., Шанько Я.В. «Порядок та особливості складання адміністративних матеріалів: Навчальний посібник». Херсон-2020: Видавничий дім «Гельветика» 2020;
9. Бондар В.В. Національна поліція України: проблеми та перспективи розвитку / В.В. Бондар // Юридичний бюлетень: наук. журн. / редкол.: О.Г. Предместніков та ін. – Одеса: ОДУВС, 2016. – Вип. 3. (3). – С. 77 - 85. <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1120>

10. Бездольний М.Ю., Бурмас Ю.В. Про деякі аспекти невідповідності змісту нормативних актів органів Національної поліції адміністративному законодавству України. // Професійна підготовка поліцейських в Україні: Методологія, теорія, практика: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Херсон, 2020. – С.9-10. https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=f__xf3AAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=f__xf3AAAAAJ:3fE2CSJrl8C
11. Конвенція ООН про права дитини: міжнародний документ ООН: прийнятий 20 листопада 1989 р. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
12. Аблятипова Н. А. Опіка та піклування за римським правом. Актуальні проблеми держави і права. 2014. № 23. С. 158–166.
13. Яніцька І. А. Поняття та значення інституту опіки та піклування, їх розмежування. Науковий вісник. УжНУ. Серія: Право. 2013. Вип. 21. Т.1. С. 315-317.
14. Санжаровська О. Генезис законодавства про встановлення опіки та піклування над дітьми. Правничий часопис Донецького університету. 2018. № 1. С. 70–74.
15. Слюсар Л. Проблема соціального сирітства. Вісник пенсійного фонду України. 2013. С. 16–17.
16. Яніцька І. А. Процесуальні особливості оформлення усиновлення громадянами України та іноземними громадянами. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2012. Вип. 66. С. 389-394.
17. Галунов М. І., Галунова В. В. Проблемні аспекти правового регулювання опіки та піклування дітей в Україні. Право і суспільство. 2015. № 6. С. 86–91.
18. Морозова С. Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2011. С. 11.
19. Конституція України, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
20. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
21. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

22. Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
23. Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
24. Закон України » від 12.12.1991 р. № 1972-ХІІ «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом мунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1972-12>.
25. Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
26. Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-ХІІ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>.
27. Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
28. Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» / Верховна Рада України: офіційний веб-портал: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80>.
29. Основи законодавчого забезпечення діяльності фахівців в службі крові та гематології / за ред. проф. Видиборця С.В., проф. Михайличенка Б.В. [Текст] – К.: НМАПО імені П.Л. Шупика, 2014. – 558 с.
30. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення : 01.01.2020 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80> (дата звернення : 19.04.2022 р.).
31. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення : 17.03.2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2019. № 19. Ст. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення : 20.04.2022 р.).

32. Кочин В. Правова сутність юридичної особи. Правова Україна. 2013. № 5. С. 43–48.
33. Хохлов Є. Б., Бородін В. В. Поняття юридичної особи : історія та сучасне трактування. Держава і право. 1993. № 9. С. 153-159.
34. Словник української мови : в 11 т. / уклад.: І. К. Білодід та ін.. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. (І–М). 840 с.
35. Гнатів О. М. Поняття та види ліквідації як способу припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2016. Вип. 2. С. 105–111.
36. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Дата оновлення : 12.01.2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2019. № 19. Ст. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення : 21.04.2022 р.).
37. Постанова господарського суду Закарпатської області від 06.05.2019 р. у справі № 907/70/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/81692648/> (дата звернення : 22.04.2022 р.).
38. Ухвала господарського суду Харківської області від 16.02.2021 р. у справі № Б-24/158-07. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94964206> (дата звернення : 22.04.2022 р.).
39. Ухвала господарського суду Хмельницької області від 25.11.2021 р. у справі № 924/995/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/101518973/> (дата звернення : 22.04.2022 р.).
40. Богатир В. К. Ліквідаційна процедура – заключна процедура у справах про банкрутство : монографія; за ред. докт. юрид. наук., професора Б. В. Дерев'янка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 210 с.
41. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. Дата оновлення : 06.10.2021 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2018. № 13. Ст. 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (дата звернення : 23.04.2022 р.).
42. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. Дата оновлення : 06.10.2021 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2008. № 50-51. Ст. 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення : 23.04.2022 р.).
43. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. Дата оновлення : 17.04.2022 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 5-6. Ст. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення : 23.04.2022 р.).

44. Дмитренко А. І. Ліквідація підприємства як базовий інструмент антикризового менеджменту. Стратегія економічного розвитку України. 2014. № 35. С. 211–218.
45. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. - К.: Ваіте, 2021. – С. 175. (528 с.)
46. Загальна декларація прав людини. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
47. Конституція Республіки Польща від 01.05.1997. URL: <https://wipolex.wipo.int/en/text/497834>
48. Конституція Республіки Болгарія від 12.07. 1991. URL: <https://legalns.com/>
49. Конституція Румунії від 21.12.1991. URL: <https://legalns.com/>
50. Конституція України. Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
51. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
52. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України №64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
53. Права человека в период COVID-19: уроки эпидемии ВИЧ-инфекции: эффективное реагирование силами сообщества. ЮНЭЙДС 2020. URL: <https://unaids.org>
54. Применение международных трудовых норм, 2021 г. Аддендум к Докладу 2020 года. Комитет экспертов по применению конвенций и рекомендаций. Международная конференция труда 109-я сессия, 2021 г. Международное бюро труда, Женева. Первое издание, 2021 – 56с.
55. Генеральний Директор МОП засудив агресію проти України з боку Російської Федерації. URL: https://www.ilo.org/budapest/WCMS_838587/lang--en/index.htm
56. Статистичні дані. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/05/20/85727942/>
57. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15.03.2022 №2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
58. Коментар Міністерства економіки України до Закону України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikhVidnosinVUmovakhVonnogoStanu>

59. Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин. Законопроект №7251 від 05.05. 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39366>
60. Промова Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на засіданні Уряду. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premyer-ministra-ukrayini-denisa-shmigalya-na-zasidanni-uryadu10062022>
61. Конституція України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>. (дата звернення 20.05. 2022).
62. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання: Протокол, Міжнародний документ від 18.12.2002 р. № 995_f48, ратифікований Законом України від 21.07.2006 № 22-V (22-16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f48#Text (дата звернення 20.05. 2022).
63. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення 20.05. 2022).
64. Кримінальний Процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 20.05. 2022).
65. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 20.05. 2022).
66. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.05. 2022).
67. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.05. 2022).
68. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 20.02. 2022).
69. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення 20.02. 2022).
70. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України: Закон України від 19.12.2019 р. № 400-IX . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text> (дата звернення 20.05. 2022).

71. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів): Закон України від 23.09.2021 р. №1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text> (дата звернення 20. 05. 2022).
72. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 20. 05. 2022).
73. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення 20. 05. 2022).
74. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 20. 05. 2022).
75. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України №811/2011. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8112011-13443> (дата звернення 20. 05. 2022).
76. Положення про освітнього омбудсмена: затверджено постановою КМУ від 06. 06. 2018 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 20. 05. 2022).
77. Положення про Раду бізнес-омбудсмена: схвалено постановою КМУ від 26.11. 2014 р. № 691. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 20. 05. 2022).
78. Бромхед П. Эволюция британской конституции. [пер. с англ. Д.П. Карповой, Е.Н. Лисицына; под ред. В.А. Баранчикова]. М: Юрид. лит. 1978. 333 с.
79. Концепция омбудсмана / Сайт: Информационный буклет Международного института омбудсмана. URL: : <http://www.law.ualberta.ca/centres/ioi/brochure.htm> (дата звернення 20. 05. 2022).
80. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та Українська модель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док-ра юрид. наук: спец.: 12.00.02 – «Конституційне право; муніципальне право» / О. В. Марцеляк; Одеська національна юридична академія. Одеса. 2004. 38 с.
81. Наулік Н. С. Інститут омбудсмана в Україні та Республіці Польща: порівняльне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 – «Конституційне право; муніципальне право» / Н. С. Наулік.; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2007. 19 с.
82. Rowat D. C. The Ombudsman, Citizenis Defender: Prefase to Second Edition. London: George Allen and Unwin,1986. S.XXIV.

83. Голос Америки. Що таке геноцид згідно з конвенцією ООН?. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/un-definition-and-explanation-of-the-crime-of-genocide/6527514.html>
84. United Nation. Genocide. URL: <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>
85. Антонович М. М. Проблема визначення злочину геноциду в міжнародному праві та його застосування до голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Наукові записки. Том 77. Юридичні науки. С. 66
86. Verdirame G. The Genocide Definition in the Jurisprudence of the Ad Hoc Tribunals. Int'l and Comp. L. Q. - Vol. 49. - P. 578-598.
87. Prosecutor v. Rutaganda. ICTR-96-3-T. - Para. 50.
88. Кримінальний кодекс України. Стаття 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3056>.
89. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. URL: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280027fac>
90. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
91. Міжнародний трибунал з Югославії у справі «Крстича» (2001), para. 589 m. w. N.; Quelle: (icty.org).
92. У Маріуполі росіяни вбили 2187 громадян – міська рада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/13/7331020/>
93. Радник мера Маріуполя каже, що у місті загинули 20 тисяч цивільних. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/15/7331396/>
94. Маріуполь благає про допомогу: Люди помирають від голоду. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/24/7334293/>
95. Російські війська розікрали та взяли під контроль гумдопомогу для Маріуполя. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/12/7330830/>
96. Маріуполь розбомблений на 80-90% – заступник мера. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/17/7332133/>
97. Геноцид у Маріуполі. URL: <https://khp.org/1608810441>
98. Schabas. Genozid. URL: <https://zeitschrift-osteuropa.de/blog/voelkermord-in-mariupol/>
99. Жителів Маріуполя масово захоплюють та депортують до РФ – міськрада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/24/7334135/>

100. Виклад доповіді «Папа про соціальні та інші виклики кримінального права від 15.11.2019 р. О. д-р Теодосій Р. Грень, ЧСВВ. Ватикан. URL: <https://www.vaticannews.va/uk/rope/news/2019-11/papa-pro-socialni-ta-inshi-viklyky-kryminalnogo-prava.html>.
101. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.
102. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів: пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH4W800A.html.
103. Рец В.В. Формування реальних перспектив для звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 жовтня 2019 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 197-200.
104. Правила Організації Об'єднаних Націй, щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі від 14.12.1990 р. № 995_205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205.
105. Рец В.В. Окремі питання альтернативи смертної кари у вигляді довічного позбавлення волі і застосування його щодо неповнолітніх. Вплив рівня дозвілля та відпочинку молоді на зниження рівня злочинності: матер. регіонал. наук.-практ. семінар (31 травня 2019 р., м. Дніпро). Дніпро: Видавець БілаК.О., 2019. С. 123-127.
106. Назимко Є.С. Вплив міжнародних та європейських стандартів покарання неповнолітніх на функціонування моделей кримінального правосуддя для неповнолітніх. Правовий часопис Донбасу. 2017. № 2. С. 121-133.
107. JuvenileSentencingSchemes.URL: <http://www.humanrightsadvocates.org/wpcontent/uploads/2010/05/Juvenile-SentencingSchemes.pdf>.
108. Плахотник Г.В. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. 12.00.08: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2019. 20 с.
109. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст.546.
110. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
111. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

112. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст.650.
113. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 32. Ст. 314.
114. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 19. Ст. 98.
115. Антонюк У.В. Гарантії екологічних прав в Україні: у контексті наукової та нормативно-правової диференціації. *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift : Collective monograph.* Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 488 p. С.1-62.
116. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України від 06 грудня 2018 року № 2639-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 7. Ст.41.
117. Антонюк У.В. Екологічне маркування як гарантія забезпечення екологічних прав в Україні. Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: збірник Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 3-4 квітня 2020 року. Дніпро, 2020.С. 48-52.
118. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. / За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.
119. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 16. Ст.70.
120. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання застосування екологічних маркувань і декларацій: проект Закону України від 14.12.2021 року № 6446 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ji06675i?an=&ed=&dtm=&le=> (дата звернення 26 травня 2022 року).
121. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання екологічного маркування в Україні» № 6446-1 від 04.01.2022 року URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06764A?an=15>. (дата звернення 26 травня 2022 року).
122. Антонюк У.В. Доступ до екологічної інформації як гарантія забезпечення екологічних прав в Україні. Сорок шості економіко-правові дискусії: збірник Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Львів, 28 квітня 2020 року. Львів, 2020.С. 65-67.

123. Що ми їмо — нові правила читання етикетки: аналіз закону №2639-VIII «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» URL: <https://agropolit.com/blog/322-scho-mi-yimo--novi-pravila-chitannya-etiketki-analiz-zakonu-2639-viii-pro-informatsiyu-dlya-spojivachiv-schodo-harchovih-produktiv>. (дата звернення 26 травня 2022 року).
124. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 року № 1103-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16> (дата звернення 26 травня 2022 року).
125. Антонюк У. В. Доступ до інформації про генетично-модифіковані організми як гарантія забезпечення екологічних прав в Україні: Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 13 листопада 2020 року. Івано-Франківськ, 2020. С.54-58
126. Антонюк У.В. Гарантії екологічних прав: проблеми наукової та нормативно-правової диференціації. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. № 3 (6). С. 101-112.
127. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII Відомості Верховної Ради України. 2017. № 31. Ст.343.
128. Deineka A.M. (2008). The evolution of the forestry sustainable development concept and its economic and legal support at the international and the regional levels. *The Regional Economy*, 2008, 1. Pp. 99-105.
129. Liubchych A., Savchuk O. & Vrublevska-Misiuna K. (2020). Legal Forest Management Problems: EU Experience. *European Journal of Sustainable Development*, 2020. 9(1), p. 205. URL: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2020.v9n1p205>
130. Melnyk V.V. (2016) The need in transition of forest industry o Ukraine to sustainable development. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/31-3.pdf>
131. Mishenin Ye.V. (1998). Ecology and economic issues of nature use in forestry. Sumy: Mriya-1 LTD.
132. On approval of the Concept of Forestry Reformation and Development: The Cabinet of Ministers of Ukraine Decree of April 18, 2006 No. 208-p. *The Official Bulletin of Ukraine*. Official edition of 03.05.2006. No.16. 1207.
133. On the main foundations (the strategy) of the ecological policies of Ukraine till 2030: the Law of Ukraine. *The Verhovna Rada Bulletin*. Official edition of 19.04.2019, No.16. Art. 70.

134. On the Sustainable Development Strategy “Ukraine–2020”: the President of Ukraine Edict of January 12, 2015 No. 5/2015. The Official Bulletin of Ukraine. Official edition of 23.01.2015. No. 4. P. 67.
135. Polischuk V.G. & Zhogol O.V. (2014). The perspectives of forestry sustainable development stimulation in the regions of Ukraine. The Young Scientists, 2014, 12(2). Pp. 57-63.
136. Saharnytska L.I. (2014). The rational use of forestry by-products as a token of ecosystems’ sustainable development. The Balanced Use of nature, 2014. 1. Pp. 36-43.
137. Savchuk O. & Liubchych A. (2019). Legislative Framework for the Deveopment of Innovative Infrastructure of Efficient Use and Protection of Land under Forest Shelter Belt Plantations. Sci. innov., 2019. 15 (3). Pp. 5-13.
138. Бурдс, Джеффри Советская агентура. Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944-1948). Москва – Нью-Йорк: «Современная История», 2006. 296 с.
139. Веселова О.М. Голод 1946-47. Енциклопедія сучасної України. Т.6. Го-Гю. Київ: ІЕД НАН України, 2006. С.87.
140. Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Організація і діяльність міліції Української РСР в 1951 р. Наука і правоохорона. 2019. №2(44). С.33-44.
141. Греченко В.А. Боротьба проти бандитизму в Україні в перші повоєнні роки (1945-1946 рр.). Вісник ХНУ імені ВН Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». 2019. Т.29. С.25-32.
142. Центральний державний архів громадських об’єднань України. (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4938. Арк.72-78.
143. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945-1958 РР.): історико-правове дослідження: дис... канд. юр. наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків. 2019. 222 с.
144. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України. Ф. 15. Оп. 1. Спр. 51. Арк.3.
145. Лагоша М. М. Міліція України в 1945-1953 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2000. 24 с.
146. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 18. Спр. 3650. Арк.72.
147. Телійчук В.Г. Боротьба з бандитизмом та розбійними нападами в Україні в післявоєнні (1946–1953) роки. Держава та регіони. Серія: Право.. 2014. № 1 (43). С.18-23.
148. Постанова бюро обкому КП(б)У про посилення боротьби з кримінальною злочинністю і проявами бандитизму у районах Київської області 10 листопада 1946 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Київ : Генеза, 1997. Т. 3: 1946-1990. С. 308-309.

149. Постанова бюро обкому КП(б)У про посилення боротьби з кримінальною злочинністю та хуліганством у м. Рівне та Рівненській області 29 грудня 1946 р.// Михайленко ПП, Кондратьев Я.Ю. Історія міліції України. Т. 3 . С. 309-310.
150. Кравченко Ю.Ф. Міліція України. К.: Генеза, 1999. 432с.
151. Хмель С.Ф. Українська партизанка: Бібліотека українського націоналіста. Ч. 2. Львів: Шлях Перемоги, 1993. 273с.
152. Бортник С.М., Греченко В.А. Організація та діяльність міліції Української РСР у 1947 р.: основні аспекти. Правові горизонти.2019.Вип.17. (30).С.7-13.
153. Курило С.Г. Жизни своей не щадя: Из истории милиции Харьковщины. Х.: Прапор, 1987.295 с.
154. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика сексуальних убивств: поняття, зміст, значення для розслідування: дис. ... канд. юрид. наук.. – К., 1998; Расследование многоэпизодных убийств, совершенных на сексуальной почве: Научно-методическое пособие /Под ред. А.И.Дворкина. – М.: Издательство «Экзамен», 2003; Протопопов А.Л. Расследование сексуальных убийств. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001; Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005; Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве: дис...канд. юрид. наук. Саратов, 2003; Тихонова Е.В. Расследование и предупреждение серийных сексуальных убийств: дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 2002; Січковська І.В. Початковий етап розслідування сексуальних убивств: дис... канд. юрид. наук.– К., 2013 и др.
155. Настольная книга следователя. Расследование преступлений против личности (убийства, торговля людьми): научно-методическое пособие / Под ред. канд. юрид. наук А.И.Дворкина, докт. юрид. наук, проф. А.Б.Соловьева. – М.: Издательство «Экзамен», 2007. С. 267.
156. Усанов И.В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005. 168 с.
157. Лоррен П. Ростовское чудовище / Пер. с англ./ М., 1998. 118 с.
158. Водько Н.П. Почему так долго искали Чикатило... / Н.П.Водько. - М.: Юрист, 1996. 80 с.
159. Горбулинская И.Н. Использование специальных познаний в процессе расследования серийных убийств (первоначальный этап расследования): дис...канд. юрид. наук. Барнаул, 2007. 252 с.
160. По итогам ряда повторных экспертиз по делу Чикатило: выступление начальника отдела биологических исследований ЭКЦ МВД к.м.н. Т.В.Стегновой на семинаре в Генеральной прокуратуре СССР в 1991 г.

161. Перепечина И.О. Возможности применения моноклональных антител для судебно-медицинских исследований крови: сб. науч. тр. / И.О.Перепечина. М., 1990. С. 69-74.
162. Кривич М., Ольгин О. Чикатило и его жертвы. – М., «Изограф», 1996. 160 с.
163. Тихонова Е.В. Расследование и предупреждение серийных сексуальных убийств: дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 2002. 225 с.
164. Бюллетень Главного следственного управления МВД СССР. – М., 1988, № 4 (57). С. 77-78.
165. Ракитин И. Загадочные преступления прошлого, 2008-09гг. URL:http://www.murders.ru/internet_versya.html.
166. Бернацкая М. Маньяк-потрошитель из Балашихи. – М.: Издат-во «Изограф», 1996. 115 с.
167. Маньяки в Москве / Сост. Э. Максимовский, В.Рябинин. – Издат-во «Юстиция», М., 1996. 353 с.
168. Бахин В., Карпов Н., Александренко Е. Анализ типичных ошибок в расследовании преступлений сексуальных маньяков // Закон и жизнь: Межд. научно-практический правовой журнал. 2009, № 4 (209). С. 35-38.
169. Абрамова В.М. Экспертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2005. 19 с.
170. Заруцький В. А. Автоматизація проведення експертних досліджень. Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. 2015. № 1 (23). С. 93—98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2015_1_16 (дата звернення: 29.05.2022).
171. Барцицька А. А. Сутність та функції технологічного елементу експертної діяльності. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. 2010. Вип. 55. С. 462—465.
172. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник, 3-ге вид., перероб. і доп. Харків, 2019. 288 с.
173. Моїсєєв О. М. Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 63 с.
174. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.05.2022).
175. Моїсєєв О. М. Оперограма в структурі експертних технологій. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. 2008. Вип. 8. С. 37—51.

176. Щербаковский М. Г. Принципы создания судебно-экспертных технологий. Актуальні проблеми криміналістики : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26.09.2003). Харків, 2003. С. 278.
177. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Актуальные проблемы экспертной технологии в условиях НТР. Криминалистика и судебная экспертиза : межведом. науч.-метод. сб. 1984. Вып. 29. С. 3—7.
178. Джавадов Ф. М. Судебно-экспертная методика (сущность понятия). Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. 2002. Вып. 2. С. 59—62.
179. Моїсєєв О. М. Експертна технологія і критерії оптимізації її застосування. Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 24.11.2006). Донецьк, 2006. С. 386—390.
180. Моїсєєв О. М. Комплексний підхід до визначення та структури експертної технології. Право і безпека : наук. журн. 2003. Т. 2. № 2. С. 119—123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2003_2_2_30 (дата звернення: 29.05.2022).
181. Бычкова С. Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе : учеб. пособ. Алма-Ата, 1994. 288 с.
182. Мазниченко Ю. О. Використання автоматизованих робочих місць експерта в судово-експертних дослідженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 13 с.
183. Ляхович И. В., Кучеров А. П., Саленко В. А. Компьютерная обработка атомных эмиссионных спектров при производстве судебных экспертиз. Криминалистика и судебная экспертиза : межведом. науч.-метод. сб. 1995. Вып. 47. С. 101—106.
184. Воробей О. В. Криміналістичне дослідження паперових грошей України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18 с.
185. Пілюков В. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 257 с.
186. Біленчук П. Д., Кравчук О. В., Міщенко В. Б., Пілюков Ю. О., Інформаційна діяльність в правознавстві : монографія. Київ, 2007. 244 с.
187. Журавель В. А., Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Практикум з криміналістики : навч. посіб. Київ, 2013. 128 с.
188. Пілюков Ю. О. Шляхи автоматизації інформаційно-аналітичної роботи в експертних підрозділах МВС України. Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. 2006. Вып. 1. С. 16.

189. Самофалова О.Ю. Комунікація як базовий чинник розвитку публічного управління в Україні [Текст] / О.Ю. Самофалова // Державно-управлінські студії.-2018.-№4(6) <http://studio.ipk.edu.ua/komunikatsiya-yak-bazovyyu-chynnyk-rozvytku-publichnoho-upravlinnya-v-ukrayini/>
190. Мамонтова Е.В. Діалог держави і суспільства як конструктивна форма політичної участі. //Забезпечення конструктивного діалогу між владою та суспільством: матеріали наук.–практ. конф. 28 квітн 2016 р. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2016. С. 35 – 39
191. Шавкун І.Г. Дибчинська Я.С. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід [Текст] Монографія За заг. ред. Сергія Чернова, Валентини Воронкової, Віктора Банаха, Олександра Сосніна, Пранаса Жукаускаса, Йоліти Ввайнхардт, Регіни Андрюкайтене. Запоріжжя ЗДІА 2017. 605 с.
192. Андросюк В. Г., Волошина О. В. та ін. Зарубіжний досвід ефективної комунікації поліцейських [Текст] Аналітичний огляд / В.Г. Андросюк, О.В. Волошина. Київ: 2018. 31 с.
193. Жук Н.А. Комуникативна компетентність як основа професіоналізму патрульних поліцейських. Дисертація, 053-Психологія. Київ 2021. 244 с.
194. Туринська Комуникативна компетентність правоохоронців як умова їх ефективної професійної діяльності. Науковий вісник №1 2012. Львівського державного університету внутрішніх справ. С. 185-195
195. Якимчук М.Ю. Шнайдер А.О. Комуникативна компетентність як складова професійної діяльності працівника поліції. Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". 2020. №2(22). С. 1-11.
196. Михайлова Ю.О. Організація ефективної комунікації як ключового елементу підвищення авторитету працівників міліції (поліції) та налагодження взаємодії з населенням. Форум права. 2015. №1. С.178-181.
197. Вербицький П.С. Соціально-комуникативні особливості медійного контенту про поліцію. Дис... канд. наук із соц. Комунікацій: 27.00.01: захищена 11.03.2020/ Вербицький Петро Станіславович. Дніпро, 2019. 193с.
198. Новікова О.О., Пономаренко К.В. Особливості комуникативної компетентності працівників поліції [Текст] / О.О. Новікова, К.В. Пономаренко // Правовий часопис Донбасу. 2018. № 3 (64). С.164-168.
199. Цільмак О.М. Складові комуникативної компетентності слідчих органів досудового розслідування національної поліції України [Текст]: Матеріали всеукр.наук.-практ. конференції Формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії : Дніпро, 2020. С.90-94

200. Оніщук С.В.. Комунікативна компетентність як умова професійного розвитку правоохоронців. Державно-управлінські студії.- 2018.- №9(10) <http://studio.ipk.edu.ua/komunikatyvna-kompetentnist-yak-umova-profesiynoho-rozvytku-pravookhorontsiv/>).
201. Андросюк В. Г., Волошина О. В. та ін. Зарубіжний досвід ефективної комунікації поліцейських. Аналітичний огляд. Київ: 2018. 31 с.
202. Police Communication Skills Matter More Than Ever: Here's Why Erik Fritsvold <https://onlinedegrees.sandiego.edu/police-communication-important-today/>
203. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження. Дис... канд юридич наук :12. 00.01: захищена 29.08 2016/ Білас Андрій Іванович. К., 2016. 227с.
204. Про скандинавський підхід до охорони громадського порядку і налагодження діалогу працівниками поліції, про «Євробачення» та інше — інтерв'ю з Патріком Йохансеном, провідним радником КМЄС з питань охорони громадського порядку URL: <https://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/the-scandinavian-approach-to-public-order-policing-dialogue-eurovision-and-more-interview-with-patrik-johansen-euam-lead-adviser-in-public-order/>). (пощещен 28.09.2021).
205. Communication in Law Enforcement and the Criminal Justice System: key principles by Mc Cartney and Cindy Patterson. 2021. <https://pressbooks.bccampus.ca/communicationinlawenforcement/>
206. Engagement and communication. Written by College of Policing. 23 October 2013. Updated 30 January 2020. <https://www.college.police.uk/app/engagement-and-communication/communication>
207. Богуцький П. П. Військова юстиція як правова система: міжнародні стандарти та національні особливості / П. П. Богуцький // Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід української прокуратури: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 28 жовтня 2021 року / упоряд.: П.П. Богуцький, П.М. Візнюк, Л.В. Зіняк, В.Г. Пилипчук, І.О. Петришен – Київ, 2021. – 108 с., С.19-25.
208. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
209. «Робота судів в умовах воєнного стану не може бути припинена» – Рада судів України – Режим доступу : <https://pravo.ua/v-umovakh-voiennoho-stanu-robotu-sudiv-ne-mozhe-but-y-prypynena-rada-suddiv-ukrainy/>
210. Закон України «Про внесення змін до розділу XII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про судоустрій і статус судів" щодо забезпечення сталого функціонування судової влади в період відсутності повноважного складу Вищої ради правосуддя» від 15.03.2022 № 2128-IX – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2128-20#n>

211. Закон України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ» від 03.03.2022 № 2112-IX – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#n2>
212. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
213. Як нині працюють суди – Режим доступу : <https://esquires.ua/yak-nini-pratsyuyut-sudi/>
214. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану ВР України Закон від 14.04.2022 р. № 2201-IX – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222201.html
215. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для призову на військову службу під час мобілізації або його зміни з інших підстав» № 2125-IX від 15.03.2022. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text>
216. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Верховний Суд. Лист від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22– Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VSS00820.html
217. Беланюк М. В. Становлення органів військової юстиції на теренах України (1939 – 1941 рр.): історико-правове дослідження: дисс. кандидата юрид. наук : 12. 00. 01 / Беланюк Марина Василівна. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – 232 с., С.159-161.
218. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» 03.03.2022 № 2110-IX – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>
219. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки». ВР України, Закон від 14.04.2022 р. № 2198-IX – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T222198.html
220. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 № 2113-IX– Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>

221. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 № 2117-IX – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>
222. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 24.03.2022 № 2160-IX – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2160-20#Text>
223. Екологія. Право. Людина. Верховенство права для захисту довкілля. Тютюнопаління чи здорове майбутнє? Вісник екологічної адвокатури. № 15. URL : <http://epl.org.ua/pravo/klinichna-programa/doslidzhennya/>.
224. International Classification of Diseases, 11th Revision. WHO, 2018. URL : <https://is.gd/59mYJB>.
225. Всесвітня організація охорони здоров'я: вебсайт. URL : <https://is.gd/eYV1cJ>. (дата звернення: 10.10.2021).
226. Health Effects of Cigarette Smoking. Centers for Disease Control and Prevention. January 2018. URL : <https://is.gd/awWAeq>.
227. Peto R, Lopez AD, Pan H, Boreham J, Thun M. Mortality from smoking in developed countries 1950–2000 Oxford: Oxford University Clinical Trial Service Unit; 2015. URL : <https://is.gd/h7z6b4>.
228. Почему нужно бросать курить. Ivona. 22.11.2019 р. URL : <http://ivona.bigmir.net/health/news/480488-Pochemu-nuzhno-brosat--kurit->. (дата звернення: 10.10.2021).
229. «Кидай чи вмирай». LB.ua. URL : https://lb.ua/society/2016/10/04/346929_brosay_umiray.html. (дата звернення: 10.10.2021).
230. Уэйн Макларен – человек, поднявший популярность сигарет Marlboro до небывалых высот, а потом всю ост / курение убивает : marlboro. URL : <http://reactor.cc/post/1111554/>. (дата звернення: 10.10.2021).
231. Любчик О. А. Забезпечення медичної допомоги в Україні. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2020. Вип. 2(90). С. 205-215.
232. Почему нужно бросать курить. Ivona. URL : <https://ivona.ua/zdorove/novosti/5429688-pochemu-nuzhno-brosat-kurit>. (дата звернення: 10.10.2021).
233. Peto R, Lopez AD, Pan H, Boreham J, Thun M. Mortality from smoking in developed countries 1950–2000 Oxford: Oxford University Clinical Trial Service Unit; 2015. URL : <https://is.gd/h7z6b4>.

234. 10 причин писати про контроль над тютюном. Прості поради для МЕДІА. URL : file:///C:/Users/User/Desktop/Manual_Mass-Media_FINAL.pdf. (дата звернення: 10.10.2021).
235. У 2020 р. скорочення поширеності куріння в Україні загальмувалось. Життя. URL : <https://center-life.org/novyny/syharety-dlia-nahrivannia-tven-zaluchaiut-shche-bil-she-molodi-do-kurinnia/>. (дата звернення: 10.10.2021).
236. Частка ринку нелегальних сигарет в Україні за 8-міс. 2020 зросла до 6,9 % – ЛТІ. Інформаційне агентство INTERFAX-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/696774.html>. (дата звернення: 10.10.2021).
237. Рассеять дым: как устроен рынок украинских сигарет. Лига.net URL : https://project.liga.net/projects/cigarette_market1/. (дата звернення: 10.10.2021).
238. Всесвітня організація охорони здоров'я: вебсайт. URL : <https://is.gd/eYV1cJ>. (дата звернення: 10.10.2021).
239. Goodchild M., Nargis N., Tursan d'Espaignet E. Global economic cost of smoking-attributable diseases. Tobacco Control 2018; 27: 58-64. URL : <https://is.gd/xPhННТ>.
240. В Україні від наслідків куріння щодня помирає 230 осіб – депутат. Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2861002-v-ukraini-vid-naslidkiv-kurinna-sodna-pomirae-230-osib-deputat.html>. (дата звернення: 10.10.2021).
241. Exposing the effort to glamorize heated tobacco. Stanford Medicine. February 26, 2020. URL : <https://is.gd/Y55rgU>.
242. В Госстаті повідомили, скільки українців умерли за прошлый год и по каким причинам. Громадське. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/v-gosstate-soobshili-skolko-ukraincev-umerli-za-proshlyj-god-i-po-kakim-prichinam>. (дата звернення: 10.10.2021).
243. Goodchild M., Nargis N., Tursan d'Espaignet E. Global economic cost of smoking-attributable diseases. Tobacco Control 2018; 27: 58-64. URL : <https://is.gd/xPhННТ>.
244. Peto R., Lopez AD., Pan H., Boreham J., Thun M. Mortality from smoking in developed countries 1950–2000 Oxford: Oxford University Clinical Trial Service Unit, 2015. URL : <https://is.gd/h7z6b4>.
245. У 2019 році доходи від акцизів на сигарети зросли, а споживання зменшилось. Прес-реліз ГО «Життя». URL : <https://is.gd/FfMq9t>. (дата звернення: 10.10.2021).
246. За 10 років від пожеж, спричинених курінням, загинуло 98 дітей. Громадський простір. URL : [https://www.prostir.ua/?news=za-10-rokiv-vid-pozh-ezh-pid-chas-kurinna-zahynulo-98-ditej\)?d=1](https://www.prostir.ua/?news=za-10-rokiv-vid-pozh-ezh-pid-chas-kurinna-zahynulo-98-ditej)?d=1). (дата звернення: 10.09.2021).

247. ВОЗ: выращивание табака наносит огромный вред окружающей среде. Новости ООН. URL : <https://news.un.org/ru/story/2018/09/1337462>. (дата звернення: 10.10.2021).
248. п.В ст.1 Рамкова конвенція ВООЗ із боротьби проти тютюну 15.03.2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_001#Text. (дата звернення: 10.10.2021)
249. Здесь курят: чем живет табачный рынок Украины в 2020 URL : <https://daily.rbc.ua/rus/show/kuryat-zhivet-tabachnyu-rynok-ukrainy-2020-1603357529.html>. (дата звернення: 10.09.2021).
250. Стало известно, какие компании заплатили больше всего налогов за 2020 год. URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2021/04/19/novost/finansy/stalo-izvestno-kakie-kompanii-zaplatili-bolshe-vsego-nalogov-2020-god>. (дата звернення: 10.09.2021).
251. Завдяки зростанню акцизів на тютюн до Державного бюджету додатково надійшло 10,6 мільярдів гривень. Громадський простір. URL : <https://www.prostir.ua/?news=zavdyaky-zrostannyu-aktsyzyv-na-tyutyun-do-derzhavno-ho-byudzhetu-dodatkovu-nadijshlo-106-milyardiv-hryven>. (дата звернення: 10.09.2021).
252. Стало відомо, скільки податків у 2020 році сплатити найбільші металургійні підприємства країни (список). Главком. URL : <https://glav.com.ua/economics/finances/stalo-vidomo-skilki-podatki-u-2020-roci-splatiti-nay-bilshi-metalurgiyni-pidprijemstva-krajini-spisok-747234.html>. (дата звернення: 10.09.2021).
253. В Турции призвали к бойкоту американских сигарет. АА. URL : <https://www.aa.com.tr/ru/заголовки-дня/в-турции-призвали-к-бойкоту-американских-сигарет-/1231664>. (дата звернення: 10.09.2021).
254. Частка ринку нелегальних сигарет в Україні за 8-міс.-2020 зростає до 6,9% – ІТІ. Інформаційне агентство INTERFAX-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/696774.html>. (дата звернення: 10.09.2021).
255. Курильщики Германии переходят на самокрутки. SOSTAV.RU. URL : <https://www.sostav.ru/news/2003/10/21/30/>. (дата звернення: 10.09.2021).
256. Борьба с контрабандой сигарет: опыт Австралии и уроки для Украины. Экономическая правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2021/09/3/677451/>. (дата звернення: 10.09.2021).
257. Україна піднялася на 17 позицій у міжнародному соціальному рейтингу. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3203371-ukraina-pidnala-na-17-pozicij-u-miznarodnomu-socialnomu-rejtingu.html>. (дата звернення: 10.09.2021).

258. Закон Бутана о контроле табака. Википедия. (2010) URL : [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D1%83%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0_\(2010\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%91%D1%83%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%BE_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B5_%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BA%D0%B0_(2010)). (дата звернення: 10.09.2021).
259. Несколько простых фактов о табаке в Бутане. URL : <https://bhutanlife.wordpress.com/2015/07/04/neskolko-faktov-o-tabake-v-butane/>. (дата звернення: 10.09.2021).
260. У Новій Зеландії можуть повністю заборонити паління (21.04.2021). Медіатека. URL : <https://www.dw.com/uk/u-novii-zelandii-mozhut-povnistiu-zaboronyty-palinnia/av-57278353>. (дата звернення: 10.09.2021).
261. Любчик О. А. «Гра слів» з важкими наслідками або що таке медична допомога. Забезпечення медичної допомоги в Україні. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2020. Вип. 1(89). С. 89-101.
262. Число умерших в Украине в декабре 2020 – к декабрю 2019 подскочило на 42,9 % – Госстат. URL : <https://interfax.com.ua/news/general/724685.html>. (дата звернення: 25.09.2021).
263. Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 46. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481/95-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 25.09.2021).
264. Global Tobacco Industry Interference Index. STOP 2019. URL: <https://is.gd/kqJve9/>. (дата звернення: 25.09.2021).
265. Тютюнова індустрія в Україні та її діяльність під прикриттям соціальної відповідальності бізнесу. Інформаційно-тематичний ресурс TobaccoTactics. URL : <https://is.gd/13gENj>. (дата звернення: 25.09.2021).
266. Політика оподаткування тютюнових виробів. Інформаційно-тематичний ресурс TobaccoTactics. URL : <https://is.gd/YdnQo2>. (дата звернення: 25.09.2021).
267. Головред «Економічної правди» пояснив позицію редакції щодо спецпроектів із тютюновими компаніями. Детектор Медіа. URL : <https://is.gd/n5uqFf>. (дата звернення: 25.09.2021).
268. Facebook-сторінка Андрія Скіпальського. URL : <https://is.gd/OWX7af>.
269. Заява ГО «Життя» щодо сюжету програми «Стоп Корупція». Центр громадянського представництва «Життя». URL : <https://is.gd/E29erY>. (дата звернення: 25.09.2021).
270. Александр Крамаренко: Акцизы 2017 — повторяем свои ошибки. ДЕНЬГИ.UA. URL : <https://is.gd/Fo0tht>. (дата звернення: 10.09.2021).

271. Влада хоче подарувати тютюновій компанії 3 млрд грн з Держбюджету у 2021 році. Вокс Україна. URL : <https://voxukraine.org/uk/vlada-hoche-podaruvati-tyutyunovij-kompaniyi-3-mlrd-grn-z-derzhbyudzhetu-u-2021-rotsi/>. (дата звернення: 25.09.2021).
272. Australia says big tobacco aiding WTO challengers. Stephanie Nebehay. Reuters, May 23, 2012. URL : <https://is.gd/2W7zUg>. (дата звернення: 02.10.2021).
273. Практическое руководство по разработке законопроекта о простой упаковке табачных изделий. Ноябрь 2017. Кампанія «Майбутнє без сигарет». URL: <https://is.gd/3wSSji>. (дата звернення: 02.10.2021).
274. Кваша Е. А., Срибная О. В., Смирнова И. П., Третьяк И. В., Бородай А. А. Оценка влияния электронных систем доставки никотина на риск сердечно-сосудистых заболеваний на основе функции эндотелия и определяющих ее факторов. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя», № 11-12 (408-409), червень 2017 р. URL: <https://is.gd/orVtVx>. (дата звернення: 09.10.2021).
275. Електронні сигарети та системи нагріву тютюну скорочують ризик серцево-судинних захворювань, дослідження. Espresso.tv. Дата доступу: 29.11.2019. URL : <https://is.gd/iHI0Zb>. (дата звернення: 09.10.2021).
276. Тютюнова індустрія в Україні та її діяльність під прикриттям соціальної відповідальності бізнесу. Інформаційно-тематичний ресурс TobaccoTactics. URL : <https://is.gd/13gENj>. (дата звернення: 09.10.2021).
277. Закон України Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 52. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>. (дата звернення: 09.10.2021).
278. Заява про неприпустимість «відбілювання» репутації тютюнових корпорацій державними органами. Прес-реліз Українського центру контролю над тютюном. URL : <https://is.gd/XkOxxT>. (дата звернення: 09.10.2021).
279. Філіп Морріс Україна пожертвувала 10 мільйонів гривень на боротьбу з епідемією коронавірусу. Прес-центр Київської торгово-промислової палати. URL : <https://is.gd/SLi1ZV>. (дата звернення: 09.10.2021).
280. Команда «Імперіал Тобакко» взяла участь у «Пробігу під каштанами». Imperial Tobacco. Дата доступу: 12.01.2020. URL : <https://is.gd/3RtMGJ>. (дата звернення: 12.09.2021).
281. Места для курения: депутаты отказались расширить перечень мест, где запрещены сигареты. Аналітичний портал «Слово і діло». URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2019/05/14/novost/obshhestvo/mesta-kureniya-deputaty-ot-kazalis-rasshirit-perechen-mest-gde-zapreshheny-sigarety>. (дата звернення: 12.09.2021).

282. Smoking Ban Scotland, Scottish Executive Smoke Free Laws — Clearing the Air Scotland. URL : <https://is.gd/x92WaE>.

283. КУРИТИ – НЕ МОДНО! Роменська районна державна адміністрація. URL : http://rmn.sm.gov.ua/index.php/uk/gumanitarna-politika/ohorona_zdorovija/11498-kuriti-ne-modno. (дата звернення: 12.09.2021).

284. Зробити куріння знову гламурним»: що варто знати про кращу альтернативу курінню. Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/kurinna/30669713.html>. (дата звернення: 12.09.2021).

285. Найти баланс: как разные страны облагают налогами новейшие табакосодержащие устройства и электронные сигареты. Экономическая правда. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/alternatyvna-ekonomika/2021/03/3/67535/>. (дата звернення: 12.09.2021).

286. Филип Моррис Украина отчитался о продажах IQOS. Delo.ua. URL: <https://delo.ua/business/filip-morris-ukraina-otchitalsja-o-prodazhah-iqos-331448/>. (дата звернення: 12.09.2021).

287. Електронні сигарети, системи для нагрівання тютюну та кальяни: що варто знати? Короткий огляд для медичних працівників. Київ, 2019. 20 с. URL : <https://is.gd/ezjaGv>.

288. Понад 70% підлітків вважають, що куріння електронних сигарет є безпечним для здоров'я. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL : <https://phc.org.ua/news/sered-molodi-vikom-vid-13-do-15-rokiv-mayzhe-kozhen-ryatuy-kurit-elektronni-sigareti>. (дата звернення: 12.09.2021).

289. Борьба с курением. Википедия. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D1%80%D1%8C%D0%B1%D0%B0_%D1%81_%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5%D0%BC#CITEREFWHO_global_report2018). (дата звернення: 12.09.2021).

290. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-19#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).

291. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 32. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).

292. Збільшення акцизу на стіки тютюнових виробів для нагрівання виправдане для підвищення бюджетних надходжень і громадського здоров'я. Реанімаційний пакет реформ. URL : <https://rpr.org.ua/news/zbil-shennia-aktsyzu-na-stiky-tiutiunovykh-vyrobiv-dlia-nahrivannia-vypravdane-dlia-pidvyshchennia-biudzhetnykh-nadkhodzhen-i-hromads-koho-zdorov-ia/>. (дата звернення: 12.09.2021).
293. Закон України «Про рекламу». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 39. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>(дата звернення: 12.09.2021).
294. Цигарки у вітринах штовхають молодь до куріння – дослідження. BBC NEWS. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-39144136>. (дата звернення: 12.09.2021).
295. 31 травня 2017 року — Всесвітній день без тютюну. «КНП Хор. Обласний центр громадського здоров'я». URL: <http://khocz.com.ua/31-travnja-2017roku-vsivitnij-den-bez-tjutjunu/>. (дата звернення: 12.01.2020).
296. Парламент мусить заборонити сигаретні викладки. Життя. URL : <https://center-life.org/blohy-ta-statti/parlament-musyt-zaboronyty-syharetni-vykladky/>. (дата звернення: 12.09.2021).
297. Сигарети у вітринах спонукають молодь почати курити – дослідження КШЕ. Український центр контролю над тютюном. URL : <http://tobaccocontrol.org.ua/news/sigharieti-u-vitrinakh-sponukaiut-molod-pocha-ti-kuriti-doslidzhiennia-kshie>. (дата звернення: 12.09.2021).
298. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010. № 11. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1824-17#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
299. Запровадження стандартизованої пачки сигарет зменшить поширеність куріння. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL : <https://phc.org.ua/news/zaprovadzhennya-standartizovanoi-pachki-sigaret-zmen-shit-poshirenist-kurinnya>. (дата звернення: 12.09.2021).
300. Гліб Колесов. Чи можна дати прикурити тютюновій галузі? Центр демократії та верховенства права. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/prykuryty-tyutyunovij-galuzi/>.
301. Запровадження стандартизованої пачки сигарет зменшить поширеність куріння. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL : <https://phc.org.ua/news/zaprovadzhennya-standartizovanoi-pachki-sigaret-zmenshit-poshirenist-kurinnya>. (дата звернення: 12.09.2021).

302. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну. №2813 від 28.01.2020 р. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67998. (дата звернення: 12.09.2021).
303. Андрій Скіпальський. Оптимізм та реалії закону про тютюн. Українська правда. URL : <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/11/19/243067/>.
304. Комітет ВР відхилив «антитютюновий» законопроект 2813, який суперечить Конвенції ВОЗ. Інформаційне агентство INTERFAX-Україна. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/667075.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
305. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони здоров'я населення від шкідливого впливу тютюну». URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70397. (дата звернення: 12.09.2021).
306. Проект закону «Про внесення змін до статті 22 Закону України "Про рекламу" щодо реклами електронних сигарет і рідин, що використовуються в електронних сигаретах URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70166. (дата звернення: 12.09.2021).
307. Чи порушує реклама електронних сигарет та IQOS у ЗМІ закон і стандарти. Детектор Медіа. URL : <https://detector.media/infospace/article/188969/2021-06-09-chy-porushuie-reklama-elektronnykh-sygaret-ta-iqos-u-zmi-za-kon-i-standarty>. (дата звернення: 12.09.2021).
308. Гліб Колесов. Паріння електронних сигарет над законом. Центр демократії та верховенства права. URL : <https://cedem.org.ua/analytics/parinnya-elektronnykh-sygaret-nad-zakonom/>.
309. Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (Global Adult Tobacco Survey – GATS). Київ, 2017. 240 с. URL : <https://is.gd/Op5JeG>.
310. Дело привычки. Российская газета. Rg.ru. URL : <https://rg.ru/2014/07/07/kurenje.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
311. Наказ міністерства економіки та з питань Європейської інтеграції України № 219 від 24.07.2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
312. Дым на вынос: как обходят запрет на курение. The villige. URL : <https://www.the-village.com.ua/village/city/situation/120885-nesmotrya-na-zapret-v-kieve-mozhno-pokurit-kalyan>. (дата звернення: 12.09.2021).
313. Положення «Про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів», затверджена постановою КМУ від 02.09.2015 р. № 667). URL : <https://is.gd/IfEar8>. (дата звернення: 12.09.2021).

314. Держпродспоживслужба в 2016 році оштрафувала кафе і ресторани на близько 480 тис. грн за порушення закону про заборону куріння. Інформаційне агенство «Уніан». URL : <https://press.unian.ua/press/1697861-derjprodspojivslujba-v-2016-rotsi-oshtrafuvala-kafe-i-restorani-na-blizko-480-tis-grn-za-porushennya-zakonu-pro-zaboronu-kurinnya.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
315. Про контроль над тютюном. Загалом та в Україні. Центр громадського здоров'я. URL : <https://center-life.org/wp-content/uploads/2020/07/SHCHо-vartoznaty-pro-kontrol-nad-tiutiunom-zahalom-ta-v-Ukrai-ni.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021).
316. Антитютюнове законодавство. Як змінилося його виконання за останні два роки? Мультимедійна платформа іномовлення України УКРІНФОРМ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2394388-anti-tutunove-zakonodavstvo-ak-zminilosa-jogo-vikonanna-za-ostanni-dva-roki.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
317. Закон України «Про культуру». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
318. «Правила благоустрою території міста Маріуполя», затверджене рішенням Маріупольської міської ради. URL: №7\56-5590 від 28.08.2020 р. URL :<https://mariupolrada.gov.ua/uploads/18/94607-%D0%.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021).
319. «Про затвердження Правил благоустрою території Вінницької міської об'єднаної територіальної громади», затверджене рішенням міської ради м. Вінниця № 2254 від 22.05.2020 р. URL : <https://www.vmr.gov.ua/Docs/CityCouncilDecisions/2020/%E2%84%962254%2022-05-2020.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021).
320. «Про внесення змін у Правила благоустрою м. Івано-Франківська», затверджене рішенням Івано-Франківської міської ради № 106-19 від 02.05.2018 р. URL : <http://www.namvk.if.ua/dt/235203/>. (дата звернення: 12.09.2021).
321. «Про затвердження Правил благоустрою території міста Кропивницького» затверджено рішенням Кропивницької міської ради №3054 від 18 грудня 2019 р. URL : https://www.kr-rada.gov.ua/uploads/documents/26392-rish_3054_18-12-2019.pdf. (дата звернення: 12.09.2021).
322. «Про Правила благоустрою Львівської міської територіальної громади», затверджене ухвалою Львівської міської ради №376 від 21.04.2011 р. URL : <https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/%28SearchForWeb%29/909D636F5D23AD3DC225788100307F7E?OpenDocument>. (дата звернення: 12.09.2021).

323. «Правила благоустрою, санітарного утримання територій, забезпечення чистоти і порядку в м. Миколаєві» затверджені рішенням Миколаївської міської ради № 28/10 від 16.05.2013 р. URL : <https://mkrada.gov.ua/documents/3758.html?PrintVersion>. (дата звернення: 12.09.2021).
324. «Про затвердження Правил благоустрою міста Рівного», затверджене рішенням Рівненської міської ради № 512 від 28. 04. 2011 р. URL : https://www.cnapr.gov.ua/assets/files/cnap-docs/rishrnr/rish_512.doc. (дата звернення: 12.09.2021).
325. «Про затвердження Правил благоустрою міста Суми», затверджене рішенням Сумської міської ради № 3853-МР від 26 грудня 2014 року. URL : <http://meria.sumy.ua/index.php?do=cat&category=2014mr>. (дата звернення: 12.09.2021).
326. «Про затвердження Правил благоустрою Тернопільської міської територіальної громади», затверджене рішенням Тернопільської міської ради №7/36/12 від 24.07.2019 р. URL : <https://ternopilcity.gov.ua/sesiya/proekti-rishen-sesii/proekti-rishen-sesii-tmr/29208.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
327. «Правила благоустрою м. Ужгород», затверджено рішенням Ужгородської міської ради №7/36/12 від 26.12.06р. URL : http://old.rada-uzhgorod.gov.ua/download/s/pravya_blahoustroju.pdf. (дата звернення: 12.01.2020).
328. «Правила благоустрою території, забезпечення чистоти і порядку в м. Херсон», затверджене рішенням Херсонської міської ради № 221 від 31.05.2011 р. URL : <http://www.dniproradakherson.gov.ua/node/416>. (дата звернення: 12.09.2021).
329. «Про затвердження Правил благоустрою м.Чернівці», затверджене рішенням Чернівецької міської ради № 1575 від 20.12.2018р. URL : <http://chernivtsy.eu/portal/rishennya-66-sesiyi-miskoyi-rady-vii-sklykannya-vid-20-grudnya-2018-g>. (дата звернення: 12.09.2021).
330. «Про заходи щодо впорядкування тютюнокуріння в місті Києві», затверджене рішенням Київської міської ради № 246/246 від 18 вересня 2008 року. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MR080283.html. (дата звернення: 12.09.2021)
331. Ст. 3.2.3.2. «Про затвердження Правил благоустрою території міста Дніпра», затверджене рішенням Дніпровської міської ради № 44/43 від 27.11.2013. URL : <http://DNIPRORADA.GOV.UA/UK/ARTICLES/ITEM/33657/RISHENNYA-MISKOI-RADI-VID-27-11-2013-4443-PRO-ZATVERDZHENNYA-PRAVIL-BLAGOUSTROYU-TERITORII-MISTA-DNIPRA>. (дата звернення: 12.09.2021).
332. «Про заборону вживання тютюнових виробів», затверджене рішенням Житомирської міської ради N 481 від 02.06.2016 р. URL : <https://www.unn.com.ua/uk/news/1576162-z-1-lipnya-u-zhitomirskikh-parkakh-ta-skverakh-zaboronili-kuriti>. (дата звернення: 12.09.2021).

333. «Правила благоустрою території міста Запоріжжя» (п.6.7.1.), затверджені рішенням Запорізької міської ради № 41 від 22.06.2011. URL : <https://zp.gov.ua/uk/page/pravila-blagoustroyu>. (дата звернення: 12.09.2021).
334. «Про затвердження Правил благоустрою території міста Северодонецька та населених пунктів, що входять до складу Северодонецької міської ради» (п. 11.2.1.), затверджене Северодонецькою міською радою № 3727 від 12.06.2019. URL : <https://sed-rada.gov.ua/regulatoryni-akti/pro-zatverdzhennya-pravil-blagoustroyu-teritoriyi-mista-sievierodonecka-ta-naselenih-punktiv-shcho-vhodyat-do-skladu-sievierodoneckoyi-miskoyi-radi>. (дата звернення: 12.09.2021).
335. «Про впорядкування вживання тютюнових виробів на території м. Луцька» (п.3), затверджене рішенням Луцької міської ради № 5/136 від 08.09.2006 р.» URL : <http://www.volynpost.com/news/77054-luck-de-zaboroneno-kuryty-perelik>. (дата звернення: 12.09.2021).
336. «Правила благоустрою території міста Одеси» (п.8.2.1.), затверджене рішенням Одеської міської ради №1631-VI від 23.12.2011 р.». URL : <https://omr.gov.ua/ru/acts/council/38553/>. (дата звернення: 12.09.2021).
337. «Правила благоустрою міста Полтави» (ст. 44), затверджене рішенням Полтавської міської ради. URL : <https://www.slideshare.net/jalyna/ss-85287903>. (дата звернення: 12.09.2021).
338. «Про встановлення правил благоустрою території міста Харкова» (пп.5.8.1. п.8), затверджене рішенням Харківської міської ради № 504/11 від 16.11.2011. URL : <http://musor.kharkov.ua/wp-content/uploads/2016/08/Pravila-blagoustroyu-teritorii-mista-KHarkova.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021).
339. «Про затвердження «Правил благоустрою території міста Хмельницького», затверджене рішенням Хмельницької міської ради від 08.04.2009 року № 7. URL : <https://khm.gov.ua/uk/content/pro-zatverdzhennya-pravil-blagoustroyu-teritoriyi-mista-hmelnickogo-u-noviy-redakcii>. (дата звернення: 12.09.2021).
340. «Про впорядкування тютюнопаління в місті» (п. 1), затверджене рішенням Черкаської міської ради № 8-199 від 16.06.2005 року. URL : <http://rada.ck.ua/petitions/web/830>. (дата звернення: 12.09.2021).
341. «Про зменшення шкідливого впливу куріння тютюнових виробів на здоров'я населення на території м. Чернігова», затверджене рішенням Чернігівської міської ради від 16 вересня 2010 р. URL : <https://chernigiv-rada.gov.ua/rishennya-sesii/sid-17/scid-53/id-2242/>. (дата звернення: 12.09.2021).
342. «Правила благоустрою, забезпечення чистоти, порядку та додержання тиші в громадських місцях міста Бердянська» (п. 3.8.4.), затверджене рішенням Бердянської міської ради № 5 від 30 травня 2012 р. URL : http://rada.berdyansk.net/wp-files/file/_22_08_2014_110201_3e51c368704f604c7fa2c2553cd69eaa.pdf. (дата звернення: 12.09.2021).

343. ЗОЖ в Бердянске. Полиция плотнее займется любителями выпить и покурить в общественных местах. URL : <https://www.brd24.com/news/a-54096.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
344. Звернення № 1 від 22.12.2017 р. громадянина Бутиріна Є. О. на адресу міського голови м. Маріуполя.
345. Скарга № 1 від 14.04.2018 р. громадянина Бутиріна Є. О. на ім'я міського голови м. Маріуполя.
346. На пляже в Києве бабушки избіли курящих девушек, назвав их "проститутками". DSNEWS. URL : <https://www.dsnews.ua/society/na-plyazhe-v-kyeve-babushki-izbili-kuryashchih-devushek-nazvav-25052018110900>. (дата звернення: 12.09.2021).
347. «Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси» (п. 3.5) (Про внесення змін та доповнень до додатка рішення Одеської міської ради від 05.04.2007 року № 1133-V «Про затвердження Правил устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси», затвержене рішенням Одеської міської ради №3426-V від 09.10.2008 р. URL : <https://omr.gov.ua/ua/acts/council/17386/>. (дата звернення: 12.09.2021).
348. Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
349. Кількість справ, які знаходились у провадженні, та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (за статтями КУпАП та іншими законами України. Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.09.2021).
350. В Україні зросла кількість штрафів за куріння в громадських місцях. Аналітичний портал «Слово та діло». URL : <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/novyna/suspilstvo/ukrayini-zrosla-kilkist-shtrafiv-kurinnya-hromadskux-miscyax>. (дата звернення: 12.09.2021).
351. Чому люди не хочуть йти працювати в патрульну поліцію. Zaxid.net. URL : https://zaxid.net/blogi_tag50977/. (дата звернення: 12.09.2021).
352. Патрульна поліція неуккомплектована на 26%. Мультимедійна платформа іномовлення України «УКРІНФОРМ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2859659-patruлна-policia-nedoukomplektovana-na-26.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
353. Вражаюча сповідь тернопільського поліцейського. Провсе. URL : <https://provse.te.ua/2018/09/vrazhayucha-spovid-ternopilskoho-politsejskoho/>. (дата звернення: 12.09.2021).

354. Оцінка інституційної спроможності головного управління національної поліції в Донецькій області. Харківський інститут соціальних досліджень. Програма розвитку ООН в Україні. URL : <file:///C:/Users/User/Desktop/Police-DON-ukr.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021).
355. Забезпечення безпеки в громадах – справа... самих громад (про реформу системи дільничних. URL : <http://umdbl.info/police-experts.info/2018/04/05/zabezpechennya-bezpeky-v-hromadah-sprava-samyh-hromad-pro-reformu-systemnyh-dilnychnyh/>. (дата звернення: 12.09.2021).
356. На Дніпропетровщині судитимуть поліцейського за підроблення протоколів про адміністративні правопорушення. Офіс генерального прокурора. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/regions_news_detail?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=227588. (дата звернення: 12.09.2021).
357. Жителю Умані, який побив поліцейського, загрожує до п'яти років за ґратами. Прочерк. Про це говорять Черкаси. URL : <https://procherk.info/news/7-cherkassy/83700-zhitelju-umani-jakij-pobiv-politsej-skogo-zagrozhue-do-pjati-rokiv-za-gratami>. (дата звернення: 12.09.2021).
358. Відомий рівнянин «начудив» у Києві і побив поліцейського у ресторані Радіотрек. URL : https://radiotrek.rv.ua/news/vidomiy-rivnyanin-nachudiv-u-kiievi-i-pobiv-policeyskogo-u-restorani-foto_270323.html. (дата звернення: 12.09.2021).
359. Екологія. Право. Людина. Верховенство права для захисту довкілля. Тютюнопаління чи здорове майбутнє? Вісник екологічної адвокатури, 15. URL : <http://epl.org.ua/pravo/klinichna-programa/doslidzhennya/>. (дата звернення: 12.09.2021).
360. За куріння на вулицях в Туреччині ввели штраф \$ 120. Мультимедійна платформа іномовлення в Україні «Укрінформ». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3136055-za-kurinna-na-vulicah-v-turec-cinivveli-straf-120.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
361. Места для курення: депутати отказались расширить перечень мест, где запрещены сигареты. Аналітичний портал «Слово і діло». URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2019/05/14/novost/obshhestvo/mesta-kureniya-deputaty-otkazalis-rasshirit-perechen-mest-gde-zapreshheny-sigarety>. (дата звернення: 12.09.2021).
362. В Днепре избили мужчину за замечание курящим в подъезде. Днепр вечерний. URL : <https://dv-gazeta.info/dneprnews/v-dnepre-izbili-muzh-chinu-za-zamechanie-kuryashhim-v-podezde.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
363. Нетверезі пасажири курили в тролейбусі, а потім ще й побили водія. 20 хвилин. URL : <https://vn.20minut.ua/Kryminal/netverezi-pasazhiri-kurili-v-trolleybusi-a-potim-sche-y-pobili-vodiya-11422634.html>. (дата звернення: 12.09.2021).

364. Під Дніпром група неадекватів побила чоловіка з дружиною за прохання не курити біля дітей. Інформаційне агенство «Уніан». URL : <https://www.unian.ua/incidents/pid-dniprom-grupa-neadekvativ-pobila-cholovika-z-druzhinoyu-za-prohannya-ne-kuriti-bilya-ditey-video-novini-dnipra-11501089>. Htm. l(дата звернення: 12.09.2021).
365. Вахтерку гуртожитку на Вінниччині вбили за зауваження про куріння. Дєро. Вінниця. URL : <https://vn.depo.ua/ukr/vn/vahterku-gurtozhitku-na-vinnichchini-vbili-za-zauvazhennya-pro-kurinnya-20170303530674>. (дата звернення: 12.09.2021).
366. В Києве мужчина одним ударом убил незнакомца: поссорились из-за курения в общественном месте. Інформаційне агенство «Уніан». URL : <https://www.unian.net/incidents/1906906-v-kieve-mujchina-odnim-udarom-ubil-neznakomtsa-possorilis-iz-za-kureniya-v-obschestvennom-meste-video.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
367. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1997. № 24. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
368. Лещух А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 292 с. URL : http://nbuviar.gov.ua/images/dorobku_partneriv/Leshuk.pdf. (дата звернення: 12.09.2021).
369. Шушулкова В. Д. Організаційно-правове регулювання діяльності адміністративних комісій при виконавчих органах влади місцевого самоврядування : дис. на здобуття наук. ст. канд. юр. наук. Одеса, 2016. 234 с.
370. У березні ірпінська «Муніципальна варта» провела майже 700 патрулювань і склала 150 адмінпротоколів. ІТV. URL : <https://itvua.tv/news/u-berezni-irpinska-munitsyalna-varta-provely-mayzhe-700-patruliuvan-i-sklala-150-adminprotokoliv>. (дата звернення: 12.09.2021).
371. Доповідна записка про стан дотримання Правил благоустрою на території Тетіївської ОТГ станом на 31.12.2019 року. URL : <https://tetiivmiskrada.gov.ua/miska-rada/komunalni-pidpriyemstva/kp-munitsyalna-varta/zvit/>. (дата звернення: 12.09.2021).
372. Інформація-звіт КУ «Муніципальна варта». ЧМР. URL : <http://cmr.gov.ua/uploads/media/default/0001/35/5209d6e07643a26c86c85abf2ec7c2e009418f4.pdf>. (дата звернення: 12.09.2021).
373. У франківському магазині неповнолітньому продали алкоголь та сигарети. Галицький кореспондент. URL : <https://gk-press.if.ua/u-frankivskomu-magazyni-nerovnolitnomu-prodaly-alkogol-ta-sygarety-foto/>. (дата звернення: 12.09.2021).
374. Департамент Муніципальної варти Луцької міської ради. URL : <https://www.facebook.com/1601825886751100/posts/2178918205708529>. (дата звернення: 12.09.2021).

375. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо зменшення шкідливого впливу на здоров'я молоді від вживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів і посилення відповідальності за порушення у цій сфері» № 9065 від 06.09.2018 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64567. (дата звернення: 12.09.2021).
376. Про затвердження Порядку оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення на залізничному транспорті, затверджені наказом міністерства транспорту та зв'язку України № 337 від 12.04.2006 р. . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0887-06#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
377. Як вижити в українському потязі. BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53649745>. (дата звернення: 12.09.2021).
378. Поїзд відправляється – безпеку в дорозі ніхто не гарантує. LB.UA. URL : https://rus.lb.ua/blog/iryna_suslova/492093_poizd_vidpravlyaietsya-bez-peku.html. (дата звернення: 12.09.2021).
379. Кількість справ, які знаходились у провадженні, та осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (за статтями КУпАП та іншими законами України). Державна служба статистики. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.09.2021).
380. Четверо пасажирів побили провідника поїзда Київ–Івано-Франківськ за прохання не курити в тамбурі "Укрзалізниця". Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/636605.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
381. Як вижити в українському потязі. BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53649745>. (дата звернення: 12.09.2021).
382. Воєнізована охорона з'явилася в десяти потягах Укрзалізниці. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3087422-voenizovana-ohorona-zavilasa-v-desati-potagah-ukrzaliznici.html>.
383. Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України № 329 від 09.10.2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1274-06#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
384. Закон України «Про міський електричний транспорт». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 51. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-15#Text>. (дата звернення: 12.09.2021).
385. Кримінального кодексу України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 25-26. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> . (дата звернення: 12.09.2021).
386. Орехова Е. А. Акцизы: история и интересные факты . URL : <https://minfin.saratov.gov.ru>. (дата звернення: 12.09.2021).

387. Вспоминаем какие сигареті курили в СССР. Most and Beauty. URL : <https://most-beauty.ru/drugoe/sigarety-v-sssr.html>. (дата звернення: 12.01.2021).
388. Курение — вред, табак — отрава! Парламентская газета. URL : <https://www.pnp.ru/social/kurenie-vred-tabak-otrava.html>. (дата звернення: 12.09.2021).
389. Катерина Берсеньева. Бросить курить раз и навсегда. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=yQZooVqP5GsC&pg=PT10&lpg=PT10&>. (дата звернення: 12.09.2021).
390. «Про заходи щодо посилення боротьби з курінням», що затверджено постановою Ради міністрів СРСР № 706 від 12.06.1980 р. . URL : <https://docs.cntd.ru/document/765708444>. (дата звернення: 12.09.2021).
391. Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (Global Adult Tobacco Survey GATS). Київ, 2017. 240 с. URL : <https://is.gd/Op5JeG>. (дата звернення: 12.09.2021).
392. Глобальне опитування молоді щодо вживання тютюну (Global Youth Tobacco Survey GYTS). Київ, 2017. URL : <https://is.gd/KNhtdC>. (дата звернення: 12.09.2021).
393. Здоров'я українців: чи усвідомлює місцева влада відповідальність? Центр спільних дій. 17.07.2020 р. URL : <https://centreua.org/mistsevi-vibori-2020/zdorovya-ukrayinciv-chi-usvidomlyuye-misceva-vlada-vidpovidalnist/>. (дата звернення: 12.09.2021).
394. M. C. Willemsen, R. M. van der Meer, S. Bot. Description, effectiveness, and client satisfaction of 9 European Quitlines: Results of the European Smoking Cessation Helplines Evaluation Project (ESCHER). URL : <https://is.gd/4vLs5X>.
395. Поліцейські склали 50 постанов за куріння неповнолітніх у громадських місцях. Область, де ти живеш. URL : <https://oblast-te.com.ua/policzejski-sklaly-50-postanov-za-kurinnya-nerovnlitnih-u-gromadskiyh-misczyah/>. (дата звернення: 12.09.2021).
396. Morgenthau, Hans J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. 6th, brief edition. Boston: McGraw-Hill, 1993.
397. Nye S. J. The Future of Power. NY: Public Affairs, 2011. 300 p.
398. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення - 08.06.2022).
399. Турен, Ален. Повернення дієвця. К.: Альтерпрес, 2003. 320 с.